

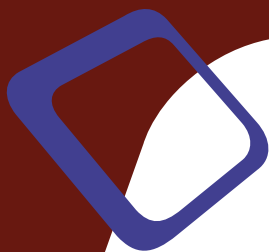
Muodonmuutoksia

Venäjän pitkä vuosisata 1900–2008

Nils Torvalds

Sitran raportteja

78

SITRA

Muodonmuutoksia

Venäjän pitkä vuosisata 1900–2008

Muodonmuutoksia

Venäjän pitkä vuosisata 1900–2008

Nils Torvalds

Sitran raportteja 78

Taitto: Anu Mikkonen

Kannen kuva: Shutterstock/Eugene Ivanov

ISBN 978-951-563-635-5 (nid.)

ISSN 1457-571X (nid.)

ISBN 978-951-563-636-2 (URL:<http://www.sitra.fi>)

ISSN 1457-5728 (URL:<http://www.sitra.fi>)

Raportteja voi tilata Sitrasta, puhelin: (09) 618 991, sähköposti: julkaisut@sitra.fi

Edita Prima Oy

Helsinki 2008

Sitran esipuhe

Sitra aloitti ohjelmapohjaisen strategiansa vuonna 2004 kolmivuotisella Venäjä-ohjelmalla, joka kehitti eri tasoilla maidemme välisiä taloussuhteita ja avasi uusia liiketoimintamahdollisuuksia.

Tämän käsillä olevan raportin juuret ovat jo ohjelmapohjaista strategiaa edeltävällä kaudella, jolloin Sitra järjesti suomalaisille päätöksentekijöille erilaisia strategia-ohjelmia ja seminaareja, joissa pyrittiin lisäämään tietoisuutta toimintaympäristömme muutosten haasteista ja niiden luomista mahdollisuuksista. Kansallisen strategian kehitysohjelman ja Toimittajien Venäjä -koulutuksen Moskovan jaksoilla luennoi tuolloin YLEn ruotsinkielisen toimituksen Moskovan kirjeenvaihtajana työskennellyt toimittaja Nils Torvalds teemasta ”Venäläisyys kautta aikojen”. Hän kartoitti Venäjän historiasta rakenteellisia syitä, jotka selittäisivät ja auttaisivat ymmärtämään Venäjän kehityksen kohtalokkaita käännteitä ja hahmottamaan mahdollisia tulevaisuuden kehityskulkuja. Luennot saivat myönteisen vastaanoton ja herättivät kuulijoiden keskuudessa innokkaan keskustelun.

Koulutusohjelmien päätyttyä Sitrassa syntyi ajatus syventää ja täydentää luentoaineistoa kirjan muotoon ja tehdä niiden sisältöä laajemmin tunnetuksi Sitran raportteja -sarjassa. Torvalds tarttui ehdotettuun työhön hänelle ominaisella innolla ja perusteellisella. Syvälistä paneutumista vaativan työn hän teki varsinaisen toimittajan päivätyönsä ohessa, mikä selittää hankkeen venymisen useampivuotiseksi. Työn hedelmien nyt kypsyttyä voimme nauttia elävästä Venäjän viimeisimmän vuosisadan dramaattisten vaiheiden kuvauksesta, joka auttaa paremmin ymmärtämään Venäjän nykypäivän tapahtumia ja tulevia kehityskulkuja. Sitran puolesta kiitän toimittaja Nils Torvaldsia perusteellisesta työstä ja erittäin mielenkiintoisesta Venäjän menneen vuosisadan tapahtumien kuvauksesta. Toivomme sen herättävän keskustelua, joka lisää entisestään ymmärrystämme naapuristamme.

Helsingissä 16.7.2008

Kari Tolvanen
asiamies

Sisällys

Lukijalle	12
Hallitun uudistumisen (sietämätön) vaikeus	16
Iivanaan yhteydet	17
Itämeren siunauksellisuus	17
Valistuksella flirttailu	18
Epävakauden perusta	19
Salamurhat ja vastareaktio	20
Vallankumouksen kohtaukset	21
Sodan jumalatar	21
Japanin näytös	22
Hyvin suunniteltu olisi puoleksi tehty	23
”Liberaali” sisäministeri	24
Arvottomat reformit	26
Joulukuu1904 ensimmäinen manifesti	26
Vallankumouksen sunnuntaimatinea	27
Huonot enteet	28
Sekavista yrityksistä suureen manifestiin	29
Älä kysy, jos et halua vastauksia	29
Järjestys horjuu	30
Assembly-liitto	32
Syksyn ratkaisut	32
Onneton ja epärehellinen päätös	33

Tilapäinen demokratia	35
Petos ja peljätys	37
Porkkana ja piiska	38
Hovin hallinto vai vedenpaisumus	39
Nikolai kuka?	40
Duuman lyhyt oppimäärä	40
Duuman vaikea valinta	41
Vahvan johtajan myytti	42
Alun loppu	42
Vallankaappaus	43
Struve vallankumouksen ilmiönä	43
Vehi ja älymystön pako	44
Taantumuksen utopia	46
Järjestyksen mies	46
Duuma tuuliajolla	47
Stolypinin saavutukset	48
Voiman ja voimattomuuden kentät	50
Ailahteleva liberaalisuus	50
Vallankumouksesta toiseen	51
Ensimmäiset oligarkit	52
Suurvallan himo	54
Strategian yhtälö	54
Soitellen sotaan	55
Sotaonnen heikkous	56
Vapaaehtoisjärjestöt	57
Neljäs duuma	58
Kumouksen varjo	59
Propagandan voitto...?	60
”Tyhmyyttä vai petturuutta”	61
Lakkoliikkeen kasvu	62
Vanhan vallattomuus	63

Vallasta luopuminen	65
Valta ja vallanhimo	66
Väliaikaista politiikkaa	67
Juna saapuu Suomen asemalle	68
Sota vai rauha	69
Tappava kuri ja sen löystyminen	70
Sota suurena propagandistina	71
Valtava tappio	72
Kumouksen tiellä	74
Huhtikuun teesit	75
Kesäkuun käänne	76
Alkusoitto heinäkuulle	77
Johtopäätösten aika	78
Kaappaus ja epäonnistuminen	79
Stavkan johtopäätökset	80
Uskomatonta sekoilua	82
Pysyvyyden harha	83
Väärin ymmärretty vallankumous	84
Neuvottelut ja sota	85
Agentit ja vastavallankumous	86
Sisällissodan puristuksessa	86
Sosialismin rakentamista	89
Työlaki ja työväki	89
Teollisuuden byrokratia	90
Enteillä lastattu laiva	91
Laivan lähtö	91
Virstanpylväs matkalla ulkomaille	92
Sukupolvien välienselvittely	93
Vainoharhainen maa	95
Sosialismin rakentamista	95
NEP – uusi talouspolitiikka	96
Maatalous, teollisuus ja valta	96

Mobilisaatio terrorin alkumuotona	97
Pietarin taistelujärjestö	98
Mahdoton tehtävä	100
Hyökkäys tulevaisuuteen	101
Sateinen kevät	102
Jatkuvat riidat	102
Vanhan kriisin uusiutuminen	103
Vaivihkainen päätös	104
Stalin vahvistaa asemansa	105
Kulakkien eliminointi	106
Terrori ja karismaattinen johtajuus	107
Rjutinin kritiikki	107
Tietoinen oppositio	108
Lopun alku	109
Ježovin nousu	110
Sattuma ja politiikka	111
Helmi-maaliskuun keskuskomitea	112
Suuri sota	113
Huono kenraaliharjoitus	113
Perässä laahaava doktriini	114
Ei vaihtoehtoja	115
Pitkään odotettu alku	115
Stalinin taakka	116
Torjuntavoitto Moskovassa	117
Strateginen kannas	118
Voimasuhteet ja politiikka	120
Epäluuloiset liittolaiset	120
Kysymys ”toisesta rintamasta”	121
Marraskuun murros	122
Luvassa Euroopan jako	124
Suurlähettilään muistio	125
Puola voimasuhteiden mittarina	126
Kyräilevä loppupeli	127

Maailmansosialismin suurvalta	129
Hävityksen herruus	129
Erilaiset voittajat	130
Kansainvälinen mullistus	131
Kylmän sodan juurilla	131
Italialainen tapaus	132
Puolan jaon seurauksia	134
Vararikon airut Bukarestissa	135
Jäätävät välit	136
Stalin ja poliittiset suhteet	136
Kylmän rajan pyykit	137
Pitkä sähke	138
Kylmän sodan lähtökuopat	139
Euroopan rajanveto	139
Suomi erikoistapauksena	140
Voimasuhteiden muotoutuminen	141
Ensimmäinen salama	142
Kilpavarustus ja teknologia	142
Bundin valtio	143
Kim Il Sungin viitoittama tie	143
Hruštšovin perestroika	145
Ulos umpikujasta	145
Uusi ulkopoliitiikka	146
Salainen puhe	147
Vastustajan takapiha	148
Suezin kriisi	149
Ekstensiivinen talousmuoto	151
Itsensä tukasta nostaminen	151
Valtava helmitaulu	152
Kasvun kokonaisedellytys	152
Tuottavuuden seinä	153
Talouskasvun lyhyt kurssi	154
Kuilun partaalla	155

Dead man's walking...	156
Gogolilaiset sielut	156
Nopeasti eteenpäin	157
Perestroika ja avoimuus	158
Talous ja taikausko	158
Politiikan kenttä muuttuu	159
Paluu kaksoisvaltaan	160
Vaalit ja voittajat	160
Huonot enteet	161
Uusi yritys	163
Sähköä ja šokkihoitoa	164
MMM markkinoiden symbolina	164
Politiikan hinta	165
Parlamentti hoitaa tehtävänsä	166
Klassinen loppunäytös	167
Sota, valta ja turvallisuus	168
Tappava ylimielisyys	168
Vaalit ja vaalirahat	169
Tšubaisin suunnitelma	170
Vaalien tulos ja opetukset	170
Korttitalot ja tavalliset	171
Tulevaisuuden vaikea ennuste	173
Mutta mistä malli?	173
Monimutkaisempi yhteiskunta	174
Paluu Stolypinin malliin	174
Teoria ja todiste	176
Kylmän sodan mielipiteet	176
Kuolinpesän perintö	177
Kolmen kirjaimen yksimielisyys	177
Vakauden hinta ja öljyn	178
Panslavismin vanha symboli	179
Suuri šakkilauta	179
Imperiumin rakenteet	180
Kolme kirjainta taas?	181
Kirjallisuusluettelo	182

Lukijalle

Kesäkuussa 1975 istahdin Moskovaan menevän junan penkille. Määränpäänä oli Institut Obšestvenih Nauk – Yhteiskuntatieteiden instituutti, yleisemmin tunnettu puoluekouluna. En osannut sanaakaan venäjää. En, itse asiassa, tiennyt paljon maastakaan.

Elin ”Instillä” aika suruttomasti, jos ei oteta lukuun koti-ikävää. Stipendi oli 180 ruplaa. Lounas Instin ravintolassa maksoi vähän päälle kaksi ruplaa. Ilta-palan välttämättömät leivät ostettiin lähikaupasta 20 kopeekalla. Suomalaiseen perinteeseen kuuluva Vodka-pullo maksoi Puiston viina ja vihanneksessa 3,12. Yli jääneet rahat kannoin uskollisesti Kusnetski Mostin tai Gorkikadun kirjakauppoihin.

Tatjana Sergejevna Dorofejvnasta tuli minun venäjänkielen opettajani. Hän pakotti minut siirtymään ryhmään, jossa kaikki olivat jo pidempään luke-neet venäjää. Päätös harmitti, koska tunsin itseni alkuaikoina idiootiksi. Olen kuitenkin erittäin kiitollinen, että Tatjana Sergejevna piti kiinni päätöksestään. Syksyllä rupesin lukemaan Instin aulassa myytävien aikakauslehtien artikkeleita. Ensin ymmärsin ehkä joka kymmenennen sanan ja arvasin tai yritin arvata loput, mutta hitaasti hivuttauduin kiinni kielen passiiviseen ymmärtämiseen.

Taloustieteessä, joka pääasiallisesti oli Pääoman pänttäämistä, luin sekä DDR:läistä oheislukemistoa että Marxin muita tekstejä. Olen edelleen sitä mieltä, että *Pääoma* kuuluu sivistyneen länsimaalaisen pakolliseen luke-mistoon samalla tavalla kuin Goethen *Faust* ja Mark Twainin tarinat. Minulla oli myös onni saada kansantaloustieteen opettajaksi Georgi Filippovitš Rudenkon. Hän oli kyllä vanhan koulukunnan miehiä, mutta painotti aina pienyritysten merkitystä. Siinä oli jotain NEP:läistä ja kriittistä. Lopputyöni aikana hän antoi minulle luettavaksi kaksi suppeamman jakelun kirjaa. Mo-lemmissa pohdittiin Neuvostoliiton talouskasvun hiipumisen ongelmia.

Jokapäiväinen elämä sen ajan Moskovassa ei näyttänyt erityisen ongel-malliselta. Poliitikassa sitä kuitenkin oli. Me laskimme ilkkurisesti, montako

kertaa puoluevirikailija pystyisi lyhyessäkin puheessa mainitsemaan Leonid Illitš Brežnevin nimen. 26 kertaa kohtalaisen lyhyessä tervehdyspuheessa oli luultavasti ennätys.

Opiskelualan lopussa teimme viikon matkan Koillis-Ukrainaan, Kotonopin, Ahtyrkan ja Sumin alueelle. Ymmärsin sen matkan aikana kipeästi, että Moskova oli erikoistapaus.

Kahden opiskeluvuoden jälkeen tulin takaisin Helsinkiin ja jatkoin työtäni Tiedonantaja-yhdistyksen julkaiseman Arbetartidningen Enheten päätoimittajana.

Seuraava pitempi matka Moskovaan sattui kesällä 1980. Kesälomalla, Olympialaisten aikaan, toimin Lomamatkojen oppaana. Asuin melkein kolme viikkoa DAS:ssa (Dom Aspirantov i Statšikov) ja taistelin joka Keskuskomitean antamana päivänä huonoja järjestelyjä vastaan. Tultuani takaisin Helsinkiin mietin viikon verran. Sen jälkeen menin Urho Jokisen huoneeseen ja sanoin itseni irti.

Kolme vuotta elätin itseni sekalaisilla töillä ja kunnallispolitiikan palkkioilla. Mitään suurempaa tungosta palkata entistä äärikommunistia ei ollut. Ensimmäinen kunnollinen pesti tuli 1983 alkupuolella. Sain 14 päivän sopimuksen Yleisradion kanssa. Sillä pestillä – joskin viimeisillä päivillä – olen vielä tätä kirjoittaessani. Kiitokset siitä kuuluvat Sakari Kiurulle ja Bengt Bergmanille.

Yleisradion Aktueellt-toimituksen piirissä sain ulkomaantoimittajana jatkaa tutustumistani Neuvostoliiton ja Venäjän historiaan, talouteen ja politiikkaan. Seurasin perestroikan ensimmäisiä kokouksia paikan päällä ja saavuin syksyllä 1995 Moskovaan kirjeenvaihtajaksi. Olin vuoden 1980 pesäeron jälkeen ryhtynyt lukemaan historiaa kohtalaisen systemaattisesti ja – välillä – maanisesti.

Moskovan kirjeenvaihtajavuosien aikana jatkoin tätä harrastusta sellaisen venäläisen klassikon kuin Klutševskin opastuksella. Ongelmana Moskovassa 1990-luvulla oli kuitenkin, että oli joko vanhaa tai uutta kirjallisuutta. Mitään kriittistä välimaastoa ei oikein löytynyt. Kaikki kriittiset ja mielenkiintoiset kirjat oli julkaistu lännessä, ennen kaikkea Yhdysvalloissa.

Tultuani kotiin neljän vuoden Moskova-pestin jälkeen jouluaatonaattona 1999 ymmärsin kohtalaisen nopeasti, että lähin esimies ei ollut erityisen innostunut minun läheisyydestäni. Hän tarjosi minulle Yhdysvaltain kirjeenvaihtajan komennuksen. Toisella hienovaraisella vihjailulla ymmärsin jo, ja lähdin.

Tarkoituksena oli kirjeenvaihtajuuden lomassa kirjoittaa Venäjä-kirja – niin kauan kun 1990-luvun dramaattiset käänneet olivat vielä tuoreessa muistissa. Mutta paljon tuli väliin. Syyskuun toisella viikolla olin jutuntekomatkalla New Yorkissa. Vähän ennen yhdeksää etsin sopivaa kahvipaikkaa Grand Central Terminalin käytävistä. Juuri sillä hetkellä kun tulen elämän-

kumppanini kanssa suureen saliin ja kävelen katossa olevan yksisarvisen kuvan alla, puhelin soi.

Toimituksen ulkomaanvastaava Eva Vikstedt kertoo, että sähköissä on pieni ja epämääräinen uutinen pienkoneesta, joka on törmännyt World Trade Centeriin. Hän kysyy, voinko jollain tavalla tsekata. Menen ulos Lexington Avenuelle ja näen savua Manhattaniin eteläpäässä. Toisella puolen katua kaksi naispoliisia kuuntelee hyvin tarkasti puhelinta. Pyydän, että Sinikka katsoisi opaskirjasta, montako kerrosta WTC on ja paljonko siellä on ihmisiä töissä. Joku sisäinen ääni sanoo, että nyt on jotain hullusti. Annan ensimmäisen lyhyen raportin Suomeen kello 16 lähetukseen ja otan taksin alas WTC:lle. Saavun samaan aikaan kuin paloautot, poliisit ja vähemmän julkiset palvelut. Kuitissa luki muistaakseni 09:12.

Sen jälkeen ei jäänyt paljoakaan aikaa Venäjä-kirjan kirjoittamista varten. Mutta bibliomaanille Yhdysvallat on todellinen luvattu maa. Washingtonissa vietettyjen vuosien aikana olen hankkinut erittäin hyvin varustetun Venäjä-kirjaston. Ahmin sielläkin kaikkea sitä, mitä oli löydettävissä – ja jos jotain ei löytynyt käytettyjen kirjojen kaupoista niin ne löytyivät internetistä. Ja netistä löytyi paljon muutakin.

Tämän tapaisessa kirjojen ja tietojen haalimisessa on kuitenkin varjopuolensa. On hauskeempaa etsiä uusia tietoja kuin kirjoittaa jo vanhentuneista. Tämän oli Georgi Filippovitš ymmärtänyt jo keväällä 1977. Hän kielsi minua lukemasta lisää ja sanoi, että nyt pitää kirjoittaa. Viimeisen vuoden aikana Kari Tolvanen on perinyt Georgi Filippovitšin roolin, ja ilman sitä kontrollia metsästäisin varmasti vieläkin jotain pientä tiedonjyvää, joka minun mielestäni on erittäin tärkeä, mutta muiden mielestä korkeintaan kuriositeetti.

Joten, kiitokset Karille.

Alussa ajattelin myös, että kirjoittaisin kirjan äidinkielelläni, koska se tuntuisi turvallisemmalta. Ruotsiksi hallitsen kaikki nyanssit, suomenkielellä olen huomattavasti kömpelömpi. Olen kuitenkin, niin kuin lähiympäristöni tietää, aika malttamatonta sorttia. Kirjoittaminen ensin ruotsiksi ja sen jälkeen kääntäminen tuottaisi ainakin kaksi ongelmaa. Ensiksi joutuisin tappelemaan kääntäjän kanssa. Siinä ei paljon mielikuvitusta tarvitse, jotta ymmärtäisi, että melkein kuka tahansa kävelisi ulos sellaisesta työsuhteesta toteamalla: ”että käännä, perkele, itse”.

Toiseksi joutuisin tappelemaan tekstin kanssa, josta olen jo kasvanut ulos. Se taas liittyy suurempaan ongelmaan. Minulle kirjoittaminen on osa oppimisprosessia. Hyvin varhain ymmärsin, että voi puhua mitä tahansa ja se saattaa jopa tuntua ihan viisaalta. Mutta vasta kun kirjoittaa, osoittaa mitä osaa. Opin siis kirjoittaessani, ja se tuottaa minulle valtavaa mielihyvää. Mutta tämän mielihyvän kääntöpuoli on, että kaikki jo kerran kirjoitettu on jo hivenen vanhentunutta tietoa. Omaan ja kerran jo käännettyyn tekstiin palaa-minen olisi siis aika helvetillinen kokemus. Oli siis pakko kirjoittaa suomeksi.

Sinikka Joutsalmi on kotirauhaa uhmaten yrittänyt osoittaa, miten suomeksi kirjoitetaan. Olen hänelle suuren kiitoksen velkaa. Ja tuhat anteeksipyyntöä.

Sanomattakin on selvää, että kaikki virheet ja epätäsmällisyydet ovat minun syytäni.

Tunhamnin Norrkrokenissa
21. kesäkuuta 2008

Nils Torvalds

Hallitun uudistumisen (sietämätön) vaikeus

Modernisaatio lähti hitaasti liikkeelle Luoteis-Euroopassa 1700-luvun loppupuolella. Prosessi oli hajanainen ja koostui osista, jotka eivät voineetkaan kehittyä synkronisesti. Siihen kuului sekä maailmankatsomuksellisia että ideologisia elementtejä, teknisiä keksintöjä ja luonnontieteellisiä oivalluksia, mutta myös taloudellista toimintaa ja tavaroiden markkinointia. Keskeisintä tässä prosessissa oli, että muutospaineita syntyi yhteiskunnan kaikilla lohkoilla.

Kehitysvaiheessaan olleet yhteiskunnalliset uudistukset kristallisoituivat Yhdysvaltain itsenäisyysjulistuksessa ja Ranskan vallankumouksessa. Vallankumouksen Ihmisoikeuksien julistuksessa – Déclaration des droits de l’homme et du citoyen – ja Yhdysvaltain itsenäisyysjulistuksen jälkeen julkaistussa Bill of Rightsissa modernisaatio sai ideologisen ja maailmankatsomuksellisen ilmaisunsa. Poliittiset ja yhteiskunnalliset vaikutukset sen sijaan jäivät lyhytaikaisiksi ja pysähtyivät muutosprosessien idealistiseen alkuvaiheeseen. Taloudellisesti ja sotilaallisesti modernisaatio kuitenkin osoittautui tehokkaaksi ja synnytti sekä kaupan että kansainvälisen järjestelmän puitteissa uusia paineita, jotka tulivat ilmi sekä Napoleonin sodissa että vuoden 1848 tapahtumissa.

Molemmat oikeuksien julistukset olettivat, että ihmiset ovat tasa-arvoisia¹ ja että kaikilla kansalaisilla on oikeus ja mahdollisuus osallistua yhteiskunnan kehitykseen. Ne muuttivat siten – hitaasti mutta vääjäämättömästi –

¹ ”We hold these truths to be self-evident, that all men are created equal, that they are endowed by their Creator with unalienable Rights, that among them are Life, Liberty and the pursuit of Happiness.” (United States Declaration of Independence)

”Les hommes naissent et demeurent libres et égaux en droits. Les distinctions sociales ne peuvent être fondées que sur l’utilité commune.” (Déclaration des droits de l’homme et du citoyen)

valtajärjestelmien legitimaatioperusteita. Julistusten oikeuksiin kuului myös oikeus suista vallasta epäoikeudenmukaiset hallitsijat.

Ivanan yhteydet

Moskovan suuriruhtinaskunnasta oli kohtalaisen myöhään tullut eurooppalainen vaikuttaja. Nykyajan koittaessa Länsi-Euroopassa Moskovan ruhtinaat hallitsivat vaikeakulkuista ja lähes luoksepääsemätöntä maata, joka eli omaa elämäänsä sivussa kansainvälisen kaukokaupan valtavylyistä. Moskova oli ollut löyhä osa kristittyä Eurooppaa, mutta Osmanien valtakunnan voimistuminen ja Konstantinopolin kukistuminen oli käytännössä eristänyt maan sekä Bosporin kauppakeskuksesta että kirkon piirissä tapahtuneesta kehityksestä.

Kansainvälinen kaukokauppa kulki Venäjälle pääasiallisesti välikäsien kautta. Kun lähetti saapui Iivana IV:n hoviin 1553 kertomaan, että Vienanmerelle ja Nenoksan suolakeittämölle saapuneet englantilaiset merenkulkijat halusivat käydä kauppaa, se oli sensaatio. Moskovan suuriruhtinaskunnasta oli kuin olikin meriyhteys Eurooppaan.

Vienanmeri ei ollut porttina maailmaan paras mahdollinen. Vienanjoki jäätyi ja vapautui jääpeitteestä ”väärässä järjestyksessä”. Purjehduskausi oli siis väistämättä lyhyt eikä mahdollistanut kuin yhden edestakaisen matkan vuodessa. Ja jo Buonaventura-aluksen ensimmäinen rantautuminen Vienanjoen suistoon osoitti, että oli luvassa paljon vaikeuksia. Kaksi muuta matkalle lähtenyt alusta haaksirikkoutui. Tässä mielessä Mustameri ja satarma Asovanmeren pohjukassa oli paljon parempi vaihtoehto. Sillä suunnalla kulkivat myös perinteiset vanhat kauppareitit. Kuljetukset oli mahdollista hoitaa Donin ja Volgan kautta Venäjän sydänalueille. Heikkoutena olivat lohduuttoman pitkät etäisyydet ja Osmanien valtakunta, joka vielä 1700-luvun alussa oli varteenotettava ja vaikutusvaltainen vastustaja.

Laivanrakennuksen kehitys, purjehdustaito ja paikanmäärittämisen tekniikka olivat kuitenkin mullistavia uudistuksia, ja ne muuttivat kansainvälistä kauppajärjestelmää. Kaikki nämä uudistukset vaikuttivat 1400-luvun eurooppalaiseen maailmaan.

Itämeren siunauksellisuus

Pietari Suuren ensimmäinen yritys päästä osalliseksi valtamerille siirtyneestä kauppajärjestelmästä suuntautui etelään. Siellä oli karavaanireitit ja sieltä löytyisi todennäköisesti kiinnekohta laivanrakennuksen ja kompassin atlanttisen kumouksen luomiin uusiin kauppareitteihin. Pietari oli kuitenkin

vastoinkäymisissään onnekas. Välimeren suunnalla hän olisi joutunut risti-riitoihin monen valtion kanssa. Nyt takaiskut pakottivat hänet valitsemaan uuden suunnan – Itämeren. Siellä Venäjän alueellinen vastustaja oli pitkään ollut Ruotsi, mutta nyt Ruotsin suurvalta-asema oli horjumassa. Ruotsin ratsuväen tehokkaan taistelujärjestelmän luoma sotilasteknologinen etumatka ja siihen perustunut suurvalta-asema oli kuroutumassa umpeen maiden maiden talouden, aseistuksen ja sotataidon kehityksen myötä.

Kaarle XII:n sotaonni oli kaiken lisäksi kääntymässä, ja sotaretki Venäjälle päättyi Pultavan tappioon. Voittonsa ansiosta Pietari varmisti pääsyn Itämerelle.

Suomenlahden perukassa hän avasi ikkunan Eurooppaan – ja modernisaatiolle.

Valistuksella flirttailu

Seuraavan suuren venäläisen hallitsijan aikana Moskovan valtakunta laajeni etelään ja itään. Osmanien valtakunta oli heikkenemässä ja Venäjä pääsi Mustanmeren pohjoisen rannan haltijaksi.

Tässä vaiheessa Euroopan suurvallat havahtuivat Venäjän vaikutusvallan kasvuun.

Katariina II:n menestyksekkäs sota osmaneja vastaan uhkasi horjuttaa eurooppalaista tasapainoa. Välimerelle venäläisiä ei missään tapauksessa sopinut laskea. Se olisi uhannut siirtomaajärjestelmän elintärkeitä yhteyksiä. Katariina ymmärsi itse pelaavansa vaarallista peliä ja perääntyi Balkanilla. Tasapainon ylläpitämiseksi hän tarjosi Wienin ja Berliinin hoveille hyvitykseksi osan Puolasta. Venäjälle oli kuitenkin väläytetty eurooppalaisen suurvallan mahdollisuutta.

Katariina Suuri oli kirjeenvaihdossaan Voltairen kanssa osoittanut, että hän oli kiinnostunut valistuksen filosofiasta. Valistuksen tavoitteiden pohjalta, ja mahdollisesti saadakseen suuren ranskalaisen filosofin ylistämään etevyyttään, Katariina kirjoitti erittäin radikaalin perustuslakiehdotuksen Venäjää varten. Ehdotuksessa oli vain yksi pieni puute: sitä ei saanut julkaista Venäjällä.

Modernisaation airut oli kuitenkin jo kolkuttanut Venäjän ovelle. Katariinan aikalainen Aleksandr Radišev oli 1790 kirjoittanut kirjan *Matka Pietarista Moskovaan*. Kirjan radikaalisuus ei ehkä paljastu tämän päivän lukijoille: tavallisen kansan elämää ei ennen Radiševia ollut kuvattu. Toinen suuri kirjallinen vaikuttaja oli Pjotr Tšaadajev, joka kirjoitti 1820- ja 30-lukujen taitteessa kahdeksan filosofista kirjettä. Kirjeet ennustivat Venäjälle kasvavia ongelmia. Ensimmäinen kirje on symbolisesti päivätty kuoleman kaupungissa Nekropoliksessä joulukuun 1. päivänä 1829.

Napoleonin kauden sodat lähtivät liikkeelle näistä asetelmista. Ranskan keisarin menestykselliset sotaretket pakottivat Moskovan hallitsijan liittoutumaan tätä modernisaation perkelettä vastaan, mutta liittoutumat hajosivat nopeasti sotaonnen vaihtelujen myötä. Katariinan pojanpoika Aleksanteri I oli sekä Napoleonin vastahakoinen liittolainen että hänen sitkeä verivihollisensa.

Napoleonin suuren armeijan katastrofaalinen marssi Moskovaan ja takaisin tarkoitti paitsi satojentuhansien sotilaiden kuolemaa kulkutauteihin ja pakkaseen myös Ranskan kukistumista ja Venäjän lopullista nousua eurooppalaiseksi suurvallaksi.

Wienin kongressin (1814–15) tarkoitus oli lopettaa vaarallinen, turmiollinen ja vallankumouksellinen kehityssuunta ja luoda edellytykset konservatiivisemmalle, tasapainoisemmalle ja rauhallisemmalle kehitykselle Euroopassa. Tämä asetelma järkkäi 1800-luvulla kuitenkin kahdesta syystä. Venäjä ajautui jatkuviin ristiriitoihin modernisaatiokehityksen ulkopuolelle jääneen Osmanien valtakunnan kanssa. Venäjä oli omaksunut historialliseksi tehtäväkseen suojella osmanien alaisuudessa eläviä kristittyjä. Tämä muodostui tekosyyksi ja legitimaatioksi halulle päästä Välimerelle, ja se synnytti väistämättä ristiriitoja, jotka samalla koskivat muiden eurooppalaisten suurvaltojen etupiirejä. Eurooppalaisen politiikan rakenteissa nämä ristiriidat näkyvät kaikissa ratkaisuisissa 1800-luvun puolestavälisistä toisen maailmansodan rauhansopimuksiin asti.

Krimin sodassa (1854–56) Moskovan hallitsijat huomasivat, että pelkkä tykinruoka tai elävä voima ei riittänyt sotilaallisen tasapainon ylläpitämiseksi. Tekniikka oli lopullisesti astunut sodan näyttämölle, ja se mullisti seuraavien vuosikymmenten aikana sodankäynnin opit. Tappio Krimillä antoi siten vahvan uudistusimpulssin valtaistuimelle nousseelle nuorelle hallitsijalle.

Epävakauden perusta

Aleksanteri II:n uudistukset noudattivat sen ajan yleistä suuntausta: uudistaa piti, mutta modernisaation vaatimuksille ei saanut antaa periksi. Modernisaatio hiipi kuitenkin sisään kaikista raoista.

Kirkolliset opit vaikuttavat siinä yhtä paljon kuin tieteelliset teoriat. Kehitykseen vaikuttaa tavallisille ihmisille tarjolla olevat oppimismahdollisuudet. Kaiken lisäksi siihen kuuluu paljon sattumanvaraista ja ennalta arvaamatonta.

Modernin ajan kynnyksellä Hollanti ja Englanti olivat maailman johdavia maita. Niiden vauraus synnytti valtavia modernisaatiopaineita pirstoutuneessa Saksassa ja vaikutti eurooppalaiseen politiikkaan 1800- ja

1900-lukujen taitteessa. Jo Wienin kongressin myötä Venäjistä oli tullut osa eurooppalaista turvallisuusjärjestelmää. Sitä kautta Venäjän keisarin hallitsema valtakunta oli joutunut mukaan modernisaation pyörteisiin.

Niissä pyörteissä yhdistyivät sekä valtakunnan luonnonolosuhteet että siitä johtuvat huonot yhteydet, jälkeenjäänyt ja tehoton hallintorakenne, uskonto ja kansakuntien identiteetti, talous ja kasvava globaalien kilpailu sekä onnettomat poliittiset suhdanteet.

Venäjä oli Aleksanteri II:n alullepanemien uudistusten myötä aloittanut kilpajuoksunsa ajan kanssa. Aleksanterin strategia oli valikoiva jälkeenjääneisyys: modernisaatiosta poimittiin ne piirteet, jotka tuntuivat sopivan venäläiseen Sonderwegiin. Uudistusten jälkeen Venäjä eli jatkuvassa kriisissä, johon ei näyttänyt löytyvän rakentavia ratkaisuja.

Nuori Georgi Plehanov järjesti 1879 mielenosoituksen Kazanissa. Uusi polvi oli astumassa aktiiviseen yhteiskunnalliseen toimintaan ja monet heistä opiskelivat innokkaasti Marxin *Pääomaa*.

Salamurhat ja vastareaktio

Aleksanteri II murhattiin Pietarissa 1881. Suurusuuntaiset uudistukset olivat jo siinä vaiheessa kutistuneet arkipäiväisiin mittasuhteisiin. Vapautetut talonpojat elivät edelleen enimmäkseen kurjuudessa, ja uusien ajatusten tuulet eivät viehättäneet tsaarin hallintoa. Tilanne vain paheni, kun sotilaselämää ihannoivasta Aleksanteri III:sta tuli hallitsija. Hänen univormu-uudistuksensa sai ajan hengen mukaisen nimen *a la Russe*. Venäläinen nationalismi oli nousussa, mutta niin olivat vallankumoukselliset ajatuksetkin.

Aleksanteri III kuoli yllättäen 1894. Plehanovin kirja *Monistisen historiankäsitteiden kehityksestä* ilmestyi seuraavana vuonna. Kirjan kummallinen otsikko oli tarkoitettu johtamaan sensuuri harhaan. Marxilaisuus oli saamassa tukevan jalansijan Venäjällä. 1896 Moskovassa järjestettiin Nikolai II:n kruunajaiset. Keisarin oikealla puolella kulkueessa kulki chevalier-kaartin luutnantti Carl Gustav Emil Mannerheim. Tulevan suuren draaman näyttämö oli valmiina.

Vallankumouksen kohtaukset

Venäjän vallankumous kuvataan usein kahden voiman välisenä taisteluna. Toisena osapuolena on tsaari ja hänen lähipiirinsä, toisena Leninin johtama bolševikkipuolue.

Tällainen vastakkainasettelu on osittain syntynyt kaikille tutun lopputuloksen kautta. Toisaalta se on synnytetty tarkoituksenmukaisesti. Neuvostoliiton historiankirjoitus yritti kaikin tavoin kuvata bolševismia kaukokatseisen ja melkein yliluonnollisen viisaan johtajan luotsaamana yhteiskunnallisena voimana. Samanlaisen mutta käänteisen kuvan piirsivät sekä valkoiset pakolaiset lännessä että konservatiiviset historioitsijat kylmän sodan aikana. Kommunismin vastustamisen nimissä piti bolševikkeja kuvata vaarallisempina ja suunnitelmallisempina kuin mitä he todellisuudessa olivat.

Venäjän historiankirjoitus, niin kuin se meille välittyi, on siksi pitkälti kahden osapuolen historiankirjoitusta. Lähes kaikki merkittävät kuvaukset ovat osallistujien tai heidän jälkeläistensä kirjoittamia. Näistä asetelmista syntyi kertomuksen kannalta hyvin toimiva kaksintaistelu. Historiallisesti kuva on kuitenkin vääristynyt.

Venäjän pitkä vallankumoussykli määräytyi ensisijaisesti maailmanlaajuisten tai eurooppalaisten tapahtumien pohjalta. Toiseksi se määräytyi – niin kuin historia ehkä yleisemminkin – sekä toimijoiden inhimillisesti katsoen väistämättömän lyhytnäköisyyden että kehityksen sattumien kautta. Suurusuuntaiset strategiat osoittautuivat harhaisiksi ja ennakkoluulojen läpätunkemiksi.

Sodan jumalatar

Raakalaismaiset sodat paljastavat kehnon ja kestämättömän. Ne raaistavat ihmistä ja asettavat heidät sodan tulessa puhdistettujen tosiseikkojen eteen.

Merkillisenä piirteenä historiassa on, että tuhoisimmat tapahtumat pakottavat esiin väistämättömiä – ja jo aiemmin välttämättömiksi nähtyjä – uudistuksia. Ehkä juuri tästä syystä kreikkalaiset pitivät Pallas Athenea sekä sotataiteen että tieteen jumalana.

Sotaan ei siis pidä lähteä jos pelkää uudistuksia. Mutta juuri uudistusten pelkääjät näyttävät uskovan, että sotimalla voi välttää uudistuksia, että sodat häivyttävät levottomia uudistusajatuksia. Kevytmielinen sotaan lähtö on ollut monen vakavan vallankumouksen alkulähde.

Japanin näytös

Ensimmäinen merkittävä – ja ehkä ratkaisevin – erehdys itäeurooppalaisessa uudistuspainneessa oli Venäjän ajautuminen sotaan Kaukoidässä. Venäjän sodat olivat vuoden 1768 menestyksekkään Turkin sodan jälkeen miltei poikkeuksetta johtaneet sisäisiin levottomuuksiin. Napoleonin vastaisesta Isänmaallisesta sodasta luotiin suuren kansallisen yksimielisyyden myytti. Mutta kaikkialla siellä, mistä joukkoja lähetettiin rintamalle, syntyi levottomuutta ja pieniä kapinanalkuja. Tästä syystä Venäjän pitäminen suurten ristiriitojen ulkopuolella olisi ollut viisainta politiikkaa. Tsaarinvallan kansainvälinen rooli oli kuitenkin 1700-luvun loppupuolella syntyneen tilanteen jälkeen ristiriidassa maan sisäisten tavoitteiden kanssa. Ulkopoliittikka oli hallitsijoiden keskinäisen tasa-arvon ja arvovallan toimintakenttä. Sitä ei voinut alistaa alempisäätyisten arkipäiväisille tavoitteille ja päätöksenteolle.

Imperiumin herruuden manifestoimiseksi Tyynen valtameren rannalle oli 1860 perustettu Vladivostok. Tämän lisäksi oli Kiinalta vuonna 1898 vuokrattu Port Arthurin ja Dalnin tukikohdat 25 vuodeksi. Ne sijaitsivat molemmat Kwantungin niemimaalla Keltaisella merellä.

Tyynenmeren herruuden ylläpitäminen edellytti kuitenkin, että tukikohdientien huolto toimi. Tätä varten oli rakenteilla rautatie läpi koko Euraasian mantereeseen. Siperian rautatie oli kuitenkin vielä keskeneräinen: silta Jenisei-joen yli oli rakentamatta ja osa louhintatyöstä Baikalin eteläpäässä oli vielä kesken.

Suurin osa rautatiestä toimi vain yhden kiskoparin varassa. Odotusajat ohitusasemilla olivat tämän takia pitkiä. Se hidasti mahdollisen aseellisen selkkauksen vaatimaa mobilisaatiota. Varusteiden kuljettaminen Pietarista Mukdeniin kesti lähes viisikymmentä päivää.

Venäjä oli sopinut Kiinan kanssa että Mantšurian läpi kulkeva rataosuus olisi käytettävissä. Sotaministeri Aleksei Kuropatkinin suunnitelmiin kuului vallata vaiivhkaa Mantšuria. Japanilaiset olivat kuitenkin useaan otteeseen varoittaneet venäläisiä ja huomauttaneet, että myös Japanilla oli etuja valvottavanaan alueella. Varoituksia ei otettu vakavasti. Venäjän sotilasasiamies, everstiluutnantti V. P. Vannovski oli vuonna 1900 kirjoittanut että

Japani on vuosisadan päässä hyökkäykseksi armeijan aikaansaamisesta. Sanoma meni perille. Olihan Vannovski vuosina 1881–87 sotaministerinä toimineen Pjotr Semjonovitš Vannovskin poika. Nikolai II:n lähes rasistiset käsitykset valkoisen rodun ylivoimaisuudesta vaikuttivat myös päätöksiin. Sotaministeriössä sivuutettiin asiantuntijoiden varovaisemmat arviot.

Hyvin suunniteltu olisi puoleksi tehty

Sodan katastrofaalinen kulku ei johtunut pelkästään venäläisen eliitin ylimielisyydestä. Siihen vaikutti myös erittäin huono esikuntatyöskentely. Venäjän armeijan historia on täynnä kertomuksia korkeimpien upseerien keskinäisestä vihamielisestä kilpailusta. Ilmiö liittyi tsaarin hovissa jatkuvasti käytyyn sukuryhmittymien väliseen valtataisteluun ja heijastui toimivaan armeijaan jalosukuisuuden suosimisena pätevyiden sijasta.

Mahdollista sotaa varten oli tehty vain ylimalkainen suunnitelma, jonka pohjalta todellista sotaa ei voitu käydä. Eräänä perusolettamuksena oli, että meriherruus pysyy kaikissa olosuhteissa Venäjän laivastolla.

Sodan ensimmäinen suuri taistelu, Japanin yllätysisku Port Arthuriin 25. tammikuuta 1904, ratkaisi kysymyksen meriherruudesta jo sodan alkuvaiheessa. Myös taistelut Kwantungin niemimaalla päättyivät venäläisten kannalta huonosti. Joulukuussa 1904 Port Arthurin varuskunta antautui.

Kevään 1905 yritys korvata menetykset lähettämällä Itämeren laivasto Tyynen valtameren sotanäyttämölle epäonnistui surkeasti. Traagisten ja tragikoomisten välikohtausten jälkeen Kronstadtista lähtenyt laivasto saapui Tsušiman salmeen ja tuhoutui taistelussa toukokuussa 1905.

Jo aikaisemmat sodat, erityisesti Turkin sota 1773, olivat osoittaneet miten merkittävää roolia keskitason upseeristo esitti. Näitä opetuksia ei kuitenkaan ollut mahdollista hyödyntää Nikolai II:n tiukasti hierarkkisessa armeijassa. Paradomania oli tehnyt tehtävänsä.

Tsarskoje Selon paraateja komensivat kenraalit. Sodassa kapteenien kyky, lupa ja tottumus tehdä itsenäisiä päätöksiä olivat kuitenkin ratkaisevia. Kun tähän vielä lisätään komentosuhteiden sekaannus, minkä sotaministeri Kuropatkinin henkilökohtainen läsnäolo sotanäyttämöllä synnytti, sekä toivottomista huoltoyhteyksistä kärsivä huoltoporras, oli ensimmäisten sota-vuosien yleiskuva valmis. Venäjä kärsi tappioita joka suunnalla.

Pitempään jatkuneessa sodassa Venäjän taloudellinen sietokyky olisi todennäköisesti kääntynyt Japanille epäedulliseksi. Muut tapahtumat johtivat kuitenkin siihen, että Venäjän oli suostuttava nopeaan rauhaan.

Sota kärjisti yhteiskunnassa jo olevia ongelmia. Sodan alkuvaiheessa suoritettujen liikekannallepanot ja päätös olla sallimatta siviilitalouden kuljetuksia Siperian rautatiellä heijastuivat maan talouskehitykseen. Tuotanto

laski Puolan ja Vladimirin tekstiilialueilla. Talonpoikien mahdollisuudet ansaita verorahjoaan teollisuustöissä vähenivät. Verot piti maksaa myymällä jo ennestään riittämättömiin huvenneita viljavarantoja. Talouden kehitys ennakoiti siten ongelmien kasvua. Oikeistoliberaalinen oppositio oli kuitenkin lojaali ja tuki sotaponnistuksia. Se jätti puolestaan tilaa uusille poliittisille voimille, joiden toimintavapaus hieman yllättäen laajeni sisäministeri Vjatšeslav Plehven murhan jälkeen.

”Liberaali” sisäministeri

Plehve murhattiin heinäkuussa 1904. Nikolai II empi pitkään ennen kuin päätti lopulta nimittää ruhtinas Pjotr Svjatopolk-Mirskin Plehven seuraajaksi. Päätöksellä oli kauaskantoisia seurauksia – ei niinkään Mirskin edustaman linjan vuoksi, koska sellaista ei varsinaisesti ollut, vaan tapahtumien arvaamattoman kulun vuoksi.

Mirski kuului siihen osaan tsaarinvallan eliittiä, joka oli vakuuttunut, että liian repressiivinen politiikka toimi sen omia tarkoituksia vastaan. Hänen pitkä kokemuksensa kuvernöörinä eri puolilla Venäjää oli opettanut hänelle ainakin kaksi asiaa: jonkinlainen perustavaa laatua oleva luottamus hallitsijan ja hallittujen välillä on yhteiskunnalle välttämätön, ja Venäjän kaltaisessa laajassa valtakunnassa on päätöksenteko pakko desentralisoida. Ohjelma ei siis ollut erityisen radikaali, mutta kuvastaa hyvin Mirskiä ”rehellisenä miehenä”.

Käytännössä Mirskin politiikka tarkoitti tukeutumista zemstvo-laitoksen arvovaltaan. Sen johdossa olivat toimineet yläluokan ja älymystön valistuneet kerrostumat, mutta Nikolain jyrkkä reaktio esimerkiksi Tverin zemstvon vaatimukseen heti kruunajaisten jälkeen, oli johtanut toimenpiteisiin joilla aktivisteja oli kielletty toimimasta liikkeessä. Nyt zemsyt aavistivat että tilanne oli muuttunut ja ryhtyivät välittömästi järjestämään toimintaansa uudelta pohjalta.

Zemstvo-liikettä oli aiemmin tiukasti kielletty järjestämästä minkäänlaista valtiovallan kanssa kilpailevaa toimintaa. Sellaiseksi katsottiin muun muassa yhteydenpito kuvernementtien rajojen yli. Zemstvo sai siis askarrella vain omassa piirissään, ja esivalta oli vakuuttunut – eikä aiheetta –, että laajempi yhteydenpito johtaisi ennen pitkää vaatimuksiin, jotka olisivat ristiriidassa tsaarin yksinvaltiuden kanssa.

Mirskin nimitys synnytti välittömästi suunnitelman zemstvo-kongressin järjestämisestä. Lokakuun 31. päivänä 1904 zemstvo-liikkeen johtohenkilöt Ivan Petrunkevits, Vladimir Gessen ja ruhtinas Georgi Vlov olivat pyytäneet audienssin Mirskiltä saadakseen luvan järjestää seuraavalla viikolla zemstvo-liikkeen kokouksen Pietarissa. Lyhyt varoitusaika kertoo ainakin kahdesta

seikasta: suunnitelmat olivat jo olleet olemassa jonkin aikaa ja kokouksen osallistujamäärä ei ollut tarkoitus olla erityisen suuri – eikä vallankumouksellinen luonteeltaan.

Myönnetty lupa oli lopulta tyyppiä ”kyllä ja ei”. Virallisesti kokoukselle ei annettu lupaa, mutta samalla annettiin ymmärtää, että viranomaiset eivät puutu kokoukseen, jos se järjestetään epävirallisena tapaamisena.

Kokous pidettiin. Sekä poliisit että kytimiehet tiesivät kertoa, että kokouspaikkana oli talo 52 Fontankan varrella. Vaikka puitteet olivat hyvin vaatimattomat, voidaan perustellusti väittää, että ne voimat jotka helmikuussa 1917 tarttuivat Venäjän vallan ohjaksiin, järjestäytyivät tässä kokouksessa.

Mutta tapahtumien kulku Fontankan kokouksesta helmikuun vallankumoukseen oli pitkä ja verinen.

Zemstvon historia

Zemstvo-järjestelmä kuului Aleksanteri II:n aikana vuonna 1861 aloitetuihin uudistuksiin. Jokaisessa läänissä (ujezt / уезд – Venäjällä 1700-luvulla luotu alueellinen hallintoyksikkö) kokoontui zemsyt kerran vuodessa päättämään läänin asioista. Maanomistajat, teollisuusyrittäjät ja kiinteätä omaisuutta omistaneet kauppiat saivat valita siihen edustajansa. Myös talonpoikien yhteisöt – mirit/obšinat – olivat edustettuina kokouksessa, jota johti ujeztin aatelismarsalkka. Vastaava järjestelmä toimi myös kuvernementtien tasolla.

Zemstvon pääasiallinen vastuualue oli terveydenhuolto ja koulutus. Zemstvon toiminta politisoitui hyvin varhaisessa vaiheessa. Opettajiksi ja lääkäreiksi hakeutuivat ennen kaikkea ne, jotka halusivat kehittää ja muuttaa Venäjän maaseudun alkeellisia oloja. Heidän kehittämiään olivat maaseudun kirjastot, jotka huolestuttivat Pietarin viranomaisia. Aleksanteri III:n aikana zemstvon oikeuksia itsenäiseen toimintaan rajoitettiin. Ne eivät saaneet olla yhteistyössä kuvernementin rajojen yli.

Zemstvo-järjestelmän merkitys Venäjän ohuen kansalaisyhteiskunnan muodostumisessa oli erittäin suuri. Melkein poikkeuksetta kaikki Helmikuun vallankumouksen johtajista olivat tavalla tai toisella ottaneet osaa zemstvojen toimintaan.

Arvottomat reformit

Jo helmikuussa 1903 tsaari oli antanut manifestin, jossa viitattiin hallintojärjestelmän uudistuksiin. Epämääräisyydessään manifesti liittyi kehityksen kohtalonomaisuuteen. Hyväuskoiset olettivat, että manifesti oli vankka lupaus uudistusten toteuttamisesta. Epäilijät olettivat, että manifesti oli pelkästään vallassa olevan eliitin taktikointia. Jokainen saattoi lukea manifestin omalla tavallaan.

Syksyllä 1904 tämä epämääräisyys ei kuitenkaan enää riittänyt. Varoisten uudistusten kannattajat yrittivät vakuuttaa tsaarin todellisten, joskin hyvin hallittujen, uudistusten välttämättömydestä.

Zemstvo-kokous oli esittänyt joukon vaatimuksia, joista kolme oli luonteeltaan radikaalia: virkamiesten vastuu lain edessä, kansalaisvapauksien turvaaminen ja säätyyn perustuvasta äänioikeudesta luopuminen paikallisvaaleissa. Vaatimustensa perille saattamiseksi kokous oli valinnut viisijäsenisen lähetystön.

Myös tapa, jolla vaatimukset levisivät Venäjällä, oli tunnusomainen Zemstvo-liikkeen kohtalaisen hyvin toimeentulleille porvariston ja älymystön edustajille. Vaatimukset levisivät etupäässä bankettien, illalliskokousten kautta. Niihin ei tavallinen rahvas tai alempi keskiluokka voinut osallistua. Uudistusliikkeen ensimmäinen aalto koostui siis valistuneen yläluokan jäsenistä ja muutenkin zemstvo-liikkeessä mukana olleista ammattiryhmistä, joista tärkeimpiä olivat lääkärit ja yliopistojen opettajat. Mutta liike levisi, syveni ja radikalisoitui.

Joulukuu 1904 ensimmäinen manifesti

Nikolai II:ta lähellä toimivat ihmiset vakuuttuivat, että jotain oli pakko tehdä orastavan rauhattomuuden taltuttamiseksi. Joulukuussa ryhmä korkeita virkamiehiä kokoontui tsaarin kutsusta. Taustalla vaikuttivat ilmeisesti Mirskin

ja Sergei Witten ehdotukset Valtioneuvoston laajentamisesta. Tarkoituksena oli toteuttaa hyvin hallittu ja samalla valvottu edustuksellisuus antamalla tietty määrä paikkoja zemstvon ja kaupunkien edustajille. Samalla Valtioneuvostoon valittaisiin vain muutamia edustajia yleisillä vaaleilla.

Uudistuksista sovittiin juhlassisesti ja liikuttuneessa ilmapiirissä, mutta Nikolai muutti pian mieltään, kuten usein myöhemminkin. Kuultuaan toistamiseen Witten huomautuksia hän päätti olla jakamatta valtaansa min-käänlaisen kansan valitseman edustuksen kanssa.

Jos Venäjällä reformimahdollisuuksien ikkuna oli avautunut myöhäis- syksyllä 1904, niin ikkuna sulkeutui, kun keisarin päätös julkaistiin joulukuun 12. päivänä.

Vallankumouksen sunnuntaimatinea

Venäjän merkellisimpiin järjestäytymismuotoihin kuului niin sanottu zubatovšina. Sergei Zubatov oli nuoruudessaan kuulunut lyhyen aikaa radikaaliin oppositioon, mutta pettynyt siihen ja ansainnut sen jälkeen elantonsa poliisin agenttina. Siinä ominaisuudessa hän oli noussut Moskovan poliisipäälliköksi. Keisarin setä, Moskovan kuvernööri suuriruhtinas Sergei oli puolestaan innostunut Zubatovin suunnitelmasta saada työläiset järjestäytymään poliisin valvomaan organisaatioon.

Zubatovšinasta tuli valtava menestys. Innokas poliisi sai 50 000 työläistä liikkeelle maaorjuuden lopettamispäätöksen muistoksi järjestettyyn mielenosoitukseen, mutta pian tällainenkin järjestäytyminen oli liikaa. Odesassa organisaatio osallistui lakkotaisteluun, ja Zubatoville annettiin potkut. Järjestelmän Pietariin jääneisiin rippeisiin liittyi idealistinen ja mahdollisesti vähän sekavapäinen pappi Gapon.

Poliittiset ja yhteiskunnalliset liikkeet järjestäytyivät Venäjällä usein yhden karismaattisen johtajan ympärille. Tässä mielessä Gaponin suosion räjähdysmäinen kasvu ei poikennut yleisestä mallista. Mutta liike sai ehdottomasti vauhtia ajan ristiriidoista.

Putilovin tehtaalla oli syntynyt kiista neljän työläisen erottamisen johdosta. Gapon tarttui asiaan, ja tammikuun 3. päivänä 1905 oli 120 000 Pietarin työläistä lakossa. Lakko laajeni, työläiset kiersivät tehtaasta tehtaalle ja vetosivat veljiinsä. Tässä yhteydessä Gaponin päässä syntyi ajatus kääntyä suoraan tsaarin puoleen. Ajankohta oli kuitenkin huonosti valittu. Muutamia päiviä aikaisemmin sotilasosasto oli vahingossa tulittanut keisarillista palatsia uskonnollisen seremonian aikana. Jotkut olettivat, että tulituksen takana oli salaliitto ja että tarkoituksena oli itse asiassa ollut murhata Nikolai II. Välikohtaus selvitettiin, mutta tsaari lähti varmuuden vuoksi Tsarskoje Seloon. Gaponin suunnittelema mielenosoitus yritettiin kieltää.

Pääministeri Witte ja sisäministeri Svjatopolk-Mirski yrittivät löytää kompromissiratkaisun, mutta turhaan. Sunnuntaina 9. tammikuuta 60 000 rauhallisen mielenosoittajan kulkue lähestyi Talvipalatsia. Paikalle komennetut sotilaat, Preobraženskin henkivartiorykmentti etunenässä, avasivat tulen. Syntyi valtava paniikki. Tulituksessa surmattujen lukumäärästä liikkui kaupungilla hurjia huhuja, ja huhumylyssä luvut kasvoivat kymmenkertaisiksi.

Verisunnuntain jälkeisinä päivinä kukaan ei kuitenkaan laskenut ruumiiden määrää, mutta luotettavimmat arviot kertoivat noin 200 kuolleesta. Päällimmäisinä vallitsi tyrmistys ja suuttumus. Huhut Nikolai II:n liittyvästä kirouksesta saivat uutta puhtia. Hodynkan kentällä Moskovan ulkopuolella Nikolain kruunajaisten yhteydessä perinteisen rahanjaon perässä ryntäävien jalkojen alle tallaantuneet ja siellä kuolleet muistettiin taas.

Huonot enteet

Syksyllä 1904 alkaneet tapahtumat olivat suuresti sattumanvaraisia eivätkä muodosta yhtenäistä historiallista liikettä. Voidaan päinvastoin sanoa, että solmukohdat tässä onnettomuuksien sarjassa olivat täysin irrallisia ilmiöitä. Sota Japania vastaan oli syntynyt puolittain vahingossa, zemstvo-liikkeellä ei ollut suurta suunnitelmaa Venäjän pelastamiseksi. Verisunnuntain katastrofi oli todennäköisesti sattuma, joskin lohduttoman surullinen sellainen. Kaikki tapahtumat kietoutuivat yhteen ja saivat kohtalonomaisen merkityksen. Tähän kohtalonomaisuuteen liittyi hallitsijan miltei käsittämätön kyvyttömyys toimia edes alkeellisen johdonmukaisesti.

Sekavista yrityksistä suureen manifestiin

Verisunnuntaista nousut häly pakotti keisarin ja hänen lähipiirinsä miettimään uudestaan menettelytapojaan. Hovi uskotteli itselleen rauhatonmuuden johtuvan vain pienen vähemmistön toiminnasta, tai ainakin se katsoi parhaimmaksi väittää niin. Jotakin piti tehdä ihmisten ampumisesta nousseen hälyn rauhoittamiseksi, ja tutkimuskomissio tuntui hyvältä ja vaarattomalta ajatukselta. Senaattori Nikolai Šidlovskin johtama komissio sai tehtäväkseen selvittää pääkaupungin työläisten tyytymättömyyden syitä. Komissiossa istui hallinnon ja työnantajien edustajia, mutta sen tehtävänä oli kuunnella myös työläisten mielipiteitä. Tätä varten hyväksyttiin Venäjällä ennen näkemätön menettely: työläiset saivat valita edusmiehiä, jotka vuorostaan saivat esittää komissiolle näkemyksiään.

Monimutkainen valintatapa perustui mahdollisesti olettamukseen, että tultuaan valituksi tällaisen seulan läpi työläiset eivät pystyisi tuomaan julki kovin vaarallisia näkemyksiä. Toisin kuitenkin kävi. Työläisedustajat esittivät seitsemän vaatimusta, joista osa koski puheoikeutta ja vapautta esittää näkemyksiään julkisesti ilman rangaistuksia. Vaatimusten täyttämättä jättäminen johtaisi työläisedustajien mukaan yleislakkoon.

Hovin hallinto huomasi tässä vaiheessa, että Šidlovskin komissio olikin itse asiassa huono suunnitelma. Komissio lopetettiin jo helmikuun 20. päivänä ja tilalle asetettiin uusi komissio valtiovarainministeri Vladimir Kokovtsovin johdolla. Siihen kuului pelkästään virkamiehiä.

Älä kysy, jos et halua vastauksia

Kokovtsovin komissio teki perusteellista työtä ja ehdotti muun muassa lainsäädäntöä, joka sallisi osan työläisjärjestöistä, rahastojen perustamisen työläisten terveydenhoitoa varten, lyhyemmät työpäivät ja valtiojohtoisen vakuutusjärjestelmän.

Työnantajat pelästyivät moisia vaatimuksia ja kieltäytyivät tukemasta komission esityksiä. Heidän mielestään työläisten tyytymättömyys johtui ennen kaikkea poliittisen järjestelmän puutteista, ei työolosuhteista.

Komissioiden kohtalo viittaa laajempaan yhteiskunnalliseen ongelmaan. Kukaan ei näyttänyt tietävän, miten tulisi edetä yhteisten tavoitteiden puolesta. Helmikuun 18. päivänä Nikolai julkaisi manifestin jossa tuomittiin yrkin sanoin yritykset muuttaa maan poliittista järjestelmää vieraiden periaatteiden pohjalta. Samana iltana hän antoi määräyksen senaatille pohtia ja punnita niitä esityksiä, joita yksityiset henkilöt ja organisaatiot olivat tehneet. Kehotus oli mahdollisesti täynnä hyvää tarkoitusta, mutta osoittautui harkitsemattomaksi virheeksi.

Muutamassa viikossa kehotus oli synnyttänyt satoja kokouksia, joissa otettiin innokkaasti kantaa maan tulevaisuutta koskeviin kysymyksiin. Aivan liian myöhään viranomaiset yrittivät korjata erehdystään korostamalla, että poliittisia kokouksia koskevat rajoitukset olivat edelleen voimassa. Poliitiikan päiväjärjestys oli siirtynyt selvästi vasemmalle. Tsaarin ja hallituksen arvovalta oli vahingoittunut. Vaatimukset, jotka vielä vuosi sitten olivat tuntuneet mahdottomilta, olivat nyt tavanomaisia, ja ne koskivat demokratian ydintä: äänioikeutta.

Kokoukset ja niissä hyväksytyt kannanotot eivät välttämättä olleet sinänsä vaarallisia yhteiskuntajärjestyksen kannalta. Suurin osa vaatimuksista syntyi zemstvo-järjestelmän elimissä, jotka edustivat melko ohutta yhteiskunnallista kerrostumaa. Samaan aikaan yleinen lakkoliike kuitenkin kasvoi huomattavaksi tekijäksi.

Järjestys horjuu

Venäjän ensimmäisen vallankumouksen kuvauksissa hämmästyttää tiedot väliportaana hallinnon lamaantumisesta. Ilmiö johtui varmasti osittain autoritaarisesta hallintomuodosta. Ilman selkeitä käskyjä ja ohjeita väliporras ei uskaltanut tehdä mitään. Tämä saattoi yhteiskunnan jokapäiväisen toiminnan vaarallisella tavalla oikukkaaksi. Ei ollut kuin kaksi toimintatapaa: auki tai kiinni.

Epäjärjestys kasvoi jo keväällä 1905 valtaviin mittasuhteisiin. Useissa kaupungeissa paineet purkautuivat juutalaisväestöä vastaan suunnattuina väkivalta-aaltoina. Kevään pahin pogromi tapahtui Žitomirin kaupungissa, jonka väestöstä noin 60 prosenttia oli juutalaisia. Juutalaisvastaiset pogromit eivät kuitenkaan sinänsä vaarantaneet yhteiskuntajärjestystä. Yleinen käsitys äärioikeiston piirissä oli, että juutalaiset olivat kaikkien demokraattisten vaatimusten salaliittolaisia alullepanijoita. Mustasotnialaisten hyökäykset juutalaisia vastaan antoivat siten yltiönationalistiselle oikeistolle

mahdollisuuden kosta ne myönnytys, jotka se oli joutunut tekemään tasa-arvoa ja demokratiaa vaatineille tahoille.

Epävakaat olosuhteet synnyttivät toisenkin Venäjälle tyypillisen ilmiön: talonpoikaislevottomuudet. Ne alkoivat varhain keväällä 1905, mutta ne kasvoivat mittaviksi vasta touko- ja kesäkuussa laimentuakseen taas sadonkorjuun ajaksi.

Suurin osa talonpoikien väkivallasta oli epäpoliittista. He hyökkäsivät maanomistajia vastaan ja polttivat kartanoita, mutta eivät esittäneet vakavasti otettavia yhteiskunnallisia vaatimuksia. Kapinointi näytti seuraavan vanhaa kaavaa: maanomistajat ovat pahoja, ja jos tsaari tietäisi, miten pahoja he ovat, hän rankaisisi heitä.

Historiankirjoituksessa on kuitenkin usein esitetty aivan päinvastaisia päätelmiä. Sekä tsaarinaikaiset virkamiehet että työväenliikkeen edustajat ovat pyrkineet antamaan kuvan jokseenkin järjestäytyneestä toiminnasta, jossa työläisagitatorit ovat näytelleet pääosaa. Molemmilla kertomusperinteillä on ollut tarvetta parannella historiankirjoitusta.

Kevään vakavimmat ja yhteiskunnan toiminnolle vaarallisimmat järjestyshäiriöt syntyivät lakkoliikkeen tuloksena. Niidenkin osalta kertomukset ovat helposti turhan sankarillisia. Kaupunkien työläiset lähtivät liikkeelle talvella 1905. Siihen vaikutti Verisunnuntai ja maaseutuun nähden huomattavasti parempi tiedonkulku. Pietarin työläiset saivat nopeasti tietää, mitä tapahtui. Tilannetta kärjistikin myös työläisten asuinolosuhteet. He asuivat tiivistä ja huonosti sekä muusta yhteiskunnasta eristettyinä. Heidän asuinalueensa huhumyllyssä tapahtumat saivat huomattavasti suuremmat mittasuhteet, mikä vuorostaan kärjisti vastakkainasettelua.

Mielenkiintoinen piirre kehityksen kulussa oli, että ensin viranomaiset edesauttoivat työläisten järjestäytymistä, ja kun näin tapahtui, työläiset kulkivatkin itse valitsemaansa suuntaan.

Šidlovskin komissio oli sinänsä hyvä esimerkki hallinnon kyvyttömyydestä ymmärtää tapahtumien kulkua. Hallituksen komissio järjesti työläis-edustajien vaalit ja oletti, että tällä tavalla valitut työläiset eivät kuuntelisi vallankumouksellisia tai oppositiossa olevia poliittisia suuntauksia. Näin ei kuitenkaan käynyt. Vaikka sosiaalidemokraattisten fraktioiden läsnäolo tehtailla oli hyvin heikko, työläisten mieliala seurasi kuitenkin jonkinlaista yleistä vastustamisen vasemmistosuuntausta. Samalla syntyivät työläisten spontaanit järjestöt. He olivat tottuneet kurinalaisuuteen ja työn vaatimaan järjestykseen.

Tässä mielessä venäläinen vallankumous oli vain heikosti ylhäältäpäin johdettua poliittista sankaruutta. Paras esimerkki siitä on Ivanovo-Voznesenskin ”neuvosto”.

Assembly-liitto

Ivanovo-Voznesensk oli Venäjän tärkein tekstiiliteollisuuden alue. Olosuhteet tehtailla olivat ankeat: palkka oli huono ja työpäivä pitkä. Jo vuonna 1904 oli paikkakunnalla syntynyt muutamia pienempiä lakkoja, mutta ei yhtenäistä lakkoliikettä. Toukokuussa 1905 asiat kuitenkin kärjistyivät. Muutamassa päivässä lakko oli levinnyt kaikkiin tehtaisiin. Työläiset jättivät luettelon epäkohdista valtion nimittämälle tehtaiden tarkastajalle. Tarkastajan oli ilmeisesti vaikeata ymmärtää miten edustava hänelle luettelon jättänyt ryhmä oli, ja hän ehdotti, että työläiset valitsisivat assemblyn, jossa olisi kaikkien tehtaiden edustus.

Näin tapahtui ja toukokuun 15. päivänä 151-jäseninen Ivanovo-Voznesenskin delegaattien assembly oli syntynyt. Työläisten valitsemat edustajat asettuivat 65 päivää kestäneen lakon johtoon. Lakko oli sitkeä työläisten järjestäytyneisyyden asteesta johtuen, mutta se ei kuitenkaan päättynyt lakkolaisten voittoon. Erimielisyydet lakkolaisten kokoontumisoikeudesta johtivat lopulta yhteenottoihin paikalle komennettujen kasakoiden kanssa. Osa lakon johdosta pidätettiin ja lakon pituus murensi lopulta työläisten vastarinnan.

Vasta 1920-luvulla ilmestyi kirja jossa myytti Ivanovo-Voznesenskin assemblystä työläisten perustamana neuvostona synnytettiin. Mahdollisesti se tehtiin tarkoituksellisesti, sillä ensimmäiset lakot hiostavia työehtoja vastaan olivat juuri silloin alkaneet Neuvosto-Venäjän tehtailla.

Syksyn ratkaisut

Kevät kääntyi kesäksi ja tammikuussa syntynyt lakkoaalto laantui hitaasti. Talonpoikien liikehännät pitivät kuitenkin hallituksen jännityksessä. Jotkut olettivat, että laivaston valtava takaisku Tsusiman salmen taistelussa olisi synnyttänyt isänmaallisen vastareaktion. Niin ei kuitenkaan käynyt. Liberaalinen lehdistö, joka oli omasta aloitteestaan luopunut ennakkosensuurista, vaati jo rauhanneuvottelujen aloittamista. Rauhanvaatimus levisi myös lakkolaisten keskuudessa.

Yhä useampi poliitikko ymmärsi, ettei Venäjä selviäisi yhteiskunnan kaikista ristiriidoista ilman selkeää ratkaisua. Sergei Witten mielestä oli ainoastaan kaksi mahdollisuutta: joko hallitsija nimittää sotilasdiktaattorin, joka taltuttaa häikäilemättömällä väkivallalla kaiken vastarinnan, tai hyväksytään opposition keskeisimmät vaatimukset. Ennen kuin tämän valintatilanteen eteen jouduttiin, tapahtui kuitenkin jotain, mitä kukaan ei ollut suunnitellut.

Hieman aiemmin vapaille vaaleilla Moskovan yliopiston rehtoriksi valittu Sergei Trubetskoi kuoli. Hänen hautajaisistaan lokakuun 3. päivänä muodostui valtava mielenosoitus. Kasakat hyökkäsivät hautajaisten jälkeen

ylioppilaiden keskelle. Hyökkäys herätti suurta moraalista pahennusta, ja yhtäkkiä oltiin taas erittäin jännittyneessä tilanteessa.

Vielä suurempi mielenosoitus järjestettiin Nikolai Baumanin hautajais-ten yhteydessä. Bauman oli bolševikki, joka hiljattain oli vapautunut vanki-lasta. Vapautumisensa jälkeisenä päivänä hän osallistui mielenosoitukseen, jossa hänet murhattiin. Hautajaiskulkueeseen osallistui 30 000 ihmistä. Myös näiden hautajaisten jälkeen kasakat ja mustasotnialaiset hyökkäsivät Mosko-van yliopiston ulkopuolelle kerääntyneiden mielenosoittajien joukkoon.

Poliittinen tunnelma yhteiskunnassa oli siis taas selvästi kiristymässä. Tyytymättömyyteen oli kuitenkin nyt yksi syy vähemmän: sota oli loppunut. Yhdysvaltain presidentin väliintulo oli johtanut Portsmouthin rauhaan. So-tilasdiktatuuriin tarvittavat joukot olivat kuitenkin vielä Kaukoidässä.

Alun perin mitätön kokous sai tässä tilanteessa arvaamattomia seurauk-sia. Rautatieläisillä oli eläkekassa, johon liittyi oikeudentunnetta loukkaava epäkohta: jos rautatieläinen sai potkut tehtävästään, menetti hän muun ohella myös jo ansaitsemansa eläkkeen. Tämän ongelman selvittämiseksi viranomaiset kutsuivat koolle rautateiden edustajien kokouksen. Olettamuk-sena oli, että ylhäältä käsin määrätty puheenjohtaja ja rautateiden johtajat tekisivät viisaita päätöksiä. Kokous karkasi kuitenkin järjestäjien käsistä. Puheenjohtaja valittiin viranomaisten esityksestä poiketen, ja sen jälkeen kokous päätti, että vain valituilla edustajilla, ei johtajilla, olisi äänioikeus.

Kokouksen kulku sai rautatieläisten ammattiliiton liikkeelle. Liitto julisti yleislakon lokakuun 4. päivänä. Julistusta ei kuitenkaan noudatettu ennen kuin 6. päivänä, jolloin Moskovan ja Kazanin rautateiden työläiset aloittivat lakon. Pietarissa kokoontunut edustajakokous ei ollut erityisen innostunut lakosta vaan tyytyi pyytämään, että Witte asettuisi tukemaan perustuslaillisen monar-kian vaatimuksia. Witte kieltäytyi moisesta kunnia- ja hänen vastaukseensa närkästynyt kokous asettui tukemaan ammattiliiton yleislakkovaatimusta.

Hallitus oli nyt puun ja kuoren välissä. Yleislakko esti joukkojen kul-jettamisen Kaukoidästä. Suurkaupunkien lakkoliike oli taas voimakkaassa nousussa. Sadonkorjuun jälkeen talonpojat ryhtyivät jälleen polttamaan kartanoita. Puolassa ja Suomessa tyytymättömyys oli kriittisessä pisteessä.

Onneton ja epärehellinen päätös

Huhut tiesivät kertoa että tsaari Nikolai olisi ollut valmis julistamaan poik-keustilan ja nimittämään serkkunsa Nikolai Nikolajevitšin diktaattoriksi. Witte väittää muistelmissaan, että suuriruhtinas Nikolai Nikolajevitš uhkasi ampua itsensä jos keisari nimittäisi hänet tuohon veriseen virkaan. Toinen mahdollisista ratkaisuisista oli siten tältä erää poispyyhitty. Jäljelle jäi ainoas-taan hallitsijalle erittäin vastenmielinen myönnytyks.

Lokakuun manifestissa keisari oli luvannut kansalaisille henkilökohtaisen omaisuuden, oman tunnon, puheen, kokoontumisen ja yhdistymisen vapauden. Hän lupasi paikan duumassa niille yhteiskuntaluokille, jotka toistaiseksi oli jätetty äänioikeuden ulkopuolelle. Hän lupasi myös, ettei mikään laki astu voimaan ennen kuin duuma ja kansan valitsevat edustajat olivat saaneet tilaisuuden osallistua päätöksen laillisuuden valvontaan.

Yhdessäkään manifestin virkkeessä ei ollut lupausta sen enempää perustuslaillisesta monarkiasta kuin demokratiastakaan. Herää mielenkiintoinen kysymys poliittisen kulttuurin merkityksestä. Suomessa, missä aikalaisten kirjoituksista päätellen ei tiedetty miten syvällä venäläinen valtiolaiva ui, otettiin lokakuun manifesti kadulla vastaan ilosanomana. Poliittisesti kriittinen eliitti Leo Mechelin etunenässä ymmärsi kuitenkin nopeasti, että venäläinen manifesti oli täynnä epämääräisiä ja katteettomia lupauksia. Suomessa kirjoitettiin uusi ja parempi manifesti, jonka Venäjä hyväksyi paremman vaihtoehdon puuttuessa. Neuvotteluissa suomalaisten kanssa Witte kysyi kahteen otteeseen: ”Rauhoittuuko Suomi näillä myönnytyksillä?” Adolf Törngren ja Mechelin lupasivat, että rauhoittuu. Se riitti Wittelle. Venäjän hallitsija tarvitsi juna- tai laivamatkan päässä olevan rauhallisen turvapaikan.

Tilapäinen demokratia

Suomalainen naisaktivisti ja myöhempi kansanedustaja Annie Furuholm vieraili syksyllä 1905 Moskovassa. Hän oli tullut sinne tapaamaan venäläisiä naisasianaisia, mutta kutsuttiinkin yllättäen kadettien – perustuslaillisten demokraattien – edustajakokoukseen.

Pitkäpiimäinen kokous, jossa esitettiin mitä erilaisimpia vaatimuksia ja tulevaisuudensuunnitelmia, keskeytyi yllättäen, kun eräs mies kantoi puheenjohtajistolle paperilappusen. Puheenjohtaja ilmoitti, että hallitsija oli julkaissut manifestin ja että kaikkiin keskeisiin vaatimuksiin oli suostuttu. Ilmoitusta seurasi valtava häly ja kaaos. Maljoja juotiin, itkettiin ja naurettiin.

Jos Furuholmin kuvaus on edes puoleksi totta – eikä ole mitään syytä epäillä sen totuudenmukaisuutta – kuvasti tilanne edustajakokouksessa venäläisen politiikan rajatonta naiiviutta. Kadetit edustivat Venäjän parhaiten koulutettua kansanosaa. Heillä oli kohtalaisen hyvät ja luottamukselliset yhteydet hoviin ja hallituksen sisäpiireihin. Heidän olisi siis pitänyt ymmärtää, ettei lupauksista seuraa luvattua. Tämä on ollut – ja on – venäläisen politiikan perusominaisuus.

Juhlintaa edustajakokouksessa ei voi siten ymmärtää minään muuna kuin alitajuisena pakona poliittisesta todellisuudesta. Yhteiskunnan sisäiset paineet olivat jo aikoja sitten ylittäneet rauhanomaisen ratkaisun rajat.

Manifesti synnytti kuitenkin lyhyen demokraattisen syksyn ja talven. Tämä demokraattisen järjestäytymisen kausi oli alkanut jo keväällä. Toukuussa Moskovassa perustettiin Liittojen liitto (Sojuz sojuzov). Siihen kuului ammattiliitot ja yhdistykset edustivat etupäässä akateemisia ryhmiä – ennen kaikkea lakimiehiä ja yliopistojen professoreja. Liittojen liitto antoi sysäyksen muun yhteiskunnan järjestäytymiselle.

Neljä päivää ennen lokakuun manifestia Pietarin työläiset perustivat yhteisen organisaation yleislakon johtamista varten. Ensimmäinen puheenjohtaja oli lakimies G. S. Hrustaljev-Nosar. Hän oli menševikki, ja hänen

Venäjän puoluekenttä 1900-luvun alussa

Venäjän sosiaalidemokraattinen työväenpuolue RSDRP –Российская Социал-Демократическая Рабочая Партия РСДРП – perustettiin 1898. Vuonna 1903 puolue hajosi kahteen ryhmittymään: Leninin johtamiin bolševikkeihin ja Juli Martovin johtamiin menševikkeihin.

Межрайонцы – межрайонцы – oli Pietarissa toimiva paikallinen RSDPR:n ryhmäkuntarajoja ylittävä yhteistyöjärjestö, joka perustettiin 1913. Helmikuun vallankumouksessa ja mielenosoitusten järjestäjänä ryhmittymä oli huomattavan tehokas ja vaikutusvaltainen.

Perustuslailliset demokraatit eli kadetit, joiden nimi johdettiin venäjänkielisestä lyhenteestä KD – Конституционная Демократическая партия. Puolue perustettiin lokakuussa 1905. Venäjän ensimmäisen vallankumouksen jälkeen puolue liukui oikealle ja luopui sekä yhteistyöstä sosiaalidemokraattisen vasemmiston kanssa että parlamentaarisen järjestelmän vaatimuksesta. Helmikuun vallankumouksen jälkeen syntyneessä väliaikaisessa hallituksessa puolueella oli merkittävä asema toukokuun kriisiin asti.

Oktobristit eli lokakuulaiset (Lokakuun 17. päivän liitto - Союз 17 Октября) perustivat myös puolueensa vallankumoussyöksynä 1905. He ottivat nimensä tsaarin antaman lokakuun manifestin julkaisupäivän mukaan. Puolue oli alussa selkeästi oikeistolaisempi kuin kadetit, mutta joutui siitä huolimatta hallitusvallan ulkopuolelle. Vapaaehtoisjärjestöjen kehittämisessä ensimmäisen maailmansodan aikana oktobristit olivat menestyksellisesti mukana. Helmikuun vallankumouksessa heidän johtajansa Aleksandr Gutškov oli erittäin keskeinen hahmo.

Sosialistivallankumousten järjestö oli perustettu 1896. Siltä pohjalta syntyi sosialistivallankumouksellisten puolue - Партия социалистов-революционеров. Puolue tunnettiin yleensä lyhenteestä SR. Puolue hajosi ja ryhmittymistä käytettiin nimityksiä Vasemmisto- ja Oikeisto-SR:ät. Vasemmisto-SR:ät olivat mukana ensimmäisessä hallituksessa lokakuun vallankumouksen jälkeen.

Trudovikit – Työväenryhmä - Трудовая группа – oli duumaryhmä, joka ensisijaisesti edusti Venäjän oikeudettomia talonpoikia. Heidän tunnetuin edustajansa oli Aleksandr Kerenski. Puolue oli läheisessä yhteistyössä SR:ien kanssa.

ammattinsa viittaa yhteyksiin Liittojen liittoon. Hänen perustamansa organisaatio otti nimekseen Pietarin työläisedustajien neuvosto, mikä ei siinä tilanteessa vaikuttanut kummalliselta. Kukaan ei voinut aavistaa, että nimivalinta tulisi leimaamaan kokonaisen kauden Venäjän historiassa.

Pietarissa vallitsi hetken suruton ja kaaosmainen svoboda. Kaupungilla vitsailtiin, että vallassa oli kaksi hallitusta. Toinen oli Witten johtama, toinen Hrustaljev-Nosarin. Totuus oli, ettei kumpikaan johtanut maata. Siperian rautatiellä junat puuskuttivat länteen. Saksalais-baltialainen kenraali Paul von Rennenkampff oli osallistunut sekä Shahonin että Mukdenin taisteluihin japanilaisia joukkoja vastaan. Hänen saavutuksistaan siinä sodassa ei löydy erityisen kunniakkaita mainintoja. Paluumatkalla valtakunnan länsiosiin hän puhdisti Tšitan kaupungin ja teloitti kaupungin niskoittelevan opposition. Paluu arkeen oli alkanut.

Tapahtumia eivät ohjanneet sen enempää hovin lipevät juonittelijat kuin ilkeämieliset agitaattorit tehtaissa ja maaseudulla. Tapahtumia ei ohjannut 28-vuotias Lev Trotski Pietarin työläisten neuvostossa, ei 35-vuotias Vladimir Uljanov eikä 37-vuotias Nikolai Aleksandrovitš Romanov. Tapahtumia ohjasi stihie – venäläiset luonnonvoimat.

Petos ja peljästy

Keisarillisen manifestin juonikkain muotoilu koski koolle kutsutun duuman valmisteluja. Keisari – todennäköisesti tekstin oli luonnostellut Witte – ei halunnut siirtää julkisuudessa jo esitettyä avajaispäivää. Kaikki mahdolliset vaalitavan muutokset jäivät riippuvaisiksi hyvin tiukasta aikataulusta joka synnytti ”ota tai jätä” -tilanteen. Duuman piti kokoontua huhtikuun 27. päivänä, ja ensimmäiset vaalikokoukset oli määrä pitää jo helmikuussa. Vaalijärjestelmän perinpohjaiselle uudistukselle ei siten jäänyt riittävästi aikaa.

Muutamassa kuukaudessa syntynyt puoluejärjestelmä ei nähnyt aikataulussa ongelmaa. Oktobristit eli zemstvo-liikkeen oikeisto oli mitä kiireisimmän aikataulun puolesta. He luultavasti ymmärsivät, että manifestin tyhjat lupaukset paljastuisivat ennen pitkää ja siksi vaalit oli järjestettävä niin kauan kun illuusiot vielä olivat voimassa. Kadetit tunsivat, sisäisestä hajanuksesta huolimatta, että he olivat sekä oikeassa että väestön suosiossa. Heille riitti, että heidän edustuksensa oli taattu. Sen avulla olisi mahdollista jatkaa uudistustyötä.

Toisella puolella suurta poliittista vedenjakajaa oltiin taas sitä mieltä, että kaikki myönnytykset olivat silkkaa petkutusta. Tämä asenne ei auttanut tilanteen kylmaveristä arvioimista ja johti siten umpikujaan. Ainekset, jotka myöhemmin johtivat valtakunnan vielä suurempiin onnettomuuksiin, olivat jo muovautumassa. Sellaista kansalliseen yhtenäisyyteen pyrkivää

halua kuin oli Suomen puolella rajaa Robert Hermanssonin komiteassa, ei ollut Venäjällä.

Porkkana ja piiska

Toimenpiteitä uuden tilanteen vakiinnuttamiseksi ei tarvinnut odottaa pitkään. Vaalilaki julkaistiin jo joulukuun 11. päivänä. Nopeus, jolla se syntyi, antaa ymmärtää, että laki oli pelkästään elokuisen ns. Bulyginin duuman vaalilain muunnelma. Muodollisesti vaalioikeus laajeni huomattavasti: valitsijamieskokouksiin sai osallistua noin 25 miljoonaa kansalaista, mutta valittavat oli jaettu eri ryhmiin hyvin erilaisilla edustusperiaatteilla. Edustajista oli maanomistajia 32,7 %, talonpoikia 42,3 %, kaupunkiväestöä (lähinnä kauppiaita ja vapaiden ammattien harjoittajia) 22,5 % ja työläisiä 2,5 %. Nämä suhdeluvut johtivat siten hyvin erilaiseen edustukseen. Maanomistajilla oli yksi edustaja 2 000 maanomistajaa kohti, talonpojilla yksi edustaja 30 000 talonpoikaa kohden ja työläisillä yksi edustaja 90 000 työläistä kohden.

Hyvät laskelmat osoittautuivat – epäoikeudenmukaisista suhdeluivistä huolimatta – tsaarille huonoiksi ja johtivat toistuviiin valintaperusteiden muutoksiin, jotka vahingoittivat järjestelmän legitimisyyttä.

Maanomistajien kokouksiin osallistuivat myös maata omistavat talonpojat, joista otaksuttiin, että he vanhasta tottumuksesta alistuvat aateliston tahtoon. Niin ei kuitenkaan käynyt. Kreivi Geiden, joka tässä vaiheessa oli jo liittynyt lokakuulaisten oikeistoryhmittymään, valitti, ”että talonpoikien vaalit suoritettiin erittäin voimakkaiden luokkatunteiden vallitessa”. Voimasuhteet duumassa määräytyivät tästä syystä toisin kuin lakitekstin kirjoittajat olivat otaksuneet. Maanomistajien keskuudessa valituksi tulivat helposti ne edustajat, jotka ottivat maataomistavat talonpojat huomioon ja lupasivat toimia duumassa aateliston maanomistusten pakkolunastamisen puolesta.

Ensimmäinen duuma sai tällä tavalla koostumuksen, joka ei ollut valtaapitävien mieleen. Suurimmaksi puolueeksi nousi kadettipuolue 182 edustajalla. Sitä tuki ehdollisesti vasemmiston 47 edustajaa sekä kansallisten ryhmien 60 edustajaa². Selkeä enemmistö duuman 448 edustajasta suhtautui siten hyvin kriittisesti hallitukseen

Venäjän historiankirjoituksessa Sergei Witte on yleensä pidetty turhamaisena ja itsekeskeisenä poliitikkona. Hän oli kuitenkin toiminut finanssiministe-

² Duuman voimasuhteista esiintyy kirjallisuudessa hyvin erilaisia tietoja. Tämä johtuu monesta seikasta. Kaikkia edustajia ei ehditty edes valita, osa valituista edustajista ei saapunut ajoissa ja ryhmittymät olivat hyvin epämääräisiä. Lopputuloksena oli kuitenkin hyvin selvä. Ensimmäisessä duumassa Kadetit hallitsivat sekä puheenjohtajistoa että valiokuntia.

rinä tarmokkaasti ja taitavasti Aleksanteri III:n loppukaudesta aina 1903 asti. Onnettoman Japanin sodan jälkeen Witte sai tehtäväkseen neuvotella rauhan ehdot. Hän hoitikin ne erittäin menestyksellisesti. Hän palasi rauhanneuvotte- luista entistä rauhattomammalle Venäjälle tilanteessa, jossa tsaarin hallinto oli jo melkein pakokauhun vallassa vallankumouksen kasvavassa puristuksessa.

Neuvotteluissa kriisin ratkaisemiseksi Witte esitti Nikolai II:lle kaksi vaihtoehtoa: joko yksinvaltiias antaa diktaattorin tehtäväksi hukuttaa val- lankumous vereen tai hän antaa periksi ja lupaa perusteellisia ja perustus- laillisia uudistuksia.

Siinä tilanteessa vain toinen vaihtoehto oli toteutettavissa eikä Nikolai – näin voidaan jälkepäin päätellä – koskaan antanut Wittelle anteeksi tätä yksinvaltiutta alentavaa neuvoa. Tsaari joutui lokakuun manifestin myötä luopumaan jostain sellaisesta pyhäksi kokemastaan, josta hänellä ei itse asiassa omasta mielestään ollut oikeutta luopua. Yksinvaltius ei ollut hä- nestä vaan Jumalasta.

Hovin hallinto vai vedenpaisumus

Sergei Wittestä ei tullut pitkäaikaista pääministeriä. Järjestelmä tarvitsi hä- nen palveluksiaan silloin, kun kriisi oli syvimmillään. Hän sai nimityksensä lokakuussa 1905, ero tuli jo huhtikuussa 1906.

Heti alkuvuodesta 1906 hovipiiri Nikolain ympärillä oli vakuuttanut hallitsijalle, että lokakuun manifestia ja duuman vaaleja koskevaa lakia oli täydennettävä tsaarin antamalla perustuslailla. Huhtikuun perustusla- ki tarkoitti sekä sisällöllisesti että muodollisesti syksyn vapautta julistavan manifestin mitätöimistä. Manifestissa oli luvattu, ettei yksikään laki astuisi voimaan ilman duuman hyväksyntää. Uusi perustuslaki annettiin kuitenkin huhtikuun 23. päivänä, ja se astui voimaan heti. Esittelyssä tsaari lisäsi val- taoikeuksiensa määrittelyyn sanan ”autokraattinen”.

Perustuslaki sisälsi myös poikkeuspykälän (pykälä 87), joka antoi halli- tukselle oikeuden säätää lakeja silloin, kun duuma ei ollut koolla.

Perustuslain hyväksyminen juuri ennen ensimmäisen duuman juhlallista avaamista oli synnyttänyt syvän arvovaltaristiriidan. Vaalirajoituksista huo- limatta duuman suuri enemmistö oli perustuslaillisen monarkian kannalla. Nopeasti hyväksytty uusi perustuslaki oli tsaarin rajattomien valtaoikeuksien kannalla. Tämä ristiriita syveni nopeasti.

Witte oli alun alkaen noussut esille liberaalina poliittisena vaihtoehto- na. Kevättalven juonitteluissa hän oli, asemansa säilyttämiseksi, liukunut oi- kealle, mutta hovitaantumus ei luottanut häneen. Perustuslain hyväksymisen jälkeen hän jäi tyhjän päälle, ja hänen selkensä takana ryhdyttiin etsimään sopivaa seuraajaa.

Keisarilla oli kiire löytää Wittelle sopiva seuraaja ennen kuin duuma kokoontuisi. Juuri ennen huhtikuun 27. päivän avajaisia pääministeriksi nimettiin Ivan Goremykin.

Nikolai kuka?

Keisarin rooli koko tässä valtavassa mullistuksessa herättää monenlaisia kysymyksiä. Samaan aikaan kun maa kiehuu, hallitsija metsästää. Hänen muistiinpanonsa päivien tapahtumista antavat aiheen ihmetellä hänen kyvyttömyyttään hahmottaa, mitä valtakunnassa itse asiassa tapahtui. Hänen huomautuksensa äidilleen ja vaimolleen lähettämässä kirjelimissä synnyttävät kuvan ihmisestä, joka elää pääasiallisesti hetkellisten vaikutteiden vallassa.

Hän liikuttuu, kun opposition edustaja puhuu ylevästi Venäjän demokraattisesta tulevaisuudesta, ja hän liikuttuu yhtä paljon, kun yhdistetyn aateliston edustajat pyytävät häntä säilyttämään rajattoman itsevaltiuden.

Perustuslakeja käsiteltäessä Nikolai puuttui yksittäiseen sanaan, kokonaisuus näyttää täysin saavuttamattomalta. Välillä häntä ei näytä ohjaavan mikään muu kuin kummallinen alemmuuskompleksi. Jokainen ministeri, jolla on näkemystä, on vaarallinen. Ehkä hän oli oikeassa.

Duuman lyhyt oppimäärä

Ovelasti kirjoitettu vaalilaki synnytti kysymyksiä, joita duuma ei pystynyt kiertämään. Se koitui myös ensimmäisen duuman turmioksi ja paljasti siten hallitsijan epärehellisen tarkoituksen.

Ensin kaikki näytti hyvältä. Pääministeri Witte oli antanut määräyksen, ettei vaalikokouksiin saisi puuttua. Määräystä ei noudatettu, mutta se osoitti, että Witte suhtautui vaaleihin luottamuksella. Ensimmäiset vaalitulokset vahvistivatkin käsitystä siitä, että mitään suurempaa ristiriitaa hallituksen ja duuman välillä ei syntyisi. Witten kohtalo vaalien jälkeen synnyttää kuitenkin mielikuvan, että Witte oli manifestin julkaisemisen yhteydessä luvannut että hänen ohjauksessaan valitaan duuma joka on käskettävissä. Vaaliprosessin kuluessa idästä etenevän armeijan repressio kävi yhä ilmeisemmäksi. Yleinen ilmapiiri muuttui, ja vaalitulokset kääntyivät hallitsijaa ja hallitusta vastaan. Witte oli siis epäonnistunut. Tarvittiin uusia toimenpiteitä.

Ensimmäinen karkea poikkeama lokakuun manifestin tekstistä oli valtioneuvoston aseman muutos. Valtioneuvosto oli perustettu Aleksanteri I:n toimesta hallitsijan neuvoa-antavaksi elimeksi. Siihen nimitettiin yleensä valtion korkeissa viroissa palvelleita henkilöitä. Keväällä 1906 tätä järjes-

telmää muutettiin. Valtioneuvostosta tuli parlamentin ylähuone, johon keisari nimitti puolet jäsenistä. Toinen puoli valittiin erilaisten valtiollisten elinten kautta. Keisarin nimittämien edustajien toimikausi oli tammikuusta tammikuuhun. Määräys tarkoitti, että jos joku erehdyksessä äänesti väärin, hänet vaihdettiin viimeistään seuraavan vuoden tammikuun ensimmäisenä päivänä annetulla ukaasilla.

Valtioneuvostosta tehtiin myös duuman kanssa tasa-arvoinen valtioelin. Ilman sen hyväksyntää duuman lakiehdotuksia ei voitu esitellä hallitsijalle. Oli siis kehitetty järjestelmä, joka kohtalaisen varmasti oli umpilukossa.

Duuman vaikea valinta

Ensimmäisessä duumassa käsiteltiin kahdenlaisia asioita. Ensimmäiseen ryhmään kuuluivat asiat jotka koskivat valtioelimen arvovaltaa. Duuman hallitsijalle esittämässä vastauspuheenvuorossa yritettiin pitää kiinni lokakuun manifestissa luvatuista oikeuksista. Se koski ennen kaikkea henkilökohtaisia vapauksia, joita järjestelmällisesti loukattiin kun armeija ja sisäasianministeriön joukot tekivät selvää maaseudun oppositiosta. Duuma yritti myös varjella äänioikeuden periaatetta, mutta kadettien sisäiset erimielisyydet nousivat tässä yhteydessä melkein vääjäämättömästi pinnalle. Puolue oli ymmärtänyt, että sen hallitseva asema duumassa perustui itse asiassa juuri puutteelliseen äänioikeuteen. Yrityksissä päästä sopimukseen Goremykinin hallituksen kanssa touko-kesäkuussa puolue luopui edustajakokouksensa kannasta yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden puolustamiseksi. Maaseutu ei ollut valmis ymmärtämään, miten yleistä ja yhtäläistä äänioikeutta tulisi käyttää, kuului selitys.

Ehkä periaatteellisin väittely käytiin hallituksen ja duuman välisestä suhteesta. Alustavat vaatimukset noudattivat syksyn radikaaleja linjanvetoja: hallituksen piti olla vastuussa duumalle. Mutta tästäkin ehdottomasta vaatimuksesta luovuttiin sujuvamman yhteistyön nimissä. Uusi muotoilu edellytti, että hallituksella olisi duuman luottamus. Muotoilu ei edellyttänyt minkäänlaista muodollista luottamusäänestystä. Pikemminkin se edellytti jonkinasteista yhteistyökykyä. Siltä pohjalta oli yhteisymmärrys jo syntymässä.

Suurimmaksi ongelmaksi osoittautui talonpoikien vaikutusvalta. Jo heidän menestyksensä vaalikollegioissa oli synnyttänyt suurmaanomitajien ja aateliston voimakkaan reaktion. Kevään zemstvo-kokouksissa kadetit olivat menettäneet asemiaan oktobristeille ja yhdistyneelle aatelistolle. Tällä seikalla oli vaikutusta muun muassa hovin vanhoillisimpiin piireihin. Taistelu oli siis kiristymässä, ja se kiristyi nimenomaan suurmaanomistuksen pakko-lunastamisen ympärillä.

Vahvan johtajan myytti

Pääministeri Goremykin toimi uudessa tehtävässään kaksi kuukautta. Hän oli sinä aikana osoittanut, että hän ei ainakaan pystynyt yhteistyöhön duuman kanssa. Joidenkin mielestä niin pitikin toimia, mutta Goremykin oli myöskin taitamaton. Keisarin oli annettu ymmärtää, että uusi sisäasiainministeri Pjotr Stolypin olisi toista maata, ja Stolypin olikin jo suostunut pääministerin tehtävään, kuitenkin sillä ehdolla että hallitukseen raivattaisiin tilaa kahdelle duuman edustajalle. Hovin juonittelijat ehtivät kuitenkin väliin. Viimeisenä virkapäivänään Goremykin sai kun saikin keisarin allekirjoituksen duuman hajottamiskäskylle. Keisari ei halunnut vastustaa vanhan virkamiehen viimeistä toivomusta.

Alun loppu

Stolypin suhtautui kaikesta huolimatta optimistisesti mahdollisuuksiin vaikuttaa uuden duuman kokoonpanoon. Hän pani alulle maatalouden uudistukset, ja vaikkakaan järjestelmä ei ollut erityisen tehokas, se saattoi näyttää huomattavalta askeleelta eteenpäin.

Tehokas uusi pääministeri katsoi myös välttämättömäksi puuttua duuman vaalilain tulkintaan. Huomattava osa vanhan duuman jäsenistä yritti koontua Viipurissa ja julkaisi siellä mielenosoituksellisen Viipurin manifestin. Allekirjoittajiin kuului muunmuassa kadettijohtaja Miljukov. Manifestin allekirjoittaneet edustajat eivät saaneet asettua ehdolle uusissa duumavaaleissa. Edellisellä kierroksella maanomistajien vaaleihin osallistuneet pienomistajat suljettiin nyt pois. Sillä varmistettiin, että maanomistajien edustus uudessa duumassa oli selkeästi taantumuksen kannalla. Stolypin edesauttoi myös laajan vaaliliiton syntymistä. Siihen kuuluivat kaikki oktobristeistä oikealle.

Mutta taaskin kävi huonosti. Kadetit menettivät puolet edustajistaan, paikat menivät vasemmistolle, joka nyt osallistui vaaleihin. Trudovikit, jotka

järjestäytyivät omaksi ryhmäkseen ensimmäisessä duumassa juuri maakysymyksen käsittelyä varten, saivat selkeän enemmistön talonpoikien vaaleissa. Toinen duuma oli siis kutakuinkin samanlainen kuin ensimmäinen. Suurin ero oli siinä, että osa kadettien oppineista ja kokeneista johtajista jäi parlamentin ulkopuolelle.

Vallankaappaus

Uusi duuma aloitti työnsä helmikuun 20. päivänä 1907. Stolypinin ote tuntui melkein heti. Hänen määräyksestään duumaedustajat eivät saaneet keskustella toimittajien kanssa Taurian palatsissa. Hän antoi myös ohjeet alueiden kuvernööreille, jotta näiden poliisit estäisivät duumaedustajien laittomat kokoukset äänestäjien kanssa. Komento oli muuttunut.

Juuri tähän uuteen komentoon duuman enemmistö yritti heti alkuun puuttua. Armeijalle oli annettu oikeus selvittää maaseudun levottomuuksia kenttäoikeudessa. Oikeudenkäynnit olivat hyvin summittaisia ja teloitettujen lukumäärä vakaassa nousussa. Duuma hyväksyi lakiehdotuksen, jonka valtioneuvosto kuitenkin hylkäsi.

Vahvistamattomien mutta varsin uskottavien väitteiden mukaan Nikolai oli päättänyt duuman hajottamisesta jo huhtikuun 18. päivänä. Syyinä oli, että toisesta duumasta oli tullut varsin levoton keskustelufoorumi. Kaksi päivää aikaisemmin edustaja Zurabov oli väittänyt, että ”autokraattisen Venäjän armeija on aina hävinnyt ja tulee aina häviämään”. Asiasta syntyi kohtuuton hälinä, joka ilmeisesti kantautui Tsarskoje Seloon asti.

Kesti kuitenkin kesäkuun 3. päivään asti ennen kuin hajottamispäätös julkistettiin. Sitä ennen poliisiviranomaiset olivat vaatineet sosiaalidemokraattisten edustajien erottamista duumasta. Vaatimusta tuettiin aineistolla, joka oli löydetty erään edustajan luo tehdyssä kotietsinnässä. Lyhennyksen v.o. väitettiin merkitsevän ”voennaja organisatsia”, sotilasorganisaatio. Sisältö osoitti kuitenkin, että materiaali oli tarkoitettu puolueen Vilnan osastolle. Ennen kuin tekaistut syytökset kehittyivät muhkeaksi skandaaliksi, duuma laskettiin hajalle. Samaan aikaan hyväksyttiin uusi vaalilaki, joka muutti perusteellisesti Venäjän heikosti orastavan demokratian edellytyksiä. Alkoi taantumuksen kausi.

Struve vallankumouksen ilmiönä

Venäjän ensimmäisen vallankumouksen vaiheet ja liikevoimat ovat niin monitahoiset ja hajanaiset, että niiden yhteisvaikutusten ymmärtäminen on vaikea tehtävä. Kirjallisuudessa avautuu kuitenkin siellä täällä kurkistusaukkoja, jotka antavat kuvan henkilöiden vakaumuksissa tapahtuneista muutoksista.

Yhden tällaisen esimerkin tarjoaa Peter Struven elämäankaari. Saksalaissyntyisen tähtitieteilijän lapsena nuori Peter oli kaikkien eurooppalaisten aatevirtausten ulottuvilla. Siksi tieto siitä, että hän luki nuorena Spenceriä ja Darwinia, vastaa ehdottomasti ajan yleistä kuvaa. Tuhannet nuoret älyköt eri puolilla Eurooppaa lukivat samoja kirjoja.

Tätä taustaa vastaan ei myöskään ole yllättävää, että Struve tutustui 1800-luvun viimeisinä vuosina Marxiin ja liittyi Venäjän sosiaalidemokraattiseen työväenpuolueeseen. Lukeneisuudestaan huolimatta hänestä ei kuitenkaan koskaan tullut isoisänsä ja isänsä kaltaista tiedemiestä. Hänen mielensä oli aivan liian levoton. Vuosien myötä hänestä tuli yksi Venäjän johtavista lehtimiehistä. Hän oli siis keskeinen puuhamies siinä ryhmittymässä, joka johti Venäjän älymystöä ensimmäiseen vallankumoukseen, pelästyi sen voimia ja ”pakeni” oikealle.

Hänen ensimmäinen selkeästi julkinen tekonsa liittyi juuri julkiseen sanaan. Tverin zemstvo oli 1895 nuoren Nikolain II:n kruunajaisten alla laatinut vaatimuksen demokratian laajentamisesta. Sata vuotta myöhemmin tveriläisten vaatimuksia lukiessa niistä ei löydy mitään eriskummallista, mutta siihen aikaan ajatus oli tavattoman röyhkeä, ainakin hovin ja nuoren keisarin mielestä.

Nikolai vastasi vaatimukseen: ”Olen tietoinen siitä, että järjenvastaitten haaveiden viehättämät henkilöt ovat joissakin zemstvo-kokouksissa esittäneet ajatuksia zemstvo-edustajien osallistumisesta sisäiseen hallintoon. Olkoon jokainen tietoinen siitä että minä, samaan aikaan kun annan kaikkeni kansan hyväksi, tulen ylläpitämään autokratian periaatteen yhtä lujana ja vankkumattomana kuin ikimuistettava isäni.”

Peter Struve kirjoitti vastauksen, josta tuli politiikan johtotähti: ”Jos autokratia samaistaa itsensä sekä sanoin että teoin julkisen kaikkivaltiuden kanssa, jos se tekee itsensä riippuvaiseksi yleisen mielipiteen täydellisestä tukahduttamisesta ja maanpuolustuksen poikkeustilan muuttamisesta pysyväksi, silloin sen peli on menetetty, se kaivaa omaa hautaansa. ... Te olette tämän taistelun aloittaneet, eikä se taistelu anna odottaa itseään kauan.”

Vehi ja älymystön pako

Struve oli oikeammassa kuin hän ehkä olisi halunnut olla. Kruunajaisten jälkeen järjestelmä yritti tulla toimeen poliisivaltion koko ankaruudella. Onneton sota Japania vastaan ja verisunnuntai muuttivat kuitenkin kaiken, ja taistelu, jonka vääjäämättömyyden Struve oli kymmenen vuotta aikaisemmin ennustanut, alkoi. Tämän kymmenen vuoden aikana Struve itse siirtyi oikealle. Toisen duuman aikana hän kuului niihin kadetteihin jotka kävivät salaisia neuvotteluja Stolypinin kanssa. Hänen entiset toverinsa ja ystävänsä

ihmettelivät mitä hänelle oli tapahtunut. Vastauksen he saivat viimeistään vuonna 1909 kun *Vehi* (Virstanpylväät) ilmestyi.

Vehi oli älymystön yhteenveto ensimmäisen vallankumoussyklin merkityksestä. Suurin osa älymystöstä oli tavalla tai toisella osallistunut demokratian ja perustuslaillisen monarkian puolesta käytyyn kamppailuun. Kaikki olivat – ja syystä – pelästyneet.

Ongelmaa kuvaa *Vehissä* parhaiten Sergei Bulgakov: ”Venäjän vallankumous kehitti valtavan tuhoisan voiman, synnytti jättiläismäisen maanjäristyksen, mutta sen luova voima osoittautui paljon heikommaksi kuin sen tuhoava.”

Älymystö oli aivan ymmärrettävästi pelästynyt vallankumouksen tuhoisaa luonnonvoimaisuutta. Vuosisatoja lykätty uudistusvaatimukset eivät pysyneet missään uomissa, ja taistelujen jäljet olivat kauhistuttavia. Pelkääntään ajattelematon seikkailija olisi voinut pitää tilannetta hyvänä tai – vielä pahempaa – mielenkiintoisena ja toivottuna.

Mutta tällä pelästyksellä oli myös toinen puoli. Ensimmäinen vallankumous ei pystynyt ratkaisemaan yhtäkään Venäjän monista sisäisistä ongelmista. Toinen vallankumous oli siis tulossa, ja melkein mikä tahansa sota johtaisi sen syttymiseen.

Älymystö ei ollut ainoa kerrostuma, joka pelästyi ensimmäisen yrityksen rujoa jälkeä. Kadetit siirtyivät ryhmittymänä oikealle ja luopuivat sekä liian vaarallisiksi kokemistaan vaatimuksista maanomistuksen pakkolunastamiseksi että yhteistyöstä vallankumouksellisten kanssa. Taistelutantereelle jäivät talonpojat ja työläiset. Ja seikkailijat.

Vallankumouksen seuraavan vaiheen ennuste oli jo yksin tästä syystä ehdottoman huono. Kumouksen ja radikaalien uudistusten puolella olivat yhteiskunnan sivistymättömimmät ja huonoimmin koulutetut kerrostumat. Heihin liittyivät poliisivaltion kouluttamat ammattivallankumoukselliset. Ja varustuksena oli teoria, joka opetti, että siinä oli yhteiskunnan etujoukko.

Taantumuksen utopia

Järjestyksen mies

Vallankumouksen ensimmäisen vaiheen aikana Pjotr Stolypin oli luonut itselleen Saratovin kuvernementissa maineen tehokkaana levottomuuksien taltuttajana. Tähän kasvavaan maineeseen oli vähintään kaksi syytä. Nimi Stolypin ei ollut tsaarille mitenkään tuntematon. Kuvernöörin isä, kenraali Arkadi Stolypin oli pitkään palvellut Moskovan Kremlin komendanttina. Kuvernöörinä Stolypin oli osoittanut sekä tilannetajua että henkilökohtaista rohkeutta. Kriisitilanteissa hän oli suorasukainen ja herätti siitä syystä kunnioitusta myös vastustajissaan.

Osa uuden pääministerin kasvavasta maineesta liittyi kuitenkin tsaarin omalaatuiseen persoonallisuuteen. Jyrkästi hierarkkinen hallinto oli tässäkin tapauksessa johtanut tilanteeseen, jossa yksinvaltiainen otti kantaa sekä suuriin että mitättömän pieniin asioihin. Tsaari oli saanut luettavakseen sisäasiainministeriön varaministerin Aleksandr Trepovin turvallisuusraportteja. Raporteista tsaari poimi häntä miellyttäviä yksityiskohtia, ja siinä yhteydessä nousi esiin myös Stolypinin eräänlainen rämäpäisyys. Talonpoikien taltuttamiseksi hän oli, tarpeen niin vaatiessa, ylittänyt kuvernementtinsa rajat ja pidättänyt kapinoivia talonpoikia naapurikuvernementin alueella. Muodollisesti toimenpide oli lainvastainen, koska kuvernöörillä ei ollut toimivaltaa naapurikuvernementin alueella. Nikolai II osoitti Stolypinille erityistä ystävällisyyttä juuri toimenpiteen laittomuuden tähden.

Nikolaille oli myös tärkeää osoittaa, että hän ei ollut riippuvainen kohtalaisen demokraattisesti valitusta duumasta. Siitä syystä hän halusi nimittää uuden pääministerin juuri ennen duuman ensimmäistä kokousta. Pääministeriksi nousi Ivan Goremykin.

Goremykin oli hovin suosikki. Poliitikkona hän oli kuitenkin saamaton ja joutui heti vaikeuksiin duuman kanssa. Hänen ratkaiseva virheensä oli

antaa periksi duumalle sinänsä aivan merkityksettömässä raha-asiassa. Se riitti kuitenkin tsaarille, ja jo heinäkuussa Goremykinin tarmokas sisäasiainministeri Stolypin nousi pääministeriksi.

Syksyllä 1905 Stolypin oli siis nouseva tähti, joka ei ollut sekaantunut lokakuun manifestin valmisteluihin.

Uuden perustuslain hyväksyminen huhtikuussa 1906 merkitsi, että hovi ja hallitus olivat arvioineet tilanteen uudestaan. Nyt näyttikin mahdolliselta palauttaa järjestys käyttämällä perustuslain poikkeuspykälää ja Kaukoidästä palannutta armeijaa.

Duuma tuuliajolla

Stolypin oli luultavasti pätevin Venäjän ensimmäistä maailmansotaa edeltävän ajan pääministereistä. Jälkeenpäin on paljon pohdittu, olisiko hän voinut pelastaa Venäjän vallankumouksen pyörteistä. Arviot Stolypinin uudistusten merkityksestä menevät pahasti ristiin. Toiset pitävät toimenpiteitä lupaavina, mutta maan ongelmia liian suurina. Toiset osoittavat, että uudistusmekanismi oli tiukasti maanomistajaluokan käsissä ja siitä syystä liian hidas ja tehoton.

Hoviipiireissä käydyt keskustelut huhtikuussa 1906 osoittivat, että vaikutusvaltaiset henkilöt Nikolain ympärillä pelkäsivät vallankumouksen riistäytymistä. Duuman kokoonpano oli ollut vakava takaisku, mutta duuman säännöt ja tsaarin hallinnon passiivisuus olivat synnyttäneet hallinnon lamaannuttaneen pattitilanteen. Ensimmäinen duuma hyväksyi lyhyen elinkaarensa aikana ainoastaan yhden lain.

Alkukesästä tilanne kärjistyi ja huhut duuman hajottamisesta lähtivät liikkeelle. Sekä duuman jäsenet että hallitus yrittivät löytää tien ulos, mutta Stolypinin keskustelut kadettien ja oktobristien tärkeimpien vaikuttajien kanssa duuman luottamusta nauttivan hallituksen aikaansaamiseksi eivät johtaneet tuloksiin. Duuman jäsenet halusivat poliittisen ohjelman. Sitä Stolypin ei voinut tarjota.

Duuma hajotettiin heinäkuun 10. päivänä. Päivä oli sunnuntai, ja Stolypin oli harhauttanut duuman johtoa ilmoittamalla, että hän antaisi selostuksen duumalle maanantaina 11. päivä. Hajottamista seurasi löyhästi organisoituja mielenosoituksia eri puolilla Venäjää. Tytymättömyyden vannedessä nousi myös poliittisten murhien ja terroritekojen määrä. Tsaari edellytti toimenpiteitä ja poikkeuspykälän nojalla Stolypinin hallitus hyväksyi lain kenttäoikeudesta. Laki koski Venäjän yhteiskunnan omaatuntoa jo pitkään hiertänyttä asiaa.

Jo ennen duuman hajottamista oppositio oli vaatinut luopumista kuolemanrangaistuksesta. Kenttäoikeuksien päätöksillä teloitettiin seuraavan

seitsemän kuukauden aikana yli tuhat ihmistä. Vaikka Stolypin ainoastaan toteutti hallitsijan käskyn, hän joutui kantamaan päävastuun oikeudentajua jyrkästi loukanneesta tuomiokäytännöstä. Hirttosilmukkaa kutsuttiin sen jälkeen yleisesti ”Stolypinin solmioksi”.

Vaatimuksesta kieltää kuolemantuomio tuli siten keskeinen kysymys koko oppositiolle. Kymmenen vuotta myöhemmin asialla tulisi olemaan merkitys, jota kukaan ei vielä 1906 osannut arvata.

Stolypinin saavutukset

Huolimatta siitä, että Stolypin on kuvattu historioissa, ja varsinkin Suomen historiassa, yhtenä venäläisen sortopolitiikan huomattavimpana edustajana, on kiistatonta, että hän samalla oli Venäjän harvoja näkemyksellisiä poliitikkoja.

Hänen Saratovin kuvernementista saamansa kokemus oli synnyttänyt oivalluksen siitä, että Venäjän taloudellinen takapajuisuus johtui ennen kaikkea maatalouden rakenteellisista heikkouksista. Kyläyhteisö oli juuttunut kollektiiviseen köyhyyteen, josta ei näyttänyt olevan ulospääsyä vanhan mirjärjestelmän puitteissa. Talonpoikaiston vaatimukset radikaalista tasajaosta estivät tehokkaasti uusien viljelyjärjestelmien käyttöönoton eikä maanomistajaluokkakaan osoittanut kykyä tai halua uudistuksiin.

Stolypinin tarkoitus oli synnyttää itsenäinen talonpoikaisluokka. Ajatus oli periaatteessa oikea, mutta sen läpivieminen olisi edellyttänyt huomattavia voimavaroja. Liian pienessä mittakaavassa toteutettuna uudistus jätti yksittäiset ja erillään elävät talonpojat – edinolišnikit – sekä mirin sosiaalisen ja kulttuurisen yhteisön että maanviljelyn logistisen järjestelmän ulkopuolelle. Stolypinin tarkoitus oli luoda itsenäisiin talonpoikiin tukeutuva maatalous. Edinolišnikit joutuivat kuitenkin hyvin tiiviin talonpoikaisyhteisön ulkopuolelle. Tästä johtuen Stolypinin maatalousreformi sai, hyvistä tarkoituksistaan huolimatta, pakollisen luonteen. Stolypinin murhan jälkeen huomattava osa edinolišnikeistä palasi kyläyhteisöön.

Stolypinin uudistusten toinen suuri tavoite oli zemstvo-järjestelmän ulottaminen Venäjän läntisiin osiin. Puolan ja Venäjän imperiumin raja-alue oli kansallisuuksien yhteiskunnallisten ja taloudellisten voimasuhteiden kannalta vaikea. Huomattava osa yläluokasta oli syntyperältään puolalaisia, mutta talonpojat olivat venäläisiä, ukrainalaisia tai valkovenäläisiä. Tästä imperiumin kannalta hankalasta tilanteesta oli alun alkaen vedetty yksi johdopäätös: ei ollut poliittisesti mahdollista antaa puolalaiselle yläluokalle edes sitä rajallista itsenäisyyttä, joka zemstvo-hallinnon mukaan olisi heille annettu. Vielä vaikeampaa oli antaa puolalaisille aatelistolle määräysvaltaa venäläisen talonpoikaiston asioissa.

Zemstvo-hallinto oli kuitenkin osoittanut elinkelpoisuutensa. Hallinto-
na se oli sekä tehokkaampi että toimivampi kuin puhtaasti autoritaarinen
ja byrokraattinen kuvernöörin hallintojärjestelmä. Mutta Venäjän ensim-
mäisen vallankumouksen tappion jälkeen imperiumin johtavissa piireissä
voimakkaasti kasvava suurvenäläinen nationalismi teki kaikki yksinkertaiset
ratkaisut mahdottomiksi. Stolypin oli – muun poliittisen tuen puuttuessa –
joutunut yhä useammin turvautumaan duuman nationalisteihin. Tämä johti
myös hyvin mutkikkaaseen lakiesitykseen. Venäläisten (tai ukrainalaisten/
valkovenäläisten) enemmistö piti taata jakamalla päätösvalta kansallisuuk-
sien perusteella kokoontuviin säätyihin. Matemaattisesti se olikin ainoa tapa
säilyttää kontrolli sekä venäläisillä että yläluokalla.

Stolypinin suunnitelma kaatui kuitenkin valtakunnanneuvostossa. Kaa-
tamisen takana olivat hänen kateelliset vihamiehensä Pjotr Durnovo, Ivan
Trepov ja Sergei Witte. Mutta zemstvo-esityksen kaatuminen sisälsi myös
toisen viestin. Stolypin oli pääministerinä yrittänyt luoda hieman ontuvan,
mutta jollain tavalla toimivan suhteen duuman ja hallituksen – sekä välilli-
sesti myös hallitsijan – välille. Mutta luomalla poliittinen järjestelmä, jossa
toimenpaneva valta ylitti tsaarin rajattoman vallan epämääräisesti vedetyt
rajat, syntyi ristiriita toimenpanevan vallan ja Nikolai II:n vallankäytön välille.
Juuri siltä pohjalta hovipuolue juonitteli Stolypinia vastaan.

Stolypinin suurin saavutus oli kuitenkin ulkopoliitikassa. Perinteisesti
se oli ehdottomasti tsaarille kuuluva alue. Pääministeri oli kuitenkin ymmär-
tänyt, että ulkopoliitiikan onnistunut hoitaminen on Venäjän tulevaisuuden
ehto. Sota Japania vastaan oli vakuuttavasti osoittanut, että jokainen suu-
rempi aseellinen selkkäus voisi olla Venäjälle kohtalokas.

Stolypin murhattiin Kioovassa 1912. Sen jälkeen ei Pietarista eikä Mos-
kovasta löytynyt lujaluonteista poliitikkoa, joka olisi pystynyt pitämään Ve-
näjänsä imperiumin alkavien koettelemusten ulkopuolella.

Voiman ja voimattomuuden kentät

1910-luvun alkuvuosina maailmanpolitiikka, yhteiskunnallisten kerrostumien kehitys ja sattumien vaikutukset muovasivat vähitellen puitteet jo pitkään ounastellulle katastrofille. Kaikkialla Euroopassa esitettiin äänekkäitä vaatimuksia sosiaalisten, demokraattisten, kansallisten ja sivistyksellisten oikeuksien puolesta. Tuntui ilmeiseltä, että vanhan järjestelmän purku saisi alkunsa Balkanin niemimaalla. Siellä kohtasivat kolmen melko huonossa kunnossa olleen suurvallan – tai entisen suurvallan – intressipiirit ja välittömät poliittiset edut: Itävalta-Unkarin, Venäjän ja Turkin.

Itävallan keisarikunta oli jo pitkään ollut eri kansakuntien pyrkimysten riepoteltavana, eivätkä Hofburgin hallitsijat tunteneet muita menetelmiä kuin sotilaalliset rankaisuret. Tämä oli nähtävissä jo unkarilaisten kapinayrityksessä 1910.

Turkki oli luhistuva poliittinen järjestelmä, joka pysyi pystyssä pääasiallisesti Benjamin Disraelin johtaman Iso-Britannian hallituksen tuella. Lähi-itä oli Britannian imperiumin kannalta strategisesti tärkeä, eikä sitä vaikutuspiiriä voinut luovuttaa muille suurvalloille.

Huolimatta Stolypinin yrityksistä vakauttaa maan kehitystä Venäjä oli Japanin sodan jälkeen kansainvälisesti erittäin heikoilla. Tasapainon ylläpitämiseksi maa turvautui Ranskaan ja joutui sisäpoliittisista syistä puhumaan suulla suuremmalla Balkanin slaavilaisten kansojen puolesta. Duuman toistuvat hajottamiset äänioikeuden rajoituksineen olivat ajaneet sekä vallankumouksellisen että perustuslaillisen opposition päivittäisen politiikan ulkopuolelle.

Ailahteleva liberaalisuus

Venäjän liberaalinen uudistusliike oli syntynyt Schaffenhauserin kokouksessa Sveitsissä heinäkuussa 1903. Kokoukseen osallistui kolme eri suunnista tullutta ryhmittymää. Vasemmiston piiristä sinne saapuivat entiset legaalit

marxilaiset Nikolai Berdjajev, Simon Frank ja Peter Struve. Zemstvo-liikkeen radikaaleja edustivat muun muassa ruhtinas Pjotr Dolgorukov, Ivan Petrunkievitš ja Nikolai Vlov. Yliopistomaailmaa edustivat professorit Ivan Grevs, Sergei Kotljarevski ja Pavel Novgorodtsev.

Suurin osa heistä muodosti keväällä 1905 kadettipuolueen. Japanin sodan aikana zemstvo-miehet olivat hankkineet vankan, vaikkakin epävirallisen, aseman vapaaehtoistoiminnan kehittämisessä. He olivat ottaneet kantaakseen huomattavan osan Punaisen Ristin sairaalatoimesta. Venäjän virallinen valtiokoneisto ei tätä tehtävää pystynyt hoitamaan, eikä voinut kieltäytyä tehokkaiden järjestäjien tarjoamasta välttämättömästä sotilaallisesta avusta.

Venäjän ensimmäisen vallankumouskauden jälkeen Schaffenhauserin liitolla oli melko vankka asema orastavassa demokratiassa. Se oli osoittanut kyvykkyytensä, ja duumassa se oli vaikutusvaltaisin ryhmä. Kolmannen duuman vaaleissa sen valta-asema kuitenkin murtui ja liitto joutui sivuraiteille.

Osa Schaffenhauserin liitosta ja zemstvo-liikkeen oikeisto olivat yhdessä eräiden teollisuuspiirien kanssa syksyllä 1905 järjestäytyneet lokakuun 17. päivän puolueeksi – oktobristeiksi. Neljännen duuman vaaleissa sekin joutui sivuraiteille. Vaalijärjestelmästä johtuen Yhdistynyt aatelisto nousi duuman määrääväksi puolueeksi. Tämä synnytti hallitsijan ympärille järjestäytyneissä piireissä valheelliseksi osoittautuneen vaikutelman poliittisen järjestelmän toimivuudesta.

Kaksi yhteiskunnalliselta asemaltaan merkittävää ryhmää oli keisarin mustasukkaisen valtapolitiikan tähden ajautunut oppositioon. Kolmas ryhmä – vallankumouksellinen oppositio – oli osittain hävitetty ensimmäisen vallankumousyrityksen jälkeisen sortokauden aikana. Se oli osittain joutunut maanpakoon, missä se kokosi henkisiä voimiaan. Sota tuli kaikille heille pelastuksena.

Vallankumouksesta toiseen

Venäjän kehitystä vuoden 1905 vallankumouksen jälkeen on kuvattu käsitteellä ”yhdistetty alikehittyneisyys” (combined underdevelopment)³. Käsitteellä on haluttu osoittaa, miten Venäjän myöhäinen modernisaatio erosi Länsi-Euroopan kehityksestä. Suurin ero syntyi siitä, että markkinatalous ja kansalaisyhteiskunta kehittyivät lännessä vaikeuksista ja murroksista syntyneessä häilyvässä tasapainossa. Venäjän demokraattinen läpimurto epäonnistui vuonna 1905. Stolypinin uudistusten aikana syntyi kehitysvaihe, jossa

³ Vrt. Laura Engelstein, Combined Underdevelopment: Discipline and the Law in Imperial and Soviet Law, *American Historical Review* 98:2 (April 1993).

maa yritti kuroa lännen etumatkaa kiinni poimimalla sen kehitysmallista osia ja piirteitä, jotka näyttivät sekä välttämättömiltä että toimivilta.

Useat tutkijat ovat sitä mieltä, että Venäjä oli jo oikealla tiellä kohti normaalia markkinataloutta. Vakuuttavampi on kuitenkin katsantokanta, joka korostaa miten valtakunnan sisäiset ristiriidat itse asiassa kärjistyivät kiihtyvän ja valikoivan kehityksen myötä. Markkinoiden ja demokratian välillä ei syntynyt tasapainoa.

Ensimmäisen vallankumouksen ja ensimmäisen maailmansodan välisenä aikana syntyi Venäjällä myös toinen repeämä: nouseva ja kunnianhimoinen yrittäjäkerrostuma ja ylempi keskiluokka menettivät vaikutusmahdollisuuksiaan toisen duuman hajottamisen myötä. Hovi ja ylin byrokratia olivat vakuuttuneet, että niiden voimavarat riittäisivät kehityksen ohjaamiseen. Niiden kanssa vallan ytimestä kilpailevat eivät olleet tervetulleita. Valikoivasta kehityksestä johtuen niitä kuitenkin ilmaantui.

Ensimmäiset oligarkit

Hovin yliote oli tietenkin voimakkaimmillaan Pietarissa. Keisaripariskunnalla oli kaiken lisäksi huonosti toimiva suhde Moskovaan, joka oli kaikin puolin venäläisempi kaupunki kuin pietarilainen ikkuna länteen. Moskovassa kehittyi siksi ilmiö, jota ääriantumukselliset ja kansallismieliset piirit kutsuivat juutalais-kadettilaisiksi. Ilmiötä on kuvattu esimerkkinä porvarillisen itseymmärryksen ja itsetietoisuuden kasvusta ensimmäistä maailmansotaa edeltävinä vuosina.

Moskovassa menestyvänä tehtaailijana ja taiteen mesenaattina mainetta niittäneen V. P. Rjabušinskin johtama piiri järjesti talouspoliittisia seminaareja ja julkaisi vuosina 1911–12 kaksiosaisen kirjan *Suuri Venäjä, artikkelikokoelma sotilaallisista ja yhteiskunnallisista kysymyksistä*. Kirja on erittäin mielenkiintoinen, sillä se viitoittaa tietä ristiriitaan, jota on kohtalaisen vähän käsitelty Venäjän perinteisessä historiankirjoituksessa.

Rjabušinski oli tunnetuimpia esimerkkejä niistä vanhauskoisten piiristä esiin nousseista kauppiaista ja teollisuusmiehistä, jotka loivat huomattavia omaisuuksia 1900-luvun taitteessa. He eivät häpeilleet suuria suunnitelmiaan ja korostivat, miten välttämätöntä Venäjän modernisoiminen oli.

Tähän teokseen Peter Struve kirjoitti artikkelin otsikolla ”Suuren Venäjän taloudelliset ongelmat”. Artikkelissa hän vertasi Venäjän puolustus-taloudellisia edellytyksiä maan pahimpiin kilpailijoihin ja totesi, että sodassa asiat ratkaistaan niillä voimavaroilla, joita kukin maa pystyy mobilisoimaan. Johtopäätöskin oli kirkas: Venäjän sotilaallinen valmius on riippuvainen sen pääomien kehityksestä ja mikään ei voisi olla sen vaarallisempaa kuin uskoa, että maan taloudellinen takapajuisuus antaisi sille jonkinlaisen sotilaallisen

edun. Suuri itämainen sota ja Japanin sota olivat osoittaneet, että Pietari Suuren ajatus takapajuisuuden sotilaallisesta edusta oli haihtunut sotateknologian kehityksen myötä.

Struven kirjoitus talouden sotilaallisesta merkityksestä avasi uuden rintaman Venäjän sisäisissä mitteloissa. Ne yhteiskunnan kerrostumat, jotka ymmärsivät yhteiskunnallista kehitystä tältä kannalta, eivät duuman edustuksellisuuden ja vaikutusvallan vähentyessä päässeet vaikuttamaan politiikan suuntaan. Venäjä ajautui – kenties vastoin tahtoaan – sotaan, vaikka kaikille olisi ensimmäisen vallankumouksen jälkeen pitänyt olla täysin selvää: toista tällaista sotaa valtakunta ei helposti kestäisi. Suurin osa eliitistä oli kuitenkin vakuuttunut sekä sodan lyhytaikaisuudesta että menestyksestä.

Suurvallan himo

Strategian yhtälö

Sotilasjohto oli välittömästi Japanin sodan jälkeen tehnyt uusia suunnitelmia. Ne perustuivat olettamukseen, että Portsmouthin rauha ei ollut Japanin näkökulmasta tyydyttävä. Sota oli siis johtanut suureen uudelleenarviointiin, jonka ytimenä oli länsirajalle sijoittuneiden joukko-osastojen vetäminen taaksepäin. Tarkoituksena oli liikekannallepanon nopeuttaminen ja joukkojen aiempaa nopeampi siirtäminen Aasian rintamalle.

Tähänkään uudistukseen ei löytynyt riittävästi varoja, joten se jäi osittain toteuttamatta. Osittain se toteutettiin majoittamalla sotilaita rasitteista jo muutenkin kärsivien talonpoikien koteihin.

Balkanin kriisin kärjistyessä sotilasjohto ymmärsi, että Japanin sodan jälkeiset uudelleenjärjestelyt olivat olleet ennenaikaisia. Strategisessa ajattelussa Venäjä palasi vanhaan olettamukseen – ja vanhoihin ongelmiin.

1860-luvulla oli ymmärretty, että Puola oli Venäjän strategian kulmakivi. Sijoittamalla pääasialliset taistelujoukot sinne avautui selkeä hyökkäyssuunta Berliiniin, Budapestiin ja Wieniin. Suunnitelmassa oli vain muutamia heikkoja kohtia. Venäjän armeija oli edelleen teknisesti huomommin varustettu kuin kilpailijamaiden armeijat ja liikekannallepano siksi myös hitaampi. Puola oli sitä paitsi epäluotettava ja yhteistyöhön pakotettu liittolainen, jonka taistelukyky oli nopeasti murrettavissa. Venäjän viholliset hankkisivat uuden liittolaisen lupaamalla Puolalle vapauden.

Neuvottelujen jälkeen ja Ranskan painostuksen myötä tilanne johti strategiseen umpikujaan ja iskuvoiman hajottamiseen. Yksi hyökkäys oli pakko suunnata Itävallan joukkoja vastaan. Siten estettäisiin itävaltalaiisten yritykset tukea mahdollista puolalaista kansannousua, johon myös varauduttiin Varsovan varuskunnan joukko-osastoja lisäämällä. Toinen hyökkäys piti suunnata Saksan armeijaa vastaan. Ilman sitä hyökkäystä Ranska ei

lähtisi liikkeelle ja Venäjä olisi ehdottoman varman sotilaallisen tappion edessä.

Valittiin siis molemmat ajateltavissa olevat vaihtoehdot, ja lihamyly oli lähdössä käyntiin. Sen tiesivät kaikki sodan ammattilaiset jo etukäteen.

Menestyksekkään sodankäynnin edellytykset olivat siis alun alkaen heikot. Venäjällä ei kuitenkaan ollut muuta mahdollisuutta. Tultuaan eurooppalaiseksi suurvallaksi maan – ja keisarin – arvovalta perustui tähän ulkopoliittikan rooliin. Euroopan strateginen palapeli oli valmiiksi viritetty loukku, joka tulisi laukeamaan heti kun joku suuri geopoliittinen siirto tapahtuisi.

Soitellen sotaan

Sodat Turkkia (1877–78) ja Japania (1904–05) vastaan olivat osoittaneet, että sodat eivät Venäjänkään osalta suju pääesikunnan piirustusten mukaan. Hyvä ja voittoisakin sota tuottaa valtavasti erehdyksiä ja epäonnistumisia, puhumattakaan suunnattomista ihmishengen menetyksistä ja inhimillisistä kärsimyksistä. Huono sota taas paljastaa yhteiskunnan sisäiset jännitteet ja heikkoudet. Tässä mielessä sotavalmistelut sisälsivät 1910-luvulla joko aimo annoksen yhteiskunnallista sokeutta tai tyhmänrohkeata uhmaa.

Japania vastaan käydystä sodasta olisi voinut ymmärtää, että sodankäynnin heikommat lenkit olivat tilannehallinnan puute, komentosuhteet, tiedustelu ja huolto. Sotatapahtumien hallinta ja komentosuhteet ovat hyvin yhteiskunnallisia suhteita. Puutteet johtuivat pääasiallisesti yhteiskunnan yläluokan rakenteista, eikä niitä ollut muutettu Venäjän ensimmäisen vallankumouksen jälkeen. Kolmas ja neljäs duuma olivat – jos mahdollista – pahentaneet tilannetta.

Tunnusomaista oli että suuriruhtinaat ja korkea aateli katsoivat että tärkeimmät komentajanvirat kuuluvat korkeimman tahdon mukaisesti heille. Jokainen alempiarvoinen, joka yritti tunkeutua tähän sodanjohdon ylimpään kerrostumaan, joutui läpikäymään erittäin häikäilemättömien juonittelujen kiirastulen. Mutta tällä taistelulla etusijasta oli myös muita, kohtalokkaampia seurauksia.

Komentosuhteiden parantamiseksi pääesikunta yritti 1912 järjestää esikuntaharjoituksia käytännön sodankäynnin kehittämiseksi. Suuriruhtinas Georgi kanteli kuitenkin tästä suunnitelmasta keisarille, ja esikuntaharjoitukset peruttiin. Suuriruhtinaat ja ylempi aatelisto olivat saaneet tehtävänsä syntyperän perusteella eivätkä halunneet osallistua ammattimaista osaamista vaativiin harjoituksiin, mikä olisi paljastanut heidän heikon asiantunteuksensa. Myöhemmin esikuntaharjoituksia kyllä järjestettiin, mutta silloinkin sodissa heikommaksi lenkiksi osoittautunut huolto jätettiin harjoitusten ulkopuolelle. Huonosti toimiva huolto tulisi jatkossa näyttelemään erittäin keskeistä osaa vanhan vallan murtumisessa.

Sotaonnen heikkous

Jo esikuntaharjoituksissa oli oletettu Venäjän armeijan mobilisaation hitauden johtavan vaikeuksiin. Todellisessa sodassa se synnytti jo alkuvaiheessa tappioita, joita ei voitu korvata hyvin koordinoituilla vastahyökkäyksillä. Isänmaallisuutta löytyi kuitenkin vielä riittävästi. Ainoastaan sosiaalidemokraattiset edustajat poistuivat duuman istunnosta sotaluottojen käsittelyn yhteydessä.

Tannenbergin taistelussa venäläiset joukot saivat ensimmäisen osoituksen heikosti järjestetyn ja teknisesti huonon armeijansa kestävyystä. Venäjä menetti taistelussa 70 000 sotilasta kaatuneina tai haavoittuneina, sotavankeuteen joutui 100 000. Vähän myöhemmin kenraali Paul von Rennenkampff, joka edellisen sodan jälkeen oli kunnostautunut siperialaisten oppositiomiesten mestaaajana, joutui paniikkiin saksalaisten hyökkäyksen edessä ja menetti 60 000 sotilasta. Venäjän tappiot olivat niin mittavia, että sotaa piti tästä lähtien käydä huonosti koulutetun nostoväen turvin.

Alkuvaiheen taistelujen jälkeen syntyi merkillinen psykologinen tilanne, jossa Struven kaltaiset tarkkailijat ymmärsivät, että sotamenestys ei tule Venäjän rintamilla vaan epäsuorasti Ranskan ja Englannin taloudellisten resurssien kautta. Sota oli siis kääntymässä pitkäksi ja paljon ihmisuhreja vaativaksi. Siihen Venäjän yhteiskuntajärjestelmä ei ollut valmis.

Esikuntaharjoituksissa huolto oli kohtalokkaasti jätetty sivuun. Perusolettamus oli, että viljaa riittää koska sitä ei pystytty sodan oloissa viemään ulkomaille. Olihan vilja ollut Venäjän tärkein vientitavara ennen sodan syttymistä. Laskelmat osoittautuivat kuitenkin virheellisiksi. Maassa ei ollut riittävästi viljan säilytyskapasiteettia, ja osa sadosta mätäni tai jäi rottien syötäväksi. Seuraavaksi takkuilivat kuljetukset.

Nikolai II:n merkillinen moralismi pakotti hänet ottamaan ylimmän vastuun sodankäynnistä. Keisari asettui siis Mogiljevin Stavkaan⁴ ja osallistui sieltä käsin sodanjohtoon. Päätös oli teatraalinen ja lisäsi hallinnon epävakautta.

Ennen pitkää epätasapaino synnytti kaksoisjärjestelmän, jossa valtakunnan voimavarat jaettiin hallinnollisesti armeijan tarpeiden tyydyttämiseksi. Armeija sai siten oikeuden ostaa viljaa kiinteällä hinnalla ja määrätä ensisijaisesti rautateiden kuljetuksista. Nämä erioikeudet myötävaikuttivat tulevan katastrofin puhkeamiseen. Armeijan etuoikeuksista johtuen siviiliväestön ostaman viljan hinta nousi ja kuljetukset kävivät hankalammiksi.

⁴ Stavka – Ставка – oli Venäjän ylikomentajan esikunta ensimmäisessä maailmansodassa. Sodan alussa se oli suuriruhtinas Nikolai Nikolajevitšin komennossa. Termi otettiin uudestaan käyttöön Neuvostoliitossa toisen maailmansodan aikana.

Vapaaehtoisjärjestöt

Maltillinen yhteiskunnallinen oppositio oli pohtinut jo ennen sotaa, miten se saisi palautettua poliittisen aloitteen itselleen. Toiminnallinen esikuva oli syntynyt jo Japanin sodan aikana. Nyt sodan synnyttämät ja huonon hallinnon pahentamat ongelmat tarjosivat oivallisen tilaisuuden. Zemstvo-liitto ja kaupunkien liitto ottivat ensin vastuulleen sodassa haavoittuneiden sotilaiden huollon. Sen jälkeen toiminta laajeni sodan kärsimysten tahdissa – osittain johtuen Venäjän rintamien valtavasta haavoittuneiden määrästä, osittain aluemenetyksistä syntyvistä pakolaisvirroista.

Zemstvo-liiton ja kaupunkien yhteiset ponnistukset edellyttivät samalla toiminnan tehokkaampaa koordinoitua. Liittojen yhteistoimintaelimeksi tuli Zemgor.

Vapaaehtoisjärjestöjen vaikutusvallan kasvun uusi vaihe saavutettiin keväällä 1915. Rintamalla oli käynyt ilmi, että ammuksia ei ollut riittänyt. Ongelmaan tarttui Pavel Rjabušinski. Hänen koolle kutsumansa kokouksen päätöksellä syntyi paikallisia sotataloudellisia komiteoita (Voenno-promishlennie komitety, VPK) sekä niiden johtoelin Sotilas-taloudellinen keskuskomitea (Tsentralny Voenno-promishlenniy komitet, TsVPK).

Rjabušinskin aloitteen taustalla oli syvä ristiriita Pietarin hovin ympärille asettuneen suuryrittäjien piiriin (johon kuului muun muassa Nobel) sekä pääasiallisesti Moskovassa ja Ivanovo-Voznesenskissa toimivan yrittäjäryhmittämien välillä. Pietarilainen ryhmittämä hankki hovisuhteillaan etuoikeuksia ja edullisia sotatilauksia. TsVPK muutti teollisuuspiirien välisiä yhteiskunnallisia voimasuhteita ja ennakoitiin odotettavissa olevia muutoksia.

Alussa valtion viralliset elimet olivat pääasiallisesti tyytyväisiä yhteiskunnallisten organisaatioiden tarjoamaan apuun. Tältä pohjalta syntyi myös erikoisistunto (Osoboe soveshanie), jossa ministeriöiden ja vapaaehtoisjärjestöjen työn- ja vastuunjakoa yritettiin kehittää. Näin luotiin keisarin nimitämän hallituksen rinnalle kilpaileva valtaelin, joka oli monessa suhteessa paljon tehokkaampi kuin hovijuonien raatelemat viralliset elimet.

Neljäs duuma

Kesällä 1915 venäläiset joukot vetäytyivät Puolasta ja saksalaiset joukot lähestyivät Riikaa. Juuri tässä tilanteessa Nikolai teki päätöksen lähteä rintamalla taistelevan armeijan moraalisesti johtajaksi. Poliittisessa selustassa ei pitänyt olla ongelmia; neljäs duuma oli valittu uusien ohjeiden mukaan, ja se oli alusta saakka myötäillyt hallitusta. Kolme päivää Nikolain lähdön jälkeen duuman edistysmielinen ryhmittymä julkaisi 9-kohdan ohjelmansa. Uusi poliittinen tilanne oli syntynyt Venäjällä.

Onneton tilanne rintamalla ja vapaaehtoisjärjestöjen toiminta olivat muuttaneet asetelmia. Zemgorin ja työläisedustuksella vahvistettujen sotataloudellisten komiteoiden välinen yhteistoiminta oli käytännön tasolla yhdistänyt hajanaista puoluekenttää ja synnyttänyt edistysmielisen ryhmittymän.

Ryhmittymän ohjelma muotoili uusiksi vanhoja perustuslaillisia vaatimuksia. Hallitukselta ei tällä kertaa edellytetty duuman vaan kansakunnan luottamusta. Samalla haluttiin antaa virkakoneistolle tiettyyn rajaan asti ulottuvaa, lain valvomaa vastuuta ja lopettaa hallinnon kaksijakoisuus. Ohjelma oli siis hyvin perusteltu. Se ei vaikuttanut erityisen vallankumoukselliselta ja sai lähes jakamattoman tuen istuvalta hallitukselta.

Sitä ei kuitenkaan tukenut keisarinna, ei Rasputin eikä uudestaan pääministeriksi vuonna 1914 noussut, jo Venäjän edellisessä kriisissä kyyttömäksi osoittautunut Ivan Goremykin. Edistysmielisen ryhmittymän ohjelman tultua julki keisari päätti pääministerin ehdotuksesta lopettaa duuman istuntokauden. Ohjelmaa äänekkäimmin tukeneet ministerit saivat vähän myöhemmin lähteä.

Historioitsijat ovat harvinaisen yksimielisesti jälkepäin todenneet, että Venäjä valitsi vuoden 1915 elo-syyskuun kohtalokkailla päätöksillä suunnan, josta ei ollut paluuta kuin vallankumouksen kautta. Vallankumous edellyttää kuitenkin päättäväisyyttä.

Kumouksen varjo

Nikolain päätökset alkusyksystä 1915 synnyttivät ilmiön, joka sen jälkeen, joskin vähän eri tavoilla, vaivasi Venäjän pitkää vallankumousta: kaksoisvalta. Ensin Ivan Goremykinin ja sen jälkeen Boris Stürmerin hallitukset edustivat vain puolta hallitusvallasta. Toista puolta edustivat vapaaehtoisjärjestöt. Virallisen ja epävirallisen koneiston väliset hankauspinnat kasvoivat, mutta valtiovalta ei enää tullut toimeen ilman vapaaehtoisjärjestöjen tukea. Kitka järjestelmän sisällä johti siihen, että oppositiopiireissä ryhdyttiin suunnittelemaan uuden hallituksen kokoonpanoa.

Pavel Miljukovin muistelmissaan julkaisemat ministerilistat kattavat ajan syyskuusta 1915 aina väliaikaisen hallituksen syntymiseen maaliskuun alkupäivinä 1917. Ne eivät sinänsä kerro mitään vallankaappauksiin liittyvistä suunnitelmista; niitä kuitenkin oli, joskin osa niistä melko avuttomia. Ne liittyivät kaikki vapaaehtoisjärjestöjen toimintaan.

Järjestöjen ympärille oli syntynyt politiikkoja, talousmiehiä ja hallintoa yhdistävä verkosto, jonka yhteyssiteet ulottuivat pääesikuntaan asti. Keskeisimmät toimijat olivat:

- Aleksandr Gutškov, oktobristi ja kolmannen duuman puhemies, Sotilastaloudellisen keskuskomitean – TsVPK – puheenjohtaja
- Aleksandr Konovalov, TsVPK:n varapuheenjohtaja, edistyspuolueen edustaja neljännessä duumassa, tekstiilitehtailija Ivanovosta, joka yritti laajentaa poliittista yhteistyötä jopa bolševikkien kanssa
- Mikhail Tselnokov, kaupunkien liiton puheenjohtaja, kadetti, Moskovan pormestari
- Grigori Lvov, zemstvo-liiton puheenjohtaja, samoin zemgorin puheenjohtaja
- Pavel Miljukov, kadettipuolueen johtaja, historioitsija ja professori.

Vapaaehtoisjärjestöjen kohtalaisen julkisten yhteyksien ohella oli olemassa toinen, salaisempi yhdysside. Huomattava osa ajan johtavista poliitikoista oli samalla vapaamuurarijärjestön jäseniä. Tällä tavalla syntyi yhteyksiä puolue- ja järjestökentän poikki. Aleksandr Kerenski oli aloittanut uransa trudovikkien puolueessa, mutta oli liittynyt myös vapaamuurareihin. Sen kautta hän solmi suhteita Nikolai Nekrasoviin, joka oli kadettipuolueen jäsen. Tämän verkoston kautta Kerenski todennäköisesti tutustui Mihail Terešenkoon, Kiovan sotilastaloudellisen komitean puheenjohtajaan.

Nämä kansalaisyhteiskunnan puitteissa syntyneet verkostot olivat Venäjän oloissa ainutlaatuisia. Verkostoissa vaikuttaneet miehet eivät kuitenkaan lähteneet suoraan hyökkäykseen yksinvaltiuden horjuvia asemia vastaan. Jotakin oli opittu ensimmäisestä vallankumouksesta.

Propagandan voitto...?

Edistysmielinen ryhmä päätti olla haastamatta keisarin valtaa syksyllä 1915. Päätöksen perustelut olivat lähinnä moralistisia: ei ollut hyväksyttävää hyökätä sodan aikana suoraan sodan ylintä johtoa vastaan. Päätös perustui laskelmaan, että keisari sodan päätyttyä joutuisi olemaan myötämielinen moraalista pidättyväisyyttä osoittaneelle poliittiselle oppositiolle ja luopumaan yksinvaltiudesta. Päätökseen liittyi toinenkin ehto: jos pääkaupungissa syntyisi työläisten levottomuuksia, ryhmittymä jäisi passiivisesti seuraamaan kun valtiovalta kukitsaisi epäjärjestyksen.

Opposition linjaukset syksyllä 1915 viittaavat myös toiseen seikkaan. Rjabušinskin piirin keskusteluissa oli ennen sodan syyttymistä hyvin avoimesti liputettu Venäjän suurvalta-aseman puolesta. Suurvallan pyrkimykset saataisivat olla taloudellisesti kannattavia ja avata myös uusia markkinoita. Suurvalta-aseman menetys vaikeuttaisi siten teollisuuden toimintamahdollisuuksia.

Venäjän suurvalta-asema oli itse asiassa ollut uhattuna jo suuren itämaisen sodan jälkeen, ja sen puolustaminen yhdisti sekä virallisen johdon että vapaaehtoisjärjestöjen verkoston sotapolitiikan tavoitteiden ympärille. Suurvalta-asetelma oli siis synnyttänyt tilanteen, jossa oppositio ei pitänyt mahdollisena vetäytyä sodasta. Tästä seurasi kaksi johtopäätöstä. Toinen oli puhtaasti taktinen ja koski keisarin lähipiiriä vastaan suunnattua propagandaa. Toinen oli strateginen ja koski sodan päämääriä.

Ensimmäinen johtopäätös piirsi kuvan keisarista ”mustan ryhmittymän” vankina. ”Musta laatikko” oli se lähiverkko, joka ohjasi ja eristi keisarin. Siihen kuuluivat muun muassa Nikolain vaimo Aleksandra Fjodorovna, Rasputin, Aleksandran uskottu kamarineiti Anna Vyrubova, pääministeri Goremykin ja hänen seuraajansa Stürmer. Mustan laatikon väitettiin pyrkivän kaikilla toimillaan heikentämään Venäjän sotaponnistuksia ja siten viime kädessä pakottavan maan erillisrauhaan Saksan kanssa. Tältä pohjalta synnytetty huhukampanja oli täysin perätön, mutta tehokas.

Opposition toinen johtopäätös merkitsi sitoutumista voitokkaaseen sotaan. Venäjän oloissa se tarkoitti jatkuvista ja mittaamattomista kärsimyksistä nousevaa kapinamielialaa, josta hyötyisivät viime kädessä ainoastaan sotaa vastustaneet bolševikit.

”Tyhmyyttä vai petturuutta”

Nikolain vetäytyminen Mogilevin esikuntaan lisäsi maan hallinnon kaksija-koisuutta. Jos lojaali oppositio yritti uskotella, että sen isänmaallisuus palkit-taisiin sodan jälkeen perustuslaillisen monarkian toteuttamisen muodossa, niin hovin valtapiirissä tunnelma oli päinvastainen. Sodan puristuksessa tar-vittiin kipeästi vapaaehtoisjärjestöjen toimintaa, mutta ärtyneisyys niiden vaikutusvallan jatkuvasta kasvusta oli ilmeinen.

Hovi ja hallitus yrittivät vaikeuttaa vapaaehtoisjärjestöjen yhteiskun-nallista ja poliittista aktiivisuutta nimittämällä erikoistilintarkastajan seu-raamaan niiden toimia ja syyttämällä järjestöjä toimivallan ylittämisestä. Järjestöt puolestaan osoittivat, miten ratkaisevasti ammustarviketilanne oli muuttunut juuri niiden ponnistusten ansiosta.

Vastakkainasettelu puhkesi avoimeksi Pavel Miljukovin marraskuun 1. päivänä 1916 duumassa pitämässä puheessa. Hän esitti siinä kysymyksen, johtuvatko vastoinkäymiset tyhmyydestä vai petturuudesta. Puheeseen sisäl-tyi myös suora viittaus keisarinnan saksalaiseen syntyperään.

Jo ennen Miljukovin ”tyhmyys tai petturuus”- puhetta oli maaperää muokattu Gutškovin menetelmillä. Hän oli harrastanut samizdatia julkai-semalla keisarinnan Rasputinille lähettämien kirjeiden kopioita. Duumassa pidetyllä puheella oli ratkaiseva merkitys Pietarin yhteiskunnallisen eliitin mielialojen muuttumisessa. Tsaarin perheen jäseniä kohtaan suunnattua suoraa hyökkäystä ei ennen tätä puhetta pidetty mahdollisena. Nyt jonkin-lainen soveliaisuuden raja oli ylitetty ja kritiikkiä tuli joka suunnalta.

Siihen yhtyivät sekä suuriruhtinas Nikolai että Yhdistyneen aateliston Pietarin ja Moskovan järjestöt. Poliittisen tilanteen muuttumista heijastavat myös marraskuussa nimetyn uuden pääministerin Aleksandr Trepovin yrityk-set löytää mahdollisuus yhteistyöhön duuman jäsenten kanssa. Hänen pyrki-myksiään vastustivat kuitenkin äänekkäästi trudovikkien Aleksandr Kerenski ja menševikkien Nikolai Tseidze. Heidän pyrkimyksiinsä liittyi nyt toinen voima.

Lakkoliikkeen kasvu

Tavaroiden kuljettaminen Länsi-Euroopasta Pietarin perustamaan kaupunkiin Suomenlahden pohjukassa oli huomattavasti helpompaa kuin tavaroiden kuljettaminen Uralilta tai Etelä-Venäjältä Pietariin. Sodan alkaminen 1914 merkitsi siitä syystä suuria mullistuksia kiireisesti Petrogradiksi nimetylle kaupungille. Teollisuuden ja kaupungin asukkaiden tarvitsema hiili oli ennen sotaa tuotu Englannista ja tekstiiliteollisuuden raaka-aine Yhdysvalloista. Nyt kaikki tarvikkeet oli kuljettettava Venäjän huonoja teitä, mutkittelevia jokia, kapeita kanavia tai sotilaskuljetuksia täynnä olevia rautateitä pitkin

Logistisesti Pietari oli vaikea paikka. Tilannetta kärjisti valtiojohdon oletamus, että sota ei kestäisi kauan, minkä vuoksi kuljetuksia varten ei luotu pitkäjänteistä vaihtoehtoista suunnitelmaa. Tilanne paheni ensimmäisen sotavuoden jälkeen ja syksystä 1916 Pietarin huoltotilanne heikkeni nopeasti. Kuljetuskapasiteettia ei löytynyt sen enempää rintaman kuin kotirintaman tarpeisiin.

Robert B. McKean on laskenut Pietari-kirjassaan⁵ junavaunun tarkkuudella, mitä kaupunkiin pystyttiin kuljettamaan. Arvioitu tarve oli 12 000 junavaunullista kuukaudessa. Tähän määrään päästiin helmikuun vallankumousta edeltävän puolen vuoden aikana vain syys- ja lokakuussa. Tammikuussa 1917 saapui vain puolet tarvittavasta määrästä.

Lakkoliike oli ollut vaikeaa Stolypinin vallankaappauksen jälkeen. Ensimmäinen suurempi lakko oli loppunut pari päivää ennen sodan puhkeamista. Työläisten liikehdintä oli siis ollut heräämässä uudelleen, mutta sota katkaisi tämän kehityksen. Osittain se johtui siitä, että liikekannallepano vei reilusti yli 100 000 työläistä rintamalle. Osittain syynä oli, että sodan synnyttämät isänmaalliset tunteet saivat yliotteen myös työläiskortteleissa – ainakin hetkellisesti.

Ohranan luvut osoittavat, että tyytymättömyys oli nousussa jo syksyllä 1915. Keisarin päätös laskea duuma lomalle ja vangita työläisedustajia synnytti mielenosoitusaallon, johon osallistui yli 60 000 ihmistä. Samainen määrä osallistui tammikuussa 1916 verisunnuntain muistoksi järjestettyyn mielenosoitukseen. Lokakuussa ruokapula sekä kapinoivia sotilaita ja matruuseja vastaan aloitetut oikeudenkäynnit synnyttivät pari viikkoa kestäneen mielenosoitusjakson.

Viimeistään tässä vaiheessa olisi pitänyt ymmärtää, että mielialat olivat muuttumassa. On mielenkiintoista tässä yhteydessä panna merkille, että bolševikkien vaikutusvalta oli melkein olematon. He järjestivät huhtikuussa

⁵ Robert B. McKean. *St. Petersburg Between the Revolutions. Workers & Revolutionaries June 1907–February 1917*, New Heaven, 1990.

mielenosoituksen vuonna 1912 tapahtuneen Lena-joen verilöylyn muistoksi. Siihen osallistui ainoastaan 8 000 työläistä. Syksyn liikehännät olivat siis pääasiallisesti spontaaneja.

Tämä spontanismi, johon järjestysvalta oli tutustunut jo vuosisadan alussa, on hallitseva myös jatkossa, ja sen tunnusmerkkinä on liikehännän äkillinen synty ja arvaamaton kulku.

Vanhan vallattomuus

Heti alkuvuodesta 1917 jännitys Pietarissa kasvoi. Verisunnuntain miusmielenosoitukseen osallistui jo 120 000 ihmistä. Puolitoista kuukautta myöhemmin vietettiin kaupungissa kansainvälistä naistenpäivää.

Virallisen ilmoituksen mukaan varastoissa oli vielä riittävästä jauho- ja kaupungin tarvetta varten, mutta sotaväsymys ja jatkuva jonottaminen tuntuivat jo tavattoman raskailta. Tämä taakka oli ennen kaikkea naisten harteilla. Kansainvälisen naistenpäivän mielenosoitukset kasvoivat mittaviksi, ja poliisin raportit kertovat, että sotilaat asettuivat mielenosoittajien puolelle. Pietarin varuskunta oli kumouksen puolella.

Erityistä päänsärkyä tämä aiheutti sotilasjohdolle. Varuskunnan kapinaa ei voitu enää kukistaa pienillä eliittijoukoilla. Isompien osastojen kuljettaminen Pietariin olisi taas vaikuttanut rintamalinjojen kestävyYTEEN. Stavkassa operaatioita johtanut kenraali Aleksejev asettui viimeistään tässä vaiheessa uuden hallituksen puolelle. On paljon oheistietoa, joka viittaa siihen, että hän oli kuulunut Gutškovin salaliittoon jo aikaisemmin.

Ohrana kyllä aavisti, että kehitys oli karkaamassa sen käsistä, mutta ei uskaltanut puuttua duuman jäsenten edesottamuksiin. Jotain piti kuitenkin tehdä, ja poliisi päätti täyttää virkavelvollisuutensa sotataloudellisen komitean työläisedustajien vangitsemisella. Sulkemalla työläisedustajia Krestyn vankilaan ohrana osoitti lähinnä kyvyttömyyttä ymmärtää mitä todellisuudessa oli tapahtumassa. Samalla luotiin työläisten tarvitsemia marttyyrihahmoja.

Lakkoaalto ja sotilaskapina johtivat nopeasti vangittujen vapauttamiseen. Kuin sattumalta sotataloudellisen komitean työläisedustajat saapuivat Taurian palatsin eteen ja kohtasivat siellä Tseidzen ja Kerenskin. Paikalla oli myös Hrustaljev-Nosar, vuoden 1906 vallankumouksen Pietarin neuvoston ensimmäinen puheenjohtaja. Tilanne synnytti päätöksen palata edellisen vallankumouskauden järjestömuotoihin: Pietarin työläisedustajien neuvoston väliaikainen toimeenpaneva komitea astui näyttämölle.

Seuraavan päivän kaoottinen kokous täydensi toimenpanevaa komiteaa, ja samalla syntyi päätös sen laajentamisesta. Neuvoston nimeksi tuli Pietarin työläis- ja sotilasedustajien neuvosto. Yhdenkään tehtaan edustajaa ei valittu toimenpanevan komitean jäseneksi. Vallankumous oli siis alkanut.

Duuma empi eikä ollut halukas kantamaan vastuuta tapahtumien kullusta. Venäjän liittolaiset Ranska ja Englanti olivat jo vakuuttuneita, että sota ei ollut mahdollista jatkaa ilman hallituksen vaihdosta. Mutta mikään ei sujunut yksinkertaisesti. Joulukuun viimeisinä päivinä nimitetty uusi pääministeri Georgi Golitsyn oli perinyt edeltäjältään kaksi Nikolain antamaa valmiiksi kirjoitettua ukaasia: toinen duuman hajottamisesta ja toinen istunnon lopettamisesta. Golitsyn päiväsi istunnon lopettamispäätöksen helmikuun 27. päivänä. Samaan aikaan duuman puhemies Mihail Rodzianko kävi neuvotteluja sijaishallitsijan nimittämisestä. Nikolai oli ilmoittanut jättävänsä Mogilevin saapuakseen hoitamaan asiat kuntoon Pietariin tai ainakin Tsarskoje Seloon. Vallitsi toisin sanoen täydellinen kaaos.

Ainoat todellista valtaa ja luottamusta nauttivat elimet kokoontuivat eri huoneissa Taurian palatsissa. Duuma oli juridisesti toimintakyvytön ja varoi viimeiseen asti tekemästä mitään, minkä hallitsija voisi jälkepäin todeta laittomaksi. Parasta oli siis odottaa; vallankumouksessa odottaminen on sekin eräänlainen toimenpide.

Lopulta duuma hyväksyi puolittaisen päätöksen ja asetti duumakomitean, johon kuuluivat kaikkien ryhmittymien edustajat. Ranska ja Englanti hyväksyivät päätöksen. Nyt piti vain päästä eroon keisarista.

Keisari oli jo matkalla Pietariin.

Vallasta luopuminen

Taurian palatsissa duumakomitea yritti löytää muodollisesti laillisen tien vallanvaihdon toteuttamiseksi. Lopulta sen oli annettava periksi tapahtumille. Duumakomitean jäsenistä Aleksandr Bublikov oli ainoa joka ymmärsi, että vallan ottamisen hetki oli koittanut. Hän yritti vakuuttaa duumakomitean muita jäseniä, että oli ryhdyttävä todellisiin toimiin ja estettävä tsaarin saapuminen pääkaupunkiin. Hänen yrityksensä kantoivat kuitenkin hedelmää vasta seuraavana päivänä. Rodzianko allekirjoitti vastahakoisesti määräyksen kuljetusministeriön asettamisesta duumakomitean alaisuuteen. Vallankaappaus oli tapahtunut.

Mahdollisesti Rodzianko ei ymmärtänyt allekirjoituksensa vallankumouksellisuutta. Venäjällä kaikki riippui nyt kuljetusjärjestelmästä. Se, joka komentaa rautateitä, komentaa myös paraattia.

Nikolai II yritti päästä Tsarskoje Seloon, mutta hänen yksinvaltiutensa ei ulottunut enää edes hänen junavaunuunsa. Hänen matkansa keisarina ja tsaarina päättyi Pskoviin. Pitkien ja mutkikkaiden keskustelujen jälkeen hän luopui vallasta. Mutta yksinvallasta kiinnipitäminen ja vallasta luopuminen näyttivät johtuvan pelkämästä väärinkäsityksestä. Nikolai Aleksandrovitš Romanov oli elänyt siinä uskossa, että hän oli kruunajaisjuhlassa antanut lupauksen olla luopumatta yksinvallasta. Mitään sellaista lupausta ei kuitenkaan kruunajaismenoihin sisällynyt.

Mutta Nikolai Romanov ei ollut ainoa joka eli mielikuvitusmaailmassa. Päivänä, jolloin hän luopui kruunusta, oli Pietarissa noin tuhat bolševikkipuolueen jäsentä. Nimimerkki Nikolai Lenin kirjoitti kaukaisesta olinpaikastaan Sveitsistä *Kirjeitä kaukaa* ja osoitti elävänsä toisenlaisen kuvitelman vallassa.

Valta ja vallanhimo

Helmikuun vallankumous oli tavallaan alkanut vasemmistohegeliläisen oppikirjan mukaan. Pietarin työläis- ja sotilasedustajain neuvoston toimeenpanevassa komiteassa menševikeillä oli ideologisella tasolla suurin vaikutusvalta. He olivat vakuuttuneita siitä, että kumoukset noudattaisivat jonkinlaista järjestystä. Johtopäätös oli tietenkin doktrinäärinen. Miksi juuri vallankumous yhtäkkiä olisi noudattanut jotain järjestystä, kun mikään muu ei osoittanut taipumusta sellaiseen? Tästä ristiriidasta huolimatta menševikkien päätös noudattaa tätä järjestystä osoitti sekä viisautta että realismia.

Sotilastaloudellinen keskuskomitea (TsVPK) oli rakentanut silloisissa oloissa kohtalaisen toimivan paikallisen verkoston, jolle oli nyt mahdollista siirtää erilaisia hallinnollisia ja taloudellisia tehtäviä. Oppikirjanmukainen selkeä työnjako toimeenpanevan hallituksen ja valvovan neuvoston välillä toteutui siten monessa mielessä. Tämän linjauksen mukaan yksikään Pietarin työläisneuvoston edustaja ei saanut istua väliaikaisen hallituksen ministerinä. Oli ylläpidettävä selkeä ideologinen välimatka porvarillisen vallankumouksen edustajien ja proletariaatin joukkojen välillä.

Mutta politiikka on kuitenkin myös henkilökohtaisten turhamaisuuksien näyttämö. Sen neuvosto koki heti alussa.

Pavel Miljukov oli se henkilö, joka käytännössä kokosi ministerilistaa. Valinnat eivät olleet erityisen vaikeita. Paikat kuuluivat ennen kaikkea vapaaehtoisjärjestöjen johtomiehille. TsVPK:n työläisedustajat kunnioittivat neuvoston päätöstä eivätkä pyrkinet hallitukseen. Yksi henkilö ei kuitenkaan pystynyt vastustamaan vallan kiusausta: Aleksandr Kerenski.

Näytelmä, jonka Kerenski esitti neuvoston kokouksessa, oli taitavasti laadittu. Hän saapui saliin ja kysyi tunnetun teatraalisuutensa kaikella kaunopuheisuudella, luottaako neuvosto häneen: ”Jos te ette luota minuun, niin kuolen mieluummin.” Vastaus oli äänekäs kyllä.

Kerenski selitti, että hänen oli ollut pakko suostua ministeripaikkaan, että hän oli jo päättänyt vapauttaa kaikki poliittiset vangit ja että hänellä oli nyt porvarit peukalonsa alla eikä hän aikonut päästä heitä palkkahästä.

Poikkeaminen periaatteesta hyväksyttiin huutoäänestyksellä. Samalla syntyi poikkeuksellinen valta-asetelma: ns. kaksoisvallan toinen valtakeskus syntyi yhden miehen poliittisessa teatterissa, joka sen jälkeen pitkälle ohjasi sekä virallisen hallituksen että neuvoston toimintaa.

Venäjän vallankumous on täynnä kertomuksia, joissa agitaattori saapuu joukkojen eteen ja selittää, että keisari on kukistunut ja että nyt pystytetään työläisten tai talonpoikien tasavalta. Ihmiset hurraavat ja juhlivat – ja ilmoittavat välittömästi valitsevansa puhujan uudeksi keisariksi.

Kerenski oli Venäjän ensimmäinen työläisjohtaja, joka ymmärsi takapajuisten joukkojen taipumuksen henkilöpalvontaan. Hän käytti sitä häikäi-

lemättömästi hyväkseen ja synnytti tilanteen, jossa sekä väliaikaisen hallituksen että neuvoston kyky päättää asioista jäi riippuvaiseksi yhden ihmisen kunnianhimesta ja valtapelistä. Siitä kärsi maaliskuusta lokakuuhun sekä hallitus että neuvosto.

Ainoa, joka tulisi näkemään tilanteen selkeämmin ja ymmärtämään, että politiikka on vain suurta peliä, oli kohta Sveitsistä lähtevä lyhyenlanta ja kaljupäinen mies.

Väliaikaista politiikkaa

Keisarin kruunusta luopuminen ratkaisi yhden ongelman Venäjän hallinnossa: kyräily hallituksen, hovin ja TsVPK:n välillä loppui. Keisarillisen Venäjän viimeisiä vuosia kiusannut epärationaalisten ministerinimitysten ja erottamisten kierre oli nyt lopetettu. Melkein kaikki rintamakomentajat tukivat avoimesti vallan siirtoa ”kansakunnan luottamusta nauttivalle hallitukselle”. Tähän voi vain lisätä, että kumous tapahtui liian myöhään. Osa aloitekyvystä oli siirtynyt Pietarin neuvostolle ja ammattivallankumoukselliset olivat tulossa kotiin.

Väliaikaisen hallituksen piirissä piili ainakin kaksi ongelmaa. Toinen oli pääministeriksi noussut ruhtinas Georgi Vlov. Hän oli kyllä käytännön mies ja asiallinen neuvottelija, mutta näkemystä tulevaisuudesta hänellä ei ollut. Toinen ongelma oli hallituksen kahden voimahahmon, Miljukovin ja Kerenskin, erittäin huonot välit. Sisäiset ongelmat eivät helpottaneet suurten poliittisten ongelmien ratkaisua.

Hallituksella oli edessään neljä valtavaa ratkaisua. Ensimmäinen koski luonnollisesti sodankäyntiä. Pietarin neuvoston kannattajat suhtautuivat sotaan entistä kielteisemmin, mutta väliaikaisen hallituksen selvä enemmistö oli sitoutunut sodan jatkamiseen. Sodan jatkaminen voittoisaan loppuun asti oli myös ollut rintamakomentajien mielessä heidän asettuessaan tukemaan uutta hallitusta.

Toinen ratkaisu koski helmikuun mielenosoitukset laukaissutta elintarviketilannetta. Tilapäisjärjestelyillä oli mahdollista varmistaa pääkaupungin huolto, mutta taustalla olevien rakenteellisten syiden korjaaminen edellytti pitkäjänteisyyttä ja uhrimieltä.

Kolmanneksi ongelmaksi nousi maakysymys. Monen talonpojan mielestä maa oli ollut tsaarin omaisuutta, ja jos tsaari luopuu kruunustaan, niin hän luopuu samalla maastaan. Kadettipuolue oli vuonna 1906 ollut valmis takavarikoimaan puolet aateliston maasta. Nyt sellainen vaatimus tuntui pelottavalta.

Vallankumouksellisten tunnuksen ”rauhaa – maata – leipää” kiteytyi hallituksen kolme ensimmäistä ongelmaa. Neljäs ongelma nousikin juuri

tämän tunnuksen pohjalta: talonpoikaissotilaat olivat sodan jälkeen aseis-
tautuneet ja pääkaupungin työläiset alkoivat liikehtiä. Neljänneksi tunnuk-
seksi nousi ”valta”.

Juna saapuu Suomen asemalle

Kirjallisuudessa on nähty paljon vaivaa todistaa että työläisagitaattorit olivat
sittenkin helmikuun 24. päivänä alkaneiden levottomuuksien takana. ”Jos
ei pirua olisi, ei olisi syntisiä.”

Muistelmat ja aikalaiskertomukset osoittavat kuitenkin kohtalaisen
selvästi, että agitaattorit olivat allapäin. Heidän mielestään verisunnuntain
synnyttämä mielenosoitusinto oli jo hiipumassa ja vallankumous väisty-
mässä uuden taantumusaallon edessä. Mielialojen ailahtelu on Venäjän
vallankumouksen tärkeimpiä piirteitä: huonosti tai riittämättömästi orga-
nisoidussa yhteiskunnassa kaikenlainen yhteiskunnallinen liikehtiminen on
ennen kaikkea vaistonvaraista ja spontaania.

Juuri tässä vaistonvaraisuudessa piilee Venäjän vallankumoussyklin
varsinaiset salat. Liike on koko ajan äärettömän spontaani eikä minkään
osapuolen johdonmukaisen toiminnan käskettävänä. Talonpojat polttavat
isäntiensä taloja. Toimenpide on pääasiallisesti rituaalinen eikä johda mi-
hinkään. Kun kaikki on poltettu ja hävitetty ollaan samassa kurjuudessa
kuin aikaisemminkin.

Kaikki poliittiset toimijat näyttävät ratsastavan tällä vaistonvaraisuus-
den aallolla. Ratkaisevaksi nousee kysymys siitä, kuka näistä vallankumouk-
sen lainelautailijoista arvioi ratansa parhaiten.

Kuka Venäjän uuden tilanteen politiikoista olisi kyllin kaukonäköinen ym-
märtääkseen, mitä pitäisi ja mitä ei missään nimessä pitäisi vaatia? Miljukov
oli pelannut väärin jo vallankumouksen ensimmäisinä päivinä vaatimalla mo-
narkian säilyttämistä. Seuraavan virheen myötä hän olisi poissa laskuista.

Huhtikuun 3. päivänä Suomesta Pietariin saapuvassa junassa istui
Vladimir Iljitš Uljanov. Hän oli valinnut *nome de guerrensä* maaston ehdoilla
kiemurtelevan Lena-joen mukaan.

Jo maaliskuussa kirjoitetussa *Kirjeissä kaukaa* Lenin oli tehnyt selkeän
eron omien ja menševikkien näkemysten välillä. Vallankumouksen ensim-
mäinen vaihe oli jo vuoden 1906 tapahtumasarjassa ollut perustuslaillisten
välikerrostumien demokratia. Ne eivät kuitenkaan olleet yleisen ja yhtäläisen
äänioikeuden kannalla ja pelästyivät loppujen lopuksi vallankumouksen irti
laskeneita voimia. Siksi vallankumous ei tällä kertaa voinut pysähtyä väliai-
kaisen hallituksen lupauksiin. Ja sota oli lopetettava heti.

Väliaikainen hallitus oli julistuksillaan avannut laajan demokraattisen
pelikentän. Pietarin neuvosto oli ensimmäisellä käskyllään itse asiassa to-

teuttanut osan Leninin vaatimuksista. Kumoukseen osallistuneita sotilaita ei saanut lähettää rintamalle eikä heitä saanut riisua aseista. Taktisesti Leninin huhtikuun teesit olivat paljon selkeämmät ja kylmäverisemmät kuin kenenkään muun toimijan. On pelkästään kohtalon ivaa, että 17 vuotta maanpaossa elänyt ammattivallankumouksellinen piirtää tilannekuvauksen, jossa ei ole häivääkään niistä illuusioista, jotka varjostivat sekä väliaikaisen hallituksen että Pietarin neuvoston toimintaa.

Ainoa, joka taktisessa mielessä oli jotakuinkin ajan tasalla, oli toinen Simbirskin koulun kasvatti Kerenski. Toukokuun kriisin yhteydessä hän väitti, että työväen asema oli niin vahva, että se voi ottaa vastuun väliaikaisen hallituksen politiikasta. Tilanne kuitenkin kiristyi, ja hallitus siirtyi vasemmalle. Vedenjakajana oli suhtautuminen sotaan.

Sota vai rauha

Melkein kaikki asioita pohtivat ihmiset olivat aavistaneet, että sota voisi johdattaa arvaamattomiin yhteiskunnallisiin mullistuksiin. Venäjän sisäministeri Pjotr Durnovo oli helmikuussa 1914 varoittanut keisaria sanomalla, että ”jos sodassa käy huonosti, tulee mitä radikaalein yhteiskunnallinen vallankumous väistämättömäksi”. Pari kuukautta myöhemmin Saksan kansleri Theobald von Bethmann Hollweg ennusti, että maailmansodalla olisi kauaskantoisia seurauksia. Bethmann Hollweg oli hyvä ennustaja ja oletti, että sodan seurauksina monta valtaistuinta kaatuisi.

Venäjän kasvava radikalismi ei syntynyt tyhjästä. Sodassa Venäjä oli menettänyt kaksi miljoonaa sotilasta kaatuneina, yli kolme miljoonaa sotilasta oli joutunut sotavankeuteen ja puolitoista miljoonaa oli haavoittunut. Tällaisten lukujen edessä kaikkien olisi ollut edes hetken harkittava rauhan mahdollisuutta. Tähän harkintaan kului suurin osa sekä Pietarin neuvoston että väliaikaisen hallituksen ajasta maaliskuun huhtikuussa.

Kaikki ymmärsivät, että liikkeelle lähteneet joukot Pietarissa ja maaseudulla, missä sotaväenotto oli perinteisesti johtanut suuriin surujuhliin, tulisivat jossain vaiheessa olemaan ehdottoman rauhan kannalla.

Tappava kuri ja sen löystyminen

Venäjän valtava armeija pystyi taistelemaan ainoastaan rautaisen ja väkivaltaisen kurin oloissa. Järjestelmän oli luonut Pietari Suuri ja mikään takaisku ei pystynyt muuttamaan tätä asetelmaa. Kertomukset oman käden oikeuteen perustuvasta ja upseerien ylläpitämästä kurista, jota viime kädessä voitiin vahvistaa kenttäoikeuden kuolemantuomiolla, kuuluivat sotilaselämän arkipäivään. Juuri tästä syystä Pietarin neuvoston ensimmäinen ja toinen käsky muodostuivat moraaliseksi käskyiksi, jotka viime kädessä ratkaisivat, kenen puolelle sotilaat asettuisivat. Ainoa tapa välttää tämän kysymyksen kärjistyminen olisi ollut erillisrauha.

Pietarin neuvoston sotilaskomitean ensimmäinen käsky – Prikaz No. 1 – oli syntynyt jo maaliskuun 1. päivänä. Muodollisesti se oli siis käsky, joka ulottui ainoastaan Pietarin varuskunnan ja sotilaspiirin alueelle. Se oli kuitenkin jo seuraavana päivänä lähetetty eteenpäin kaikkia mahdollisia kanavia myöten ja saavutti nopeasti rintamalinjojen sotilaat.

Käskyn sisältyvä ongelma oli alun alkaen ilmeinen. Lähteistä löytyy kertomus, että käskyä olisi näytetty duuman sotilaskomission puheenjohtajalle, eversti Boris Engelhardtille, joka olisi torjunut sen jyrkästi.

Käsky synnytti jokaiseen komppaniaan sotilaskomitean. Vaikka selvästi todettiin, että käskysuhteet rintamalla ja palvelussa olivat edelleen muuttumattomina voimassa, sotilaskomiteat muuttivat armeijan ja laivaston sisäisiä valtasuhteita. Tämä ristiriita kehittyi nopeasti ja politisoitui.

Maaliskuun puolessavälissä Pietarin neuvosto oli myös käsitellyt luonnoksen asiakirjaksi sotilaiden oikeuksista. Luonnos oli yritys selvästi määrittellä sotilaiden kansalaisoikeudet ja niiden vaikutus sotavoimiin; se sisälsi muun muassa selviä kieltoja koskien sekä sotilaiden palveluvollisuuksia että upseerien tsaarinaikaisia etuoikeuksia. Samalla kiellettiin jyrkästi nöyryyttävät ruumiilliset rangaistukset.

Korkeimmat sotilaspiirit ottivat uudistusehdotuksen vastaan jäätävän hiljaisuuden vallitessa. Kenraalit yksinkertaisesti kieltäytyivät edes keskuste-

lemasta asiakirjasta, ja sotaministeri Gutškov jätti eroanomuksensa huomauttamalla, että sotilaiden oikeuksien hyväksyminen johtaisi armeijan taistelukyvyyn arveluttavaan vahingoittumiseen.

Toukokuun alkupäivien hallituskriisi liittyi ennen kaikkea sodan päämääriin ja armeijan piirissä kehittyvään ristiriitaan vanhojen johtamismenetelmien ja vallankumouksen esille nostamien tavoitteiden välillä. Miljukov oli puolustanut liittoutuneiden vanhoja, yhteisesti sovittuja päämääriä, ja Gutškov asettui korkeimman sotilasjohdon kannalle kädenväännössä Pietarin neuvoston kanssa.

Vallankumous oli nyt etenemässä vaiheeseen, jossa kompromissit kävivät aina vaikeammiksi ja vaarallisemmiksi. Tämä ristiriita ratkaistiin ummistamalla silmät.

Sota suurena propagandistina

Hyväksymällä ensimmäisen käskyn neuvosto oli piirtänyt määräysvallalleen rintamalinjan, jota hallituksella ei ollut oikeutta ylittää. Tämä poliittisen taistelun rintamalinja oli ehkä vallankumouksen tärkein linjanveto. Sen pohjalta kehittyivät myös neuvoston ja väliaikaisen hallituksen suhteet. Hallituksen työkyky ja menestys oli ensi päivistä lähtien sidoksissa kahteen asiaan: päätökseen pysyä liittoutuneiden rintamassa ja jatkaa sotaa sekä Pietarin neuvoston päätökseen luottaa hallituksen harjoittamaan politiikkaan.

Jo ennen helmikuun vallankumousta olivat liittolaiset päättäneet Chantillyn neuvottelukokouksessa lokakuussa 1916 yhteisestä hyökkäyksestä kaikilla rintamilla heti keväällä 1917.

Väliaikaisen hallituksen kannalta erityisen vahingolliseksi osoittautui vanha lupaus osallistua liittolaisten yhteiseen keväthyökkäykseen. Kenraali Mihail Aleksejev yritti huhtikuussa neuvotella aikataulun muutoksesta, mutta luovutti liittolaisten ehdottoman kielteisen vastauksen edessä. Alun perin hyökkäyksen piti lähteä liikkeelle touko-heinäkuussa. Siihen asti sota jatkui pääasiallisesti talven pakkasten ja kevään rospuuton jähmettämänä asemasotana.

Huhti-toukokuun poliittinen kriisi oli alkanut sotatavoitteiden määrittelystä syntyneistä erimielisyyksistä. Sotaministeri Aleksandr Gutškov piti kiinni armeijan sisäisistä komentosuhteista ja vastusti sotilaskomiteoiden leviämistä. Ulkoministeri Pavel Miljukov piti kiinni liittoutuneille annetuista lupauksista. Heidän eronsa jälkeen uusi hallituskoalitio yritti poliittisten julistusten tasolla pitää kiinni sekä Pietarin neuvoston sanelemasta sotatavoitteiden määritelmästä että liittolaisille annetuista lupauksista. Käytännössä kesäkuun lopulle siirretty hyökkäys herätti kuitenkin voimakasta vastustusta etenkin sotilaiden piirissä. Tämä vastustus johti bolševikkien kannatuksen kasvuun Pietarin varuskunnissa.

Saksalaisten hyökkäys Stohod-joen sillanpääasemaa vastaan keväällä 1917 oli sotilaallisesti merkityksetön. Hyökkäyksen onnistuminen muistutti

kuitenkin sodanjohdon piittaamattomuudesta. Joen länsirannalle oli jäänyt pieni sillanpääasema, jonka huoltaminen oli kevään tulvavesissä mahdoton tehtävä. Saksalaisten hyökkäyksen edessä ei sillanpääsemasta voitu irrottautua. Lopputulos oli 10 000 saksalaisten sotavangiksi jäänyttä sotilasta ja upseeria. Tällaisenaiko sota jatkuisi?

Toukokuun kriisin seurauksena Kerenski nousi sotaministeriksi ja al-lekirjoitti välittömästi vähän lievennetyn julistuksen sotilaiden oikeuksista. Neljänteentoista pykälään hän lisäsi muotoilun, joka palautti komentavalle upseerille oikeuden käyttää aseellista väkivaltaa rintamaoloissa. Samalla hän vapautti Mihail Aleksejevin ylipäällikön tehtävistä, nimesi tilalle Aleksei Brusilovin ja antoi määräyksen alkukesän hyökkäyksen valmistelemisestä.

Uusi sotaministeri pelasi nyt suurilla panoksilla. Jos kukaan ei haluaisi katsoa hänen korttejaan ja jos yhteinen hyökkäys mahdollistaisi pikaisen rauhan, kaikki olisi hyvin. Mutta jos suunnitelma epäonnistuisi, hallitus ajautuisi välittömästi uuteen kriisiin.

Stohodin taistelua yritettiin käyttää osoituksena siitä, ettei erillisrauha ollut mahdollinen. Kerenski mainitsi sen usein esimerkkinä sodan jatkamisen välttämättömyydestä, ja on todennäköistä, että taistelu ymmärrettiin – tai haluttiin ymmärtää – merkinä taistelutahdon uudelleensyntyisestä. Siihen sisältyi kuitenkin valtava itsepetoksen mahdollisuus.

Valtava tappio

Kenraali Brusilov oli sodan alussa osoittautunut päteväksi komentajaksi ja helmikuun vallankumouksen jälkeen hän näytti hyväksyneen kehityksen suunnan. Hänellä oli kuitenkin rintamakuriin liittyviä vaatimuksia, jotka olivat ristiriidassa Pietarin neuvoston ensimmäisen käskyn kanssa. Brusilov oli mahdollisesti oikeassa, mutta sekä pääkaupungin että rintaman sotilaissa asia herätti vastustusta.

Tämä vastustus kehittyi ilmiöksi, jota Allan Wildman on osuvasti kutsunut ”juoksuhaudabolševismiksi”⁶. Sotilaat olivat väsyneet sotaan ja sodan olosuhteisiin. Huhut uudesta maanjaosta synnyttivät kaiken lisäksi epäilyjä, että juoksuhaudoissa makaavat jäisivät jaon ulkopuolelle. Juoksuhaudabolševismi osoittautui tehokkaaksi tavaksi sotilaskomiteoiden kautta legitimoida päätökset olla tottelematta käskyjä. Seurauksena oli joukkomittainen rintamakarkuruus. Viralliset tiedot kertovat 170 000 karkurista, mutta todellinen luku oli todennäköisesti paljon suurempi.

⁶ Allan K. Wildman. *The End of the Russian Imperial Army, The Old Army and the Soldier's Revolt (March-April 1917)*. Princeton, NJ, 1980.

Hyökkäysvalmistelujen aikana uusi ylikomentaja alkoi syystäkin epäillä armeijansa taisteluvalmiutta, mutta satojatuhansia omia kuviaan rintamalla levittänyt sotaministeri uskoi, että hänen kutsumuksensa oli Venäjän pelastaminen. Ja luottamus liittolaisten kesken oli säilytettävä.

Hyökkäys aloitettiin tykistötulituksella 16. kesäkuuta. Vielä kesäkuun 20. päivänä kaikki näytti kohtalaisen hyvältä ja oikeistolainen lehdistö oli jo innoissaan. Saksalaisten vastahyökkäys alkoi 21. päivänä, ja rintama murtui hetkessä.

Katastrofi oli täydellinen. Tiedot kaatuneiden ja haavoittuneiden lukumäärästä ovat hyvin epätarkkoja, mutta menetykset nousivat ainakin 400 000 mieheen. Väliaikaisen hallituksen poliittiset menetykset olivat mahdollisesti vielä suuremmat. Kesähyökkäyksen myötä hallitus oli osoittanut, ettei se pystynyt yhdistämään kaksoisvallan ristiriitaisia tavoitteita.

Vallankumouksellinen sekasorto, sotaväsymys ja puute kaikesta olivat yhdessä sotilaskomiteoiden ja neuvoston käskyvallassa olevan Pietarin varuskunnan kanssa tehneet armeijan taistelukyvyttömäksi. Tämä tosiasia olisi viimeistään kesähyökkäyksen jälkeen pitänyt hyväksyä ja vetää siitä johtopäätökset.

Kerenskiltä kysyttiin paljon myöhemmin, miksi epäonnistuneen kesähyökkäyksen jälkeen ei päädytty erillisrauhan solmimiseen. Kerenskin vastaus jälkiviisaan kysymykseen oli: ”olimme naiveja”. Totuudenmukaisempi vastaus olisi ehkä ollut: olin vallan sokaisema.

Erillisrauha ei enää olisi ollut liittoutuneille suuri katastrofi. He olisivat tietenkin protestoineet ja uhanneet erilaisilla vastatoimilla. Päätöshän olisi merkinnyt, että heidän armeijansa olisivat kärsineet poliittisesti vaikeita miestappioita. Yhdysvallat oli kuitenkin juuri päättänyt osallistua sodan loppuselvitykseen eivätkä liittolaiset enää uskoneet Venäjän kykyyn käydä tehokasta sotaa. Venäjän tehtäväksi jäi siis ainoastaan saksalaisten sotajoukkojen sitominen itärintamalla.

Sekin tehtävä tuntui hyödylliseltä, koska yksikään maailmanpolitiikan silloisista suurmiehistä ei voinut ymmärtää, että sodan kynniset ratkaisut palvelivat Nikolai II:n entisen rakastajattaren Krzesinskajan talossa kokoontuvia bolševikkejä ja että sillä asialla tulisi olemaan lähitulevaisuudessa valtava merkitys.

Väliaikaisen hallituksen vaihtoehdot olivat vähissä. Piti valita joko kurin ja järjestyksen palautuksen tai rauhan ja maanjaon välillä. Molemmat valinnat sisälsivät äärimmäisen vakavia moraalisia ja poliittisia seurauksia, jotka olivat jo maaliskuun ensimmäisistä päivistä lähtien varjostaneet sekä väliaikaisen hallituksen että Pietarin neuvoston elämää.

Uuden hallituksen ensimmäiset päätökset toukokuussa olivat synnyttäneet voimakkaita ristiriitoja. Bolševikkien suosio lähti uuteen nousuun, joka kiihtyi kesähyökkäyksen ja hallituksen saamattomuuden myötä. Ja jos valintoja ei tehdä, tekemättömien päätösten seuraukset tulevat pyytämättä.

Kumouksen tiellä

Vladimir Iljitš Uljanov saapui siis Pietarin Suomen asemalle huhtikuun 3. päivänä 1917. Vastassa oli paljon väkeä. Osa elätti toiveita tervetuliaisseremontioihin liittyvästä tarjoilusta, osa oli Pietarin neuvoston virallisia edustajia ja osa oli silloin vielä hyvin pienen bolševikki-puolueen johtavia jäseniä.

Matkaa suljetussa vaunussa vihollismaa Saksan läpi oli alun alkaen käytetty bolševikkeja vastaan. Asialla ei kuitenkaan tässä vaiheessa ollut suurta merkitystä. Saksan pääesikunta ja ulkoministeriö kustansivat erilaisia Venäjän vastaisia projekteja. Niihin kuuluivat sekä suoranaiset agentit, kaikenkarvaiset seikkailijat, bolševikit ja Suomen jääkärit. Matkustustavan herättämä vähäinen kiinnostus johtui osittain vallankumouksen viattomasta nuoruudesta, osittain bolševikkien vähäisestä merkityksestä.

Lähteissä ei mainita Uljanov-Leninin matkatavaroita lainkaan. Oletettavasti niitä oli vähän. Uusi, PUB:n myymälässä Tukholmassa ostettu puku oli päällä, eikä vallankumousmies kantanut mukanaan suuria matkalaukkuja. Hänelle henkiset matkaeväät olivat tärkeimmät. Niihin kuului ainakin Ranskan vallankumous

Välittömästi vallankumouksen puhjettua Lenin oli kirjoittanut *Kirjeitä kaukaa*. Kirjoitus osoittaa, että niin Lenin kuin muutkin sen ajan valveutuneet kansalaiset – suomalaiset nuorfennomaanit mukaan lukien – pitivät Ranskan suurta vallankumousta kaikkien vallankumousten esikuvana. Poliittisista eroavaisuuksista johtuen painotettiin vallankumouksen eri vaiheita ja henkilöitä. Jokaiselle löytyi sopiva hahmo Robespierrestä Napoleoniin. Tehtävänä oli ymmärtää, mitä piti tehdä paremmin kuin ranskalaiset puolitoista vuosisataa aikaisemmin. Junamatkan aikana Lenin oli kirjoittanut huhtikuun teesejä, joi-ta hän saapumisensa jälkeisenä päivänä esitteli bolševikkien kokouksessa.

Sekä kirjeet että teesit osoittavat, että matkaeväisiin kuului syvä pettymys Venäjän ensimmäisen vallankumouksen kulkuun. Kaikki tai melkein kaikki olivat pettäneet vallankumouksen tavoitteet – joko tietoisesti yhteis-

kunnan vapaaksi laskemien voimien väkivaltaisuuden ja rajuuden edessä tai laskelmoiden että vähempikin voisi riittää.

Mutta tulevan vallankumousjohtajan matkaeväisiin kuului myös Karl Marxin tokaisu, että ”jokaisen vallankumouksen on edettävä liian pitkälle”.

Huhtikuun teesit

Venäjän sosiaalidemokraattisessa liikkeessä syntyi heti helmikuun vallankumouksen jälkeen voimakas yhtenäisyyden tunne. Keisari oli luopunut vallasta, ja Pietarin neuvosto oli kokouksessaan maaliskuun 1. päivänä (ns. vanhaa lukua, 14. päivänä maaliskuuta lännessä; tästä eteenpäin aina kun päivämäärällä saattaa olla merkitystä, päiväys kirjoitetaan tyyliin 1./14.) päättänyt olla osallistumatta väliaikaiseen hallitukseen. Ensimmäinen särö tässä yhtenäisyyden rintamassa syntyi heti seuraavana päivänä kun Kerenski päätti ottaa vastaan oikeusministerin tehtävät. Kerenskin ratkaisu oli ensimmäinen yritys alistaa Pietarin neuvosto käytännön politiikan vaatimuksille.

Lenin ei tässä vaiheessa kuitenkaan ollut kiinnostunut käytännön politiikasta. Hänen kokemuksensa oli osoittanut, että politiikan ydin on vallassa eli politiikan kentän ehtoja määrittelevän kokonaisuuden rakenteissa. Hallituksessa ja hallituksen käytännölle alistetussa neuvostossa voidaan päättää ainoastaan suurten ongelmien mitättömistä reunaehdoista. Ei voida päättää sodasta tai rauhasta vaan korkeintaan siitä tavasta tai niistä menetelmistä, joilla sotaa käydään. Ei voida päättää leivästä vaan ainoastaan niistä käytännön säännöistä, joiden puitteissa leipää jaetaan. Eikä voida päättää maanomistuksesta niin kauan kun maata omistavat upseerit ja korkeat virkamiehet käytännössä vastaavat sodan ja rauhan päätöksistä.

Huhtikuun teeseissä painotetaan sen vuoksi, että myönnytyksiä ei pidä tehdä hallituksen julistaman ”vallankumouksellisen puolustuskannan” edessä. Väliaikainen hallitus on siis Leninin mielestä valheellinen eikä tulisi ratkaisemaan yhtäkään polttavaa kysymystä työläisten ja talonpoikien etujen mukaisesti.

Määrittelemällä vallan ytimen tällä tavalla Lenin synnytti käsityksen, kuvitelman tai illuusion siitä, että näitä kysymyksiä voidaan ratkaista perinpohjaisesti toisella tavalla. Tätä käsitystä tai kuvitelmaa ruokki se tapa, jolla poliittista keskustelua ja väittelyä käytiin – ja käydään – Venäjällä. Ihmisillä ei ollut omaa kokemusta päätösten tekemisestä, ja siksi kaikki päätösehdotukset olivat samanarvoisia.

Melko välittömästi sotilaiden oikeuksien julistuksen hyväksymisen jälkeen bolševikkien julkaisema Pravda hyökkäsi julistusta ja Kerenskiä vastaan väittämällä, että rangaistusmääräyksiä on muutettu neuvoston käsittelyn jälkeen. Izvestia puolusti Kerenskiä ja samalla peitteli sitä tosiseikkaa, että

14. § oli perusteellisesti muutettu. Molemmat osapuolet muuntelivat toutua, mutta bolševikkien väitteet löysivät vastakaikua sotilaiden riveissä. Seurauksena oli väliaikaisen hallituksen toinen virhe: hallituksen ja puolueiden kannanotoissa demonisoitiin yhä useammin bolševikkejä. Samalla heidän arvovaltansa kasvoi niilläkin alueilla, joilla puolueella ei juuri silloin ollut mitään järjestöllistä asemaa.

Toinen pääsuunta bolševikkien poliittisessa hyökkäyksessä oli väite, että Pietarin työläisten ja sotilaiden neuvosto voisi – ja sen tulisi – ottaa valta omiin käsiin. Väite perustui osittain neuvoston omaan päätökseen olla osallistumatta vallankumouksen porvarillisen vaiheen hallitukseen. Toukokuun alkupäivinä syntynyt uusi hallituskokoonpano muutti kuitenkin tilanteen. Tästä lähtien neuvoston toimeenpanevan komitean jäsenet joutuivat osavastuuseen väliaikaisen hallituksen päätöksistä. Pietarin neuvoston toimeenpanevan komitean jäsenet puolustivat sekä hallitusta että sen ratkaisuja ja joutuivat näin jakamaan vastuun jatkuvasti huononevasta elintarviketilanteesta. Samalla he luopuivat omasta arvoallastaan taistelussa Pietarin valtaväestön kannatuksesta.

Kesäkuun käänne

Olisi toki väärin kuvata toukokuun jälkeistä poliittista kehitystä bolševikkien suurena nousuna. Tehtailla ja asuinalueiden komiteoilla oli oikeus kutsua takaisin neuvoston edustajiaan ja valita uusia. Tästä säännöstä huolimatta bolševikkien vaikutusvalta neuvostoissa ei tässä vaiheessa lisääntynyt merkittävästi. Mutta Leninin valitsema linja vapautti puolueen siitä sodan taloudellisten seurausten vastuusta, jota kilpailevat puolueet suostuivat vapaaehtoisesti kantamaan.

Jokapäiväisen politiikan pinnan alla kasvoi tyytymättömyys, jota bolševikkien valitsema linja ruokki. Vastustajat hyökkäsivät ärtyneinä ja kohdistivat ärtymyksensä alusta alkaen Leniniin tarkoituksenaan eristää epämiellyttävä poliittinen hahmo. Kehittyneemmässä poliittisessa kulttuurissa tämä olisi ehkä onnistunut, mutta sama vaistonvaraisuus, joka oli mahdollistanut Kerenskin nousun väliaikaisen hallituksen oikeusministeriksi, toimi nyt pääasiallisesti bolševikkien hyväksi. Alussa puolueen johtoelimet koostuivat hyvinkin eripuraisista intellektuelleista. Uusien ja kokemattomien jäsenten liittyessä puolueeseen johtajuuden merkitys kasvoi. Bolševikkien suhteen harjoitettu eristämispolitiikka ei tästä syystä johtanut liikkeen näivettymiseen, vaan tulos oli päinvastainen. Puolueen yhtenäisyys kasvoi hyökkäysten alla, ja Leninistä tuli vallankumouksen ikoni. Samalla tämä ikonimaisuus edesauttoi hajanaisen bolševikkipuolueen yhtenäistymistä. Muusta piti huolen väliaikainen hallitus.

Alkusoitto heinäkuulle

Ensimmäinen yleisvenäläinen työläis- ja sotilasedustajien neuvostojen edustajakokous pidettiin Pietarissa kesäkuun alussa. Edustajakokouksen voimasuhteet osoittivat, että eräs 1905 vallankumouksen peruspiirteistä oli toistumassa. Valtavassa, alueellisesti epätasaisesti kehittyneessä ja huonosti järjestyneessä maassa vallankumoukselliset mielialat ja niiden syyt vaihtelivat suuresti. Vaara liikkeen hajoamisesta ja uhkaava tappio oli lähellä. Tämä ilmiö oli jo edellisen vallankumoussyklin aikana synnyttänyt johtopäätöksen, jolla oli lähitulevaisuudessa valtava, joskin lopulta traaginen vaikutus: oppi etujoukosta.

Edustajakokous oli hyvin erimielinen ja pystyi enemmistöäänin sopimaan vain menševikkien ja sosialistivallankumouksellisten ylimalkaisesti esittämästä päätöslauselmasta. Siinä otettiin epäsuorasti kantaa bolševikkien vaatimukseen kaiken vallan siirtämisestä neuvostoille. Tekstissä todettiin, että hallituskriisin yhteydessä vallan siirtäminen työläis- ja sotilasedustajien neuvostolle olisi – siinä tilanteessa – heikentänyt vallankumousta. Valtaa ei myöskään haluttu luovuttaa yksinomaan porvarillisille puolueille. Oli siis pakko tyytyä kompromissiin.

Päätöslauselmassa otettiin epäsuorasti kantaa myös suunnitteilla olevaan hyökkäykseen. Siinä kehoitettiin antamaan apua sotilaille ja sotateollisuuden työntekijöille – tulevaisuudessa saavutettavan rauhan nimessä.

Tästä syystä bolševikkien päätöksestä järjestää oma mielenosoitus 10./23. päivänä kesäkuuta syntyi suuri kohu. Sodanvastaiset mielialat olivat lisääntyneet, ja pelkkä ajatus bolševikkien järjestämästä sodanvastaisesta mielenosoituksesta oli edustajakokouksen enemmistölle vastenmielinen. Raportit rintamilta osoittivat, että hyökkäysvalmistelut olivat kärjistäneet komentosuhteita ja että sotilaiden kieltäytyminen rintamapalvelusta oli yleistymässä. Väliaikainen hallitus oli siten kovassa puristuksessa, eikä edustajakokouksen enemmistö katsonut voivansa hyväksyä uuteen hallituskriisiin mahdollisesti johtavia toimia. Edustajakokous meni niin pitkälle, että se kielsi päätöksellään bolševikkejä järjestämästä mielenosoitusta.

Poliittisten paineiden purkamiseksi järjestettiin kuitenkin kahdeksan päivää myöhemmin yhteinen mielenosoitus. Tunnukset osoittivat, että Pietarin työläisten keskuudessa mielialat olivat kääntymässä bolševikeille myönteisemmiksi. Kaikki osapuolet vetivät tilanteesta johtopäätöksensä.

Runsas viikko mielenosoituksen jälkeen alkoi suuri hyökkäys Saksan ja Itävallan vastaisilla rintamaloikoilla. Hyökkäyksen alkuvaiheen sotilaallisesta aloitteesta johtuvia etenemisiä tervehdittiin oikeistolaisessa lehdistössä suurina menestyksinä. Sen jälkeen tuli kova henkinen ja sotilaallinen takaisku.

Johtopäätösten aika

Venäjän vallankumousta käsittelevästä kirjallisuudesta on erittäin vaikeaa päätellä, mitä venäläisen politiikan eri leireissä ajateltiin ja suunniteltiin kesän 1917 sotilaallisen takaiskun jälkeen. Eräitä johtopäätöksistä voidaan kuitenkin pitää ilmeisinä. Kenraali Lavr Kornilov luopui omalla lohkoltaan vallankumouksen ensimmäisen vaiheen silkkihansikaspolitiikasta. Hyökkäyskäskestä kieltäytyviä sotilaita ammuttiin.

Kerenski puolestaan oli käyttänyt kaiken arvovaltansa hyökkäyksen aikaansaamiseksi. Hänelle takaisku merkitsi vallankumouksellisen sädekehän murtumista ja synnytti tarpeen löytää uusia keinoja vallassa pysymiseksi.

Bolševikkien kohdalla tappio noudatti vanhaa venäläistä sanontaa ”mitä huonommin, sen paremmin”.

Vaikuttavimmat muutokset koskivat kuitenkin sotilaiden mielialoja. Rintamakomentajien raportit olivat järkyttävän samansuuntaisia: armeija ei ollut enää taistelukelpoinen. Juoksuhauta-bolševismi oli levinnyt ja sotilaskomiteat johtivat sotilaita aivan toiseen suuntaan kuin upseerit. Oli kuitenkin poikkeuksia, joita poliittinen johto ja armeijan komentajat yrittivät käyttää hyväkseen tilanteen muuttamiseksi.

Kesäkuun 23./heinäkuun 6. päivänä Izvestia julkaisi 12. armeijan sotilaskomitean vetoomuksen. Siinä viitattiin tietoon, että ”Petrogradin varuskunnassa on ylimääräistä miehitystä ja että rintamalle tarvittiin nyt kaikki lisävoimat”. Pietarissa asiat ymmärrettiin aivan toisin. Vetoamus luettiin yrityksenä riisua aseista vallankumouksen ensimmäisellä päiväkäskyllä luotu sotilaallinen turva. Huonosti koulutettujen reserviysiköiden riveistä ei ylipäätään löytynyt suurta halua lähteä rintamalle teurastettavaksi. Muutamassa päivässä ristiriita kasvoi ja sai hyvin selvän poliittisen sävyn. Se keskittyi 1. konekivääriyrykmenttiin, joka julkaisi ensin kielteisen kannanottonsa, vetosi vanhaan päiväkäskyyn ja esitti epäilyn, että se halutaan kommentaa rintamalle vallankumouksen heikentämiseksi. Myöhemmin yksikön

sotilaskomitea perääntyi taktisesti ja hyväksyi 500 konekiväärin lähettämisen rintamalle.

Seuraavien päivien lehdet olivat täynnä syytöksiä, joissa bolševikit näyttivät jääneen yksin vastustamaan hyökkäystä ja väliaikaista hallitusta. Tapahtumasta kehkeytyi heinäkuun päivien kriisi.

Heinäkuun 3./16. päivänä 1. konekiväärirykmentti lähti aseistettuna kohti pääkaupungin keskustaa osoittamaan mielenosoituksia oli järjestetty aikaisemminkin, mutta tämä suuntautui suoraan väliaikaista hallitusta ja Pietarin neuvostoa vastaan. Siihen liittyi seuraavana päivänä Kronstadtin matruusit ja Pietarhovin sotilaat.

Hallitus kutsui paikalle kartin ratsuväen tykistön ja Donin kasakoiden 1. ja 4. rykmentit. Sotilaallisesti kriisi oli ohi päivässä. Paljon mustetta on kuitenkin käytetty todistamaan, että kysymyksessä oli bolševikkien suunnittelema kaappausyritys. Asioita kylmäverisesti arvioivat kirjoittajat, kuten Anthony Upton, pitävät tätä sangen epätodennäköisenä. Leninin puheessa konekiväärirykmentin miehille ei myöskään ole mitään kaappaukseen viittaavaa.

Kriisi oli kuitenkin todellinen ja kosketti laajoja joukkoja. Armeija oli hajalla, väliaikainen hallitus oli toimintakyvytön ja Pietarin neuvosto ja Työläis- ja sotilasedustajien yleisvenäläinen toimeenpaneva komitea (VTsIK) oli menettämässä kannatustaan.

Heinäkuun 7./20. päivänä pääministeri Vlov jätti eroanomuksensa. Hallitus antoi käskyn heinäkuun tapahtumiin osallistuneiden yksiköiden hajottamisesta. Kerenski otti 8./21. päivänä vastaan pääministerin tehtävät, mutta hallituskriisi jatkui. 16./29. heinäkuuta pidettiin Mogilevin pääesikunnassa tärkeä neuvottelu. Paikalla olivat melkein kaikki rintamakomentajat ja uusi pääministeri. Vaatimukset olivat kovia. Kuolemanrangaistus oli palautettava rintamilla.

Hallitus päätti kutsua koolle valtakunnallisen kokouksen Moskovaan. Kaikki voimat oli nyt laitettava peliin. Venäjän helmikuun vallankumous oli siirtynyt ratkaisevaan vaiheeseen.

Kaappaus ja epäonnistuminen

Kaikki politiikkaan osallistuvat olivat ymmärtäneet että ns. kaksoisvalta oli pidemmän päälle mahdoton. Valtiossa ei voinut olla kahta toistensa kanssa kilpailevaa vallan ydintä. Vasemmalla ei tätä voitu politiikan julkitasolla helposti myöntää. Kaksoisvalta oli tavallaan syntynyt edellisen vallankumouksen kokemusten pohjalta. Silloin keisarin myönnytyksillä oli jotain merkitystä ainoastaan niin kauan kuin Pietarin neuvostolla oli kansalaisten aktiivinen tuki ja armeija oli vielä Venäjän Kaukoidässä.

Kaksoisvalta oli uskottava poliittinen muoto, jolla yhteiskunnan eliitin pyrkimyksiä epäilevälle työväestölle ja talonpojille annettiin tunne osallisuutta.

desta yhteisten asioiden hoidossa. Käytännössä neuvostoliikkeen enemmistö oli kasvavassa määrin yrittänyt luovuttaa valtansa väliaikaiselle hallitukselle. Tämä tuli entistä selvemmäksi heinäkuun kriisin aikana. Hallitus julistettiin vallankumouksen pelastuksen hallitukseksi. Sille oli siis – vallankumouksen nimissä – alistuttava.

Alussa kriisinhallinta näytti onnistuvan. Kaikki olivat, joko näennäisesti tai rehellisesti, sydämistyneitä bolševikkien väitetyn kaappausyrityksen vuoksi. Hyvänä esimerkkinä tästä on vasemmistolainen kirjailija Maksim Gorki, joka tuomitsi lehdessään jyrkin sanoin bolševikkien seikkailut. Kriittinen asenne oli sen verran yleistä, että bolševikit joutuivat ahtaalle. Suurin osa heidän johtajistaan vangittiin. Puolittain totuudenmukaiset väitteet puolueen saksalaisista rahalähteistä saivat laajaa julkisuutta. Kaiken lisäksi armeijan johto tunsivat olevansa joko-tai-tilanteessa jota mitkään puolinaiset ratkaisut eivät enää helpottaisi.

Stavkan johtopäätökset

Pääesikunnan kokous 16./23. heinäkuuta alkoi Kerenskin lyhyellä puheella, mutta varsinaisen pääalustuksen piti länsirintaman komentaja, kenraali Anton Denikin.

Hän totesi että rintama oli totaalisisessa hajaannustilassa ja että tilaisuudet moraalini nostattamiseksi olivat muodostuneet iljettäväksi teatteriksi. Niin kauan kuin puhuja puhui, sotilaat hurrasivat, mutta sen jälkeen sotilaskomiteat ryhtyivät pohtimaan käytännön ongelmia ja muuttivat mieltään. Kuri hävisi ja sotilaallinen innostus haihtui saman tien.

Denikin kävi läpi rintamien heikot kohdat kuolemanrangaistuksesta komissaarien valtaan. Lyhyesti ilmaistuna asiat olivat näin: armeijan koko kutsuntatapa ja rakenne perustuivat vanhan järjestelmän mukaiseen pakottamiseen – kuolemantuomion uhalla. Tämä periaate oli palautettava, muuten armeija ei pystyisi täyttämään tehtäväänsä.

Kerenskin kerrotaan istuneen Denikinin esitelmän ajan katse alas luotuna ja päättään molemmin käsin pidellen. Osa sotilasjohdon vaatimuksista johtaisi välittömään ristiriitaan myös Pietarin neuvoston maltillisen enemmistön kanssa. Ristiriita koskisi ennen kaikkea kuolemanrangaistuksen palauttamista ja sotilaskomiteoiden vallan rajoittamista.

Tässä tilanteessa ajatus vallankaappauksesta kypsyi sekä oikeistopiireissä että pääministeri Kerenskin lähipiirissä. Mitä erilaisten piirien salaisissa kokouksissa itse asiassa suunniteltiin, on jäänyt hämärän peittoon. Tosiseikaksi jää, että Moskovan kokouksessa sotilasvallankaappauksen läheisyys oli jo aistittavissa.

Kadettipuolueen Retš-lehdessä todettiin konferenssin avauspäivänä 12./25. elokuuta, että Moskovan konferenssi ei tule vahvistamaan väliaikaisen hallituksen asemaa vaan ajaa maan vielä syvempään kriisiin. Kysymys olikin siitä, miten kriisi ratkaistaan.

Kriisin diktatoriseksi ratkaisijaksi oli nousemassa kenraali Lavr Kornilov, joka oli vähän aikaisemmin nostettu armeijan ylikomentajaksi. Vanhan koulukunnan kenraali Aleksejev oli todennut Kornilovista, että ”hänellä oli leijonan mieli, mutta lampaan aivot”. Kornilovista tuli kuitenkin Moskovan konferenssin suuri sankari. Hänestä toivottiin maan – ainakin väliaikaista – messiasta.

Uskomatonta sekoilua

Kaappaus suunnitelman juonittelijoita oli kuitenkin liian monta. Lähes uskottoman tunaroimisen jälkeen Kerenski ja Kornilov joutuivat vastakkain. Molemmat tarvitsivat toisiaan, mutta kumpikin halusi olla ylimpänä johtajana. Tilannetta ei ollut enää mahdollista hallita ilman sotilaallista väliintuloa. Siihen tarvittiin Kornilovin joukot. Mutta uudestaan kaapattu valta vaati legitiimin julkisivun ylläpitämistä. Siihen tarvittiin Kerenskin suhteet maltilliseen oppositioon.

Kun Kornilovin joukot lähtivät liikkeelle, Kerenski joutui turvautumaan Pietarin työläis- ja sotilasedustajien neuvostoon, ja asiat kääntyivät nurin niskoin. Heinäkuun kriisin eräs tarkoitus oli heikentää neuvoston ja Pietarin varuskunnan vaikutusvaltaa. Nyt neuvosto nousi kaiken vallan yläpuolelle ja esti työläisten ja vallankumouksellisten sotilaitten toimilla Kornilovin joukkojen pääsyn Pietariin. Sama näytelmä, jossa veljeilevät sotilaat vastustavat yhdessä ylempien suunnitelmia, toistui nyt, ja Pietari säästy. Se oli väliaikaisen hallituksen lopun alkua.

Kornilovin kaappausyrityksen jälkeen väliaikainen hallitus lakkasi itse asiassa olemasta. Kerenskin lähipiiri toimii direktoraattina ja väliaikainen hallitus kokoontui kriisin jälkeen ainoastaan sattumanvaraisesti. Mutta nyt hallitus tai direktoraatti oli neuvostojärjestelmän panttivanki.

Kriisi oli käynnistänyt myös toisen kehityskulun. Bolševikit, jotka välittömästi heinäkuun tapahtuminen jälkeen vaikuttivat jo puolittain eliminoiduilta, nousivat nyt Pietarin vaikutusvaltaisimmaksi puolueeksi, ja tämä suuntaus jatkui muiden suurkaupunkien vaaleissa.

Vasemmisto-sosialistivallankumouksellisten puheenjohtaja Sergei Mstislavski totesi tästä vaiheesta, että valta lojui katuojassa. Ken sitä halusi, pystyi sen sieltä poimimaan. Halukkaita oli vähän.

Pysyvyyden harha

Lokakuun vallankumousta on romantisoitu tavalla joka ei vastaa todellisuutta. Yksi koulukunta halusi tehdä siitä luomiskertomuksen veroisen maailman uudelleensynnyin, jossa risteilijä Auroran valonheittimen kiila valaisee kauas tulevaisuuteen. Toinen koulukunta halusi taas hinnalla millä hyvänsä kertoa, että järjestelmä oli muuten ihan hyvässä kunnossa ja elinkelpoinen, mutta sitten tuli bolševikkien kaappaus. Molemmat versiot ovat yhtä harhaisia.

Viranomaiset ja muodolliset vallanpitäjät olivat jo viikkoja etukäteen kuulleet, että Leninin johtama keskuskomitea oli tiukkojen keskustelujen ja äänestyksen jälkeen päättänyt lähteä aseellisen vallankumouksen tielle. Kuvaavaa koko prosessille olikin, että kaikki tiesivät, mitä on tapahtumassa, mutta kukaan ei pystynyt enää vaikuttamaan siihen.

Ensimmäinen askel otettiin syyskuun 9./22. päivänä. Bolševikkien kannatus oli kasvanut nopeasti, ja yhdessä vasemmisto-SR:ien kanssa heillä oli selkeä enemmistö Pietarin neuvostossa. Vähemmistöön jäänyt vanha johto ei pystynyt sulattamaan asemansa menetystä. Ratkaisevan äänestyksen hävinnyt puheenjohtaja Tseidze käveli yhdessä Miheil Tseretelin ja Feodor Danin (Gurevitš) kanssa ulos kokoussalista. Neuvosto oli ollut heille tärkeä vain niin kauan kuin heillä oli siinä enemmistö. Demokratian pelisäännöt eivät kelvanneet kenellekään.

Sosialistivallankumouksellisten lehti Delo Naroda varoitti syyskuun 27./lokakuun 10. päivänä vasemmistosuuntauksen seurauksista. Samanaikaisesti hallitus järjestäytyi uudestaan. Seuraavana päivänä lehti luetteli aikaisempien hallitusten lupauksia ja antoi siten kolmen pisteen vihjeen: tästäkään hallituksesta ei ole kriisin ratkaisijaksi.

Loppujen lopuksi lokakuun vallankumous tapahtui miltei ilman dra matiikkaa. Bolševikkien sotilaskomitea esitti uhkavaatimuksensa, esikunnat antoivat periksi, hallitus odotti kohtalonhetkeään Talvipalatsin malakiittisälissa ja Kerenski karkasi rintamalle. Kuolonuhreja oli vähemmän kuin helmikuussa.

Kaikki näytti helpolta. Vallankumouksen johtaja Lenin kirjoitti myöhemmin, että ”Venäjällä oli helppo aloittaa vallankumous, mutta vaikeampaa sen jälkeen edetä. Lännessä olisi vaikeampaa aloittaa, mutta helpompaa edetä”.

Lenin ei ainakaan lokakuussa ymmärtänyt, miten oikeassa hän oli. Hänen olisi myös pitänyt muistaa henkisiin matkaeväisiinsä kuulunut Karl Marxin vallankumousmaksimi: ”vallankumous etenee aina pidemmälle kuin mitä sen pitäisi edetä”. Juuri sillä hetkellä vallankumous oli ylittänyt mahdollisuuksiensa rajan.

Väärin ymmärretty vallankumous

Sekä läntinen että neuvostoliittolainen tutkimustraditio kuvaavat lokakuun kumouksen tai kaappauksen pääasiallisesti joko häikäilemättömän tai kauaskatseisen vallankumousjohtajan saavutuksena. Molemmat tulkinnat ovat ensisijaisesti poliittisen tarkoituksenmukaisuuden sanelemia.

Ei voida kiistää, etteivätkö bolševikit olisi katsoneet välttämättömäksi ratkaista vallan kysymystä sotilaallisella kaappauksella. Mutta yhtä vähän voidaan kiistää sitäkään tosiasiaa, että sota oli asettanut Venäjän yhteiskunnallisen järjestelmän sellaisten koettelemusten eteen, että sen seurauksena oli väistämättä syvällinen yhteiskunnallinen murros.

Ratkaisevin kehitykseen vaikuttava asianhaara oli Venäjän armeijan hajoaminen rintamalla. Tähän asti Venäjä oli käynyt kaikki sotansa valtavia miestappioita kärsien. Suurin osa kärsityistä tappioista oli luonteeltaan yhteiskunnallisia, ei sotilaallisia: sotilaat kuolivat sairauksiin, nälkään, puutteelliseen lääkintähuoltoon ja harkitsemattomasti johdettujen marssien tai hyökkäysten seurauksina.

Pietarin neuvoston ensimmäinen käsky – Prikaz No 1 – teki lopun tästä epäinhimillisestä järjestelmästä, ja samalla koko vanha järjestelmä luhistui.

Ehkä bolševikit ymmärsivät sen. Siksi vanha sotilasjärjestys palautettiin nopeasti, ja järjestelmä jäi henkiin – uusien johtajien komennossa.

Neuvottelut ja sota

Uudet poliittiset johtajat harrastivat tehokasta propagandaa lokakuun vallankumouksen jälkeen. He julkaisivat välittömästi erilaisia päätöslauselmia, joilla keskeisimmät ongelmat muka poistettaisiin. Näin tehtiin maanomistuksen ja rauhan suhteen. Päätöksillä sinänsä ei kuitenkaan saatu mitään aikaan. Maata piti jakaa käytännössä, muuten tilanne kääntyisi nopeasti rosvoamiseksi. Ja rauha edellytti, että päästäisiin neuvottelemaan. Joulukuussa aloitettiin neuvottelut Saksan kanssa.

Samaan aikaan kun hajanainen neuvostohallitus kävi miltei epätoivoisia neuvotteluja Brest-Litovskissa, kokosi vapaaehtoinen armeija rivejään Donin alueella. Tehtävä näytti alusta alkaen sekä mahdottomalta että hieinan naurettavalta. Tähän armeijaan löytyi kyllä upseereja, mutta vapaaehtoisia sotilaita oli melkein mahdotonta löytää. Aikaisemmissa yhteenotoissa sotilaskastinsa mukaista velvollisuutta noudattaneet kasakat eivät enää olleet halukkaita uhraamaan elämäänsä vanhan vallan puolesta.

Vastapuoli ei ollut paljoakaan paremmassa asemassa. Neuvottelut Saksan kanssa sujuivat alussa kohtalaisen hyvin. Saksan sodanjohto ja poliitikot Berliinissä etenivät varovasti ja kotimaisia sosiaalisia yhteenottoja ounastellen. Uusi neuvostojohto odotti maailmanvallankumouksen alkamista ja yritti vitkastella. Lopulta Saksan sotilasjohto väsyi. Sotilaiden taistelumoraali oli laskussa. Tarvittiin nopeita sotilaallisia ratkaisuja niin kauan kuin armeija oli vielä taistelukykyinen. Saksa päätti lähteä uuteen hyökkäykseen itärintamalla.

Kaikki muut osapuolet olettivat että neuvostovalta oli pelkkä tilapäisilmiö. Armeija oli toimintakyvytön, kansainvälisten lainojen lyhennykset suorittamatta ja elintarvikepula valtava. Tässä tilanteessa Vladimir Lenin oli vakuuttunut, ettei ollut muuta mahdollisuutta kuin – väliaikaisesti – hyväksyä Saksan kovat ehdot. Neuvottelujen pitittäminen kävi mahdottomaksi, kun Saksan armeijan eteni itärintamalla. Oli valittava joko tai.

Aleksejevin ja Kornilovin johtama vapaaehtoinen armeija oli suurissa vaikeuksissa. Rostov vallattiin, mutta valkoinen terrori nostatti kansaa vastarintaan. Puna-armeija pystyi huonosta taistelukyvyystään huolimatta helposti valtaamaan takaisin suurimman osan Donin alueesta. Seuraavina kuukausina se syyllistyi vuorostaan silmittömään terroriin, joka käänsi keran jo kääntyneet mielialat sitä vastaan. Donin alueen punainen terrori oli muutenkin täynnä huonoja enteitä: joukkojen komentosuhteissa oli syntynyt kolmiandraama. Joukkoja komensivat puolueen komissaarit, vanhan armeijan asiantuntijat ja sotilaskomiteat. Siitä syntyi toinen toisiaan syyllistävien ja käytännön vallasta taistelevien piiri, joka jo enteili neuvostohallinnon tulevia vitsauksia.

Agentit ja vastavallankumous

Venäjän liukeneminen liittolaisten riveistä synnytti sotilaallisen ongelman. Iso-Britannian hallitus oli parlamentissa luvannut, ettei uusia ikäluokkia enää kutsuta aseisiin. Sopimus ei niinkään johtunut ylimielisyydestä kuin pelosta, että uudet kutsunnat synnyttäisivät vastustusta ja yhteiskunnallista levottomuutta. Ulkoministeri Anthony Balfour oli jo 1914 selittänyt, että sota ei ole voitettavissa ilman että Venäjä on loppuun saakka täysipainoisesti mukana. Venäjällä oli – tai tarkemmin oli ollut – ne runsaslukuiset sotilasjoukot, jotka pystyisivät sitomaan suuriakin saksalaisia joukko-osastoja itärintamalla.

Toinen ja yhtä tärkeä näkökanta, joka vaikutti liittolaisten päätöksiin, oli saksalaisten mahdollisuudet päästä nauttimaan Ukrainan taloudellisista resursseista. Venäjän lipeäminen sotarintamasta merkitsisi yksiselitteisesti, että Iso-Britannian yritykset sulkea Saksan strategisesti tärkeät tuontiväylät olivat vaarassa epäonnistua.

Ei siis ole yllättävää, että Iso-Britannia oli jo marraskuun lopussa tehnyt päätöksensä tukea kaikin tavoin sellaista vastuullista liikettä, joka toimisi aktiivisesti Pietarin maksimalisteja vastaan. Ongelmana oli vain, ettei Iso-Britannian sotajoukoissa ollut sellaista miesvoimaa, jota olisi voitu lähettää Venäjälle. Ainoa tapa oli toimia sotilastiedustelun ja agenttien välityksellä.

Sisällissodan puristuksessa

Sisällissota alkoi siis jo joulukuussa 1917, mutta valkoisen puolen menestys oli alussa huono. Kenraali Kornilov ei ollut mikään suuri taktikko, ja juuri hänen jääripäisyydestään johtuen sisällissota oli loppumaisillaan jo keväällä 1918. Uhkarohkean hyökkäysoperaation aikana punaisten kranaatti osui huhtikuun 13. päivänä taloon jossa Kornilovin komentokeskus oli. Moskovan

kokouksen vielä kesällä 1917 juhlimaa valtakunnan pelastaja sai osuman ja kuoli. Kenraali Anton Denikin peri komennon ja valkoinen armeija pelastui.

Samaan aikaan syntyi toinenkin rintama. Venäjällä oli koottu tšekkiläisistä sotavangeista ja vapaaehtoisesti antautuneista sotilasta legioona, jonka tarkoituksena oli taistella Tšekin itsenäisyyden puolesta habsburgilaista komentoa vastaan. Tšekkiläinen legioona oli jo matkalla takaisin länsirintamalle Vladivostokin kautta, kun tapahtui jotain ihmeellistä. Tšekkiläisen komitean johtaja Edvard Beneš kertoi käyttäneensä legioonaa varmistaakseen, että Iso-Britannia ja Ranska tunnustavat sodan jälkeen Tšekkoslovakian. Legionan käyttö puna-armeijaa vastaan oli siis Tšekkoslovakian itsenäisyyden hinta.

Lyhyessä ajassa tästä joukko-osastosta tulikin vallankumouksen vaarallisin vihollinen. Osasto voimasi ensin Samaran ja vähän myöhemmin Kazanin. Etelässä Denikinin voimat aloittivat Kubanin alueen valloittamisen. Uusi hallitus oli kuilun reunalla.

Venäjän sisällissodan kohtalo määräytyi kuitenkin valkoisen puolen poliittisten vaatimusten ja johtajien keskinäisen eripuraisuuden vuoksi. Valkoisten yhteistoiminta kangerteli pahasti, ja heidän poliittiset tavoitteensa olivat menneisyyden tavoitteita. Kenraali Aleksejevin kuolema johti kaiken lisäksi siihen, että jäljellä ei ollut yhtään kokonaisuutta hahmottavaa kunnianhimoista johtajaa.

Vallankumouksellisten puolella tavoitteet olivat selkeämmät, ja talouden ahdingossa oli mahdollista houkutelaa ihmisiä armeijan leipiin, kun muita ansaitsemiskeinoja ei ollut. Trotski loi yhdessä vanhan armeijan upseerien kanssa toimivan ja iskukykyisen armeijan. Vallankumouksen kannalta keskeiset sotilaskomiteat lakkautettiin ja kuri palautettiin. Kuolemantuomio – yleensä ilman oikeuskäsittelyä – otettiin taas käyttöön.

Ratkaisevat taistelut käytiin lokakuussa 1919 – kaksi vuotta vallankumouksen jälkeen. Valkoinen armeija lähestyi jo uhkaavasti Tulaa ja vaaransi siten punaisen armeijan tärkeimmät asetehdaat. Mutta sotaonni kääntyi, ja vapaaehtoinen armeija kärsi huomattavan tappion ja joutui perääntymään Krimin niemimaalle. Nikolai Judenitš piti kiinni imperiumin vanhasta kunniansta eikä suostunut kunnioittamaan Suomen itsenäisyyttä. Vanhakantainen ylpeys kostautui, kun hän tästä syystä joutui hyökkäämään Pietariin Virosta käsin.

Alkutilvesta 1920 Koltšakin joukot kärsivät tappion Irkutskissa. Vähän myöhemmin Denikin luopui eteläisen armeijan komennosta. Kenraali Pjotr Wrangel peri päällikkyuden, mutta joutui evakuoimaan joukkonsa Konstantinopoliin. Käytännössä sisällissota oli päättynyt, mutta sotatoimet jatkuivat.

Saksalaisten toisen maailmansodan aikana löytämä Smolenskin puoluearkisto kertoo varsin koruttomasti sisällissodan jälkeisestä tuhotusta maasta. Ruokaa oli vähän tai ei ollenkaan. Tehtaiden työläiset lakkoilivat, koska palkkoja ei maksettu ja ruoka-annokset olivat pieniä. Maassa kiersi

armeijasta lähteneitä, kerjääviä ja ryösteleviä joukkoja. Valtaan päässeet puolueen jäseniksi hakeutuivat onnenonkijat ja kylien köyhimmät. Kyläneuvostojen johtoon asettui melkein lukutaidottomia ihmisiä, joilla ei ollut kokemusta edes oman elämänsä johtamisesta. Kronstadtin merimiehet kapinoivat alkuvuodesta 1921. Tambovin alueella kapinoivat talonpojat. Neljän sotavuoden aikana maatalous oli jäänyt rappiolle ja nälänhätä oli vähintään yhtä tappava kuin sisällissota. Paluu arkeen oli alkanut.

Sosialismin rakentamista

Työlaki ja työväki

Raastavan sisällissodan jälkeen piti saattaa elämän olosuhteet jotakuinkin normaaliin uomaan. Piti luopua sotakommunismin pakosta ja luoda työläisten tasa-arvoon perustava järjestelmä. Tämän tasa-arvon eräänä kulmakivenä oli hallituksen (Sovnarkomin) päätös minimipalkasta. Minimipalkka ei kuitenkaan kannustanut työläisiä riittävästi tuottavuuden lisäämiseen, mikä vuorostaan oli maaseudun tavarantuottajien ja kaupunkien teollisuuden välisen vaihdon menestymisen edellytys.

Maatalouden tuottavuutta oli kuitenkin alussa helppo kasvattaa nopeasti ottamalla käyttöön sisällissodan aikana viljelemättä jääneet pellot. Samalla maatalouden ja teollisuuden eritahtinen tuottavuuskehitys synnytti uusia ongelmia.

Hallitus joutui itse asiassa heti vuoden 1921 lopussa perääntymään ylioptimistisista aikeistaan. Marraskuussa tehdyn päätöksen mukaan minimipalkan edellytykseksi tuli, että työläinen oli saavuttanut tuottavuustavoitteen. Tämäkin päätös synnytti monenlaisia ja odottamattomia seurauksia, jossa eri tuotantohaarojen työläisten edut olivat ristiriitaiset.

Elintarvike- ja tekstiiliteollisuuden oli helpompaa nostaa tuottavuutta kuin esimerkiksi koneiteollisuuden. Hallituksen päätös johti siis näillä sektoreilla nopeasti kohonneisiin palkkoihin. Klassinen esimerkki on tupakkateollisuuden naispuolisten työntekijöiden voimakkaasti kohonneet palkat, kun taas raskaassa teollisuudessa ahertavien perusproletaarien palkat polkivat paikallaan.

Ristiriita oli vallankumouksen oloissa kestävä ja johti nopeasti uusiin myönnytyksiin. Ensimmäinen niistä oli vuoden 1922 työlaki. Se oli monella tavalla maailman radikaalein työlaki ja antoi ammattiosastoille laajoja oikeuksia valvoa tehtaan johdon päätösten laillisuutta. Samalla se kuitenkin

sitoi palkat tuottavuuden kasvuun ja synnytti monenlaisia ristiriitoja valtiotavallan asettamien tuottavuustavoitteiden, tehtaiden johdon kehitystavoitteiden ja työläisten vaikutusmahdollisuuksien välille.

Toinen myönnytyks oli keskusammattiliiton päätös uudesta 17-asteisesta palkkataulukosta. Päätöksessä luotiin eri palkkaryhmien väliset kiinteät suhteet: alimman ja ylimmän työläispalkan suhde ei saanut ylittää suhdelukua 2,7. Ylimmän johdon palkka taas ei saanut olla kuin viisi kertaa suurempi kuin alimman työntekijän palkka. Tämäkin järjestelmä synnytti nopeasti suuria vaikeuksia.

Neuvostojärjestelmä oli jo sisällissodan pyörteissä tuottanut erikoislaatuisten kolmikannan. Tehtaassa oli kolme valtakeskusta: yleensä oli ns. porvarillisista asiantuntijoista koostunut toimiva johto, johtoa valvova ja työläisiä johtava puoluekomitea sekä työläisneuvosto, joka edusti työläisten suoraa demokratiaa.

Ristiriidat näiden valtakeskusten välillä olivat ilmeisiä ja johtivat vakaviin erimielisyyksiin. Ensimmäinen enne saatiin jo Moskovan tehdasneuvostojen vaaleissa keväällä 1921. Kommunistinen puolue menetti suurissa tehtaissa enemmistönsä puolueettomille edustajille ja säilytti sen kaupunginneuvostossa ainoastaan pienten tehtaiden ja toimistotyöntekijöiden avulla.

Juuri ne joukot, jotka kesällä 1917 olivat tukeneet bolševikkejä ja jotka siten olivat tehneet lokakuun vallankumouksen mahdolliseksi, olivat nyt luisumassa pois puolueen vaikutusvallan piiristä. Samalla syntyi entistä vaikeampia ristiriitoja tehtaiden ammattijohtajien (spetsy) ja puoluekomiteoiden johdon välillä. Yhteenotoissa molemmat yrittivät vedota joko työläisiin tai kaupunkien puoluekomiteaan.

Teollisuuden byrokratia

Teollisuuden ongelmat edellyttivät myös toimenpiteitä. Vastuu teollisuuden kehittämisestä oli siirretty vuonna 1917 perustetulle Kansantalouden korkeimmalle neuvostolle (VSNH), joka kehittyi luonnollisista syistä nopeasti valtavaksi byrokratiaksi. Kansantalouden kokonaisvaltainen hallinta ei silloisilla teknisillä resursseilla ollut mahdollista. Puutteita yritettiin kompensoida perustamalla VSNH:n alaisuudessa toimivia ”päätoimistoja” – glavki. Eri teollisuushaarat muodostivat siten neuvostojärjestelmän rakastamien lyhenteiden kautta valtaa käyttäviä alakohtaisia glavkeja: metsäteollisuuden glavles, tulitikkuteollisuuden glavspitski, öljyteollisuuden glavneft ja niin edelleen.

Tämän apparatuurin avulla yritettiin ohjata valtiollistettua teollisuutta määräämällä sille resursseja ja asettamalla tuotantotavoitteita. Samalla syntyi neuvostojärjestelmälle niin ominainen hallintoaarojen kilpailu vähäisistä

resursseista. Erityisen tärkeä rooli tässä kilpailussa oli Työn ja puolustuksen neuvostolla (STO – Soviet truda i oborony). STO oli syntynyt 1918 perustetun Työläisten ja talonpoikien puolustusneuvoston pohjalta, ja muuttui nopeasti tärkeimmäksi yhteiskunnallisten voimavarojen ohjaajaksi.

Ensimmäisissä sisällissodan jälkeisissä vaaleissa tuntui selvästi, että valtakumouksellinen into oli jo laskussa ja usko tulevaisuuteen horjumassa. Järjestelmä puolustautui kaventamalla yhteiskunnallisia vapauksia ja lakauttamalla neuvostoja joiden enemmistö oli siirtynyt puolueen valvonnan ulkopuolelle. Järjestelmä muuttui edustuksellisesta neuvostodemokratiasta aktivismille perustuvaan mobilisoituun demokratiaan.

Enteillä lastattu laiva

Venäjän pitkä ja traaginen 20. vuosisata alkoi tsaari Nikolai II:n kruunajaisten yhteydessä Hodynkan kentällä tapahtuneella onnettomuudella. Venäläisen perinteen mukaan kansalle heitettiin lantteja, ja pikkurahoja tavoittelevat ihmiset tallasivat toisiaan kuoliaaksi. Samaan aikaan Peter Struve kirjoitti Tverin kuvernementin zemstvo-kokouksen nimissä uhmakkaan kirjeen majesteetille.

Asiat näyttivät silloin vielä olevan kohdallaan. Sorretut puhuivat oikeudenmukaisuudesta, ja tulevaisuus näytti lupailevan jotain kaunista ja hyvää. Sen jälkeen kaikki murtui, ja runsaan kahdenkymmenen vuoden jälkeen samat ihmiset kohtasivat jälleen aivan toisenlaisissa rooleissa.

Laivan lähtö

Aamulla syyskuun 29. päivänä 1922 saksalainen alus Oberbürgermeister Haken lähti Petrogradista kohti Stettiniä. Aikataulun mukaan sen olisi pitänyt lähteä jo edellisenä päivänä, mutta matkustajien erikoiset olot olivat viivästyttäneet lähtöä.

Myöhemmin alusta ei juurikaan muisteta Stettinin ylipormestari Hermann Hakenin nimen perusteella. Venäjän historiassa se tunnetaan ”filosofien laivana” – filosofskij parohod.

Matkustajina oli nimekäs joukko bolševikkien vastustajia. Suurin osa heistä oli 1890-luvulla liittynyt siihen kasvavaan radikaaliin liikkeeseen, josta oli syntynyt sekä Venäjän sosiaalidemokraattinen puolue että sosialistivaltakumouksellinen liike. Myöhemmin tämä melko yhtenäiseltä vaikuttanut liike hajosi historian eri käännteissä.

Vallankumouksen ja sisällissodan jälkeisen NEP:n vaatimat taloudelliset myönnytykset olivat synnyttäneet ajatuksen toisenlaisista mahdollisuuksista. Uusi talouspolitiikka tasaisi tien suvaitsevammalle ideologille politiikalle.

Sisällissodan vaikeimmassa tilanteessa monet menševikit ja sosialistivallankumoukselliset olivat asettuneet puolustamaan neuvostojärjestelmää kansainvälisiä interventioistaja ja valkoista oppositiota vastaan. Kronstadtin kapina oli kuitenkin monen mielestä osoittanut, että olosuhteet olivat aivan mahdollottomat minkäänlaisen sosialismin rakentamiseksi.

Tsekan piirissä oli arvioitu, että selkeä enemmistö Pietarin asukkaisista vastusti valtion johtoa. Joulukuussa 1921 bolševikkien johto päättikin, että ideologista kuria oli tiukennettava. Kesään 1922 mennessä menševikit ja sosialistivallankumoukselliset oli hiljennetty. Seuraavaksi oli älymystön vuoro.

Virstanpylväs matkalla ulkomaille

Kesällä 1922 kuulusteluihin tuotujen nimilistä synnyttää vaikutelman, että jälleen oli ryhdytty samaan ideologiseen taisteluun kuin kaksikymmentä vuotta aikaisemmin, jolloin sitä käytiin erityisellä kiihkeydellä *Vehin* ympärillä.

Lenin oli *Vehin* ilmestymisen jälkeen marraskuussa 1909 pitänyt luennon Liègessä. Sen otsikkona oli ”Vastavallankumouksellisen porvariston ideologia” ja siinä käsiteltiin nimenomaan vehiläisten tavoitteita. Jo otsikko kuvastaa tulevan vallankumousjohtajan pettymystä, olivathan johtavat vehiläiset aloittaneet poliittisen uransa samankaltaisin aattein kuin nuori Uljanov.

Joulukuussa 1909 ilmestyneessä artikkelissa Lenin jatkaa kritiikkiään ja toteaa, että *Vehi* otti kantaa vallankumousta vastaan ja asettui palvelemaan vastavallankumousta.

Vehiläisten kuulusteluja 1922 johti Jakov Agranov, joka toimi ns. ”suppean kansankomissaarien neuvoston” sihteerinä. Hallituksen järjestettyä organisaationsa pysyvämmälle pohjalle Agranov kuului hallituksen sihteeristöön. Tässä ominaisuudessaan hän sai tehtäväkseen selvittää Kronstadtin kapinaan vaikuttaneita poliittisia syitä. Tästä alkaen Agranov oli kuolemaan asti hyvin keskeisillä paikoilla Neuvosto-Venäjän turvallisuuselimissä.

Agranov oli vastuussa kaikista ideologisista tutkimuksista ”taktisesta keskuksesta” ja Tambovin kapinasta alkaen aina Tuhatševskin ja Buharinin kuolemantuomioihin asti. NEP-kauden alussa hän esitteli puolueen johdolle kesäkuun 1. päivänä 1922 GPU:n raportin valtion turvallisuuden uusista haasteista. Raportissa painotettiin muutamia uuden talouspolitiikan synnyttämiä vaaratekijöitä: se antaa älymystölle mahdollisuuden perustaa kirjapainoja ja julkaista kirjoja.

”Tulevaisuudessa tiivistyvän vastavallankumouksellisen liittoutuman huolestuttavana enteenä ovat huomattavassa määrin ja vaistonvaraisesti syntyvät yksityiset yhteiskunnalliset yhdistykset (tieteelliset, taloudelliset, us-

konnolliset ynnä muut) sekä yksityiset kustantamot, joiden ympärille neuvostovastaiset elementit ryhmittyvät,” todettiin Agranovin selvityksessä.

NEP ei siis ollut vaarallinen ensisijaisesti taloudellisessa mielessä. Sehän soi oikeuksia tuottaa hyödykkeitä ja myydä niitä markkinoilla. Huomattavasti vaarallisempi oli ajatusten vapautuneet markkinat.

Sukupolvien välienselvittely

Tämän ensimmäisen suuren ja jo melkein väkivaltaisuuteen viittaavan ideologisen välienselvittelyn osallistujille oli tunnusomaista, että he olivat syntyneet vuoden 1870 molemmin puolin. He olivat yliopistossa saaneet vaikutteita sen ajan venäläisestä marxilaisuudesta ja keskustelleet Aleksandr Herzenin ja Nikolai Tšernyševskin teoksista. Aleksanteri II:n optimismia täynnä alkanen hallinnon kääntyminen konservatismiin ja myöhemmin repressioon oli vaikuttanut heihin syvästi.

He olivat kaikki tavalla tai toisella ottaneet osaa Venäjän ensimmäiseen vallankumoukseen, mutta vetäneet siitä hyvin erilaisia johtopäätöksiä. Lokakuun vallankumouksen jälkeen jako eri leireihin syveni. Vehiläiset julkaisivat 1918 *Iz Glubiny – Syvyydestä*. Siinä sanoma oli selvä. He olivat jo 1909 varoittaneet Venäjää uhkaavasta katastrofista. Nyt katastrofi, jumalallinen rangaistus, oli tosiasia.

1870-luvun sukupolvet tulivat pitämään toisiaan vihollisina yhä useammin. Juuri tästä syystä Agranovin osuus oli merkittävä: hän ei ollut pitkän linjan bolševikki. Hänet tuomittiin sosialistivallankumouksellisen puolueen aktivistina sisäiseen maanpakolaisuuteen Siperiaan, missä hän tutustui Staliniin ja Kamenejeihin. Hän liittyi bolševikkipuolueeseen helmikuun vallankumouksen yhteydessä. Lokakuun vallankumouksen jälkeen hän toimi Neuvosto-Venäjän ensimmäisen hallituksen sihteerinä. Hänen raporttinsa heijastivat todennäköisesti hyvin valtionjohdon näkemyksiä edessä olevasta ideologisesta taistelusta.

Maanpakoon mahdollisesti lähetettäviltä intellektuelleilta kysyttiin kuulusteluissa, miten he suhtautuvat neuvostovaltaan. Ainakin Nikolai Berdjajevin vastaus on säilynyt jälkipolville. Hän kieltäytyi tunnustamasta yhtä ainutta oikeata luokkalähtökohtaa ja totesi kannattavansa humanismia, ”jolle kaikki erilaiset luokkanäkökohdat alistuvat”.

Vastaus ei tyydyttänyt. Lopputuloksena oli, että noin 150 venäläistä filosofia, yliopisto-opettajaa ja tiedemiestä lähetettiin Saksaan. Sieltä suuri osa hakeutui Prahaan, josta muodostui emigranttien henkinen keskus. 30-luvulla osa jatkoi pakomatkaansa Ranskaan, osa Yhdysvaltoihin. Tunnetuimmat maanpakoon lähetetyt olivat filosofit Sergei Berdjajev ja Nikolai Losski sekä sosiologit Semjon Frank ja Pitirim Sorokin. Kielitieteilijä Roman Jakobson oli jo ulkomailla eikä katsonut aiheelliseksi palata kotimaahansa.

Filosofien laiva jäi symbolisena tekona historiaan. Neuvostoliiton myöhempi historia osoitti, että teko ei ollut tilapäinen virhepäätelmä vaan kehittymässä olevan systeemin tapa suhtautua vastustajiinsa. Jokainen poikkeuksellinen sana oli mahdollisesti tappava uhka. Ja sanoja oli paljon. Pian Jakov Agranov saisi uusia tehtäviä.

Vainoharhainen maa

Vuoden 1917 vallankumoussykli oli johtanut monen lähes sattumanvaraisen seikan myötävaikutuksella historialliseen läpimurtoon. Päiväkäskey nro 1 oli syntynyt täysin spontaanisti, bolševikit olivat selviytyneet salaisen toimintansa avulla, jossa he näkivät pettureita ja agentteja kaikkialla. Sisällissota oli voimistanut ja osoittanut tämän vainoharhaisuuden oikeutetuksi. Maa eli nyt rauhassa, mutta vihollismielisen maailman ympäröimänä.

Sosialismin rakentamista

Menševikkien talousteoria oli opettanut, että maa ei ollut valmis työväenluokan vallanottoa varten. Neuvostohallitus joutui nyt sen kokemaan. Huomattava osa teknisesti koulutetusta väestöstä oli lähtenyt maanpakoon. Raaka-aineiden kuljetus oli vaikeaa sodan runtelemien rautateiden ja hitaiden jokikuljetusten vuoksi. Maatalous, josta ennen sotaa ja vallankumousta oli saatu eniten vientituloja, oli täydellisessä sekasorrossa. Bakun öljytuotanto oli käytännössä pysähdyksissä. Puolet Donbasin hiilikaivoksista oli tuotannossa, mutta tekninen taso oli erittäin primitiivinen. Pietariin ja Moskovaan keskittynyt koneiteollisuus oli kärsinyt pahasti. Putilovin tehtaat olivat ennen sotaa työllistäneet 6 000 ihmistä. Sisällissodan päättyessä työvoima oli supistunut 1 000 työläiseen, ja hekään eivät tuottaneet juuri mitään.

Osa ongelmista oli ainakin tilapäisesti ratkaistavissa talouden militarisoinimisella. Taisteleva armeija muutettiin työarmeijoiksi ja ne komennettiin kunnostamaan rautatieverkostoa. Maatalouden ongelmia oli vaikeampi ratkaista.

Sisällissodan aikana tarvittu vilja ja ruoka oli yksinkertaisesti takavarikoitu. Viimeisenä sotavuonna talonpojilta takavarikoidut tuotteet olivat määrältään ylittäneet 600 miljoonaa tonnia. Tällä politiikalla oli tietenkin

seurauksensa. Talonpoikien luottamus neuvostojärjestelmään hävisi, ja se johti laajoihin levottomuuksiin. Bolševikkien oli pakko perääntyä.

NEP – uusi talouspolitiikka

Kommunistisen puolueen 10. puoluekokouksessa hyväksyttiin suunnitelma ”uudesta talouspolitiikasta”. Sen ensimmäinen vaihe oli korvata maataloustuotannon takavarikointi (prodrazverstka) verolla (prodnalog). Vero maksettiin pääasiallisesti tavaratoimituksina, ja prodnaloginsa maksettuaan talonpoika sai kaupitella ylijäämäänsä, miten itse parhaaksi katsoi.

NEP tarkoitti siis käytännössä myös kaupan osittaista vapauttamista, ja se johti sisällissodan jälkeisessä pulataloudessa laajasti rehovinaan spekulatioon. Tämä aika synnytti eräitä neuvostokirjallisuuden tunnetuimpia klassikoita, kuten Ilfin ja Petrovin *Kultaisen vasikan* ja *Kaksitoista tuolia*.

Vähän myöhemmin NEP laajennettiin koskemaan kaikkia alle 20 henkilöä työllistäviä yrityksiä, joista osa palautettiin alkuperäisille omistajilleen. NEP merkitsi siis poliittista perääntymistä. Leninin ajatus oli että poliittisesti vahva hallitus ja vallankahvassa oleva työväenluokka pystyivät varmistamaan pitkän aikavälin etunsa ja samalla valvomaan muiden luokkien toimintaa. NEP:n hengen mukaisesti toimintaoikeuksia laajennettiin myöntämällä toimilupia myös raaka-aineteollisuudelle. Suurteollisuuden ongelmia NEP ei kuitenkaan pystynyt ratkaisemaan.

Uusi talouspolitiikka nosti esille yhteiskunnallisia ristiriitoja tavalla, joka ylitti yhteiskunnan sietokyvyn. Leniniläinen suunnitelma pohjautui käsitteeseen työväenluokan kyvystä uhrautua taloudellisesti poliittisen vallan säilyttämisen nimissä. Ajatuksena se ehkä tuntui hyvältä, mutta käytännössä se johti välittömiin taloudellisiin ja poliittisiin vaikeuksiin. NEP oli siis synnyttänyt avoimen ristiriitatilanteen, johon puolue ei halunnut yhteiskunnallisen opposition sekaantuvan.

Maatalous, teollisuus ja valta

Talouden piirissä NEP oli synnyttänyt toisen ristiriidan, joka kärjistyi ns. leikkurikriisissä.

Tuottavuus maatalouden piirissä kasvoi nopeasti. Siihen vaikutti muun muassa sekin, että NEP:n oloissa ei kannattanut tuottaa raaka-aineita teollisuutta varten. Kahdessa vuodessa maatalous oli saavuttanut lähes sotaa edeltäneen tuotannon tason, mutta tuotannon sisäinen rakenne oli NEP:n hintapolitiikasta johtuen suuntautunut elintarvikkeisiin. Samanaikaisesti keskusvalta yritti lieventää teollisuuden palkkarakenteen

vinoutumia sallimalla korjaavia palkankorotuksia. Tuloksena oli nopeasti kasvava inflaatio.

Maatalouden tuottavuuden nopea kasvu johti yhdessä inflaation kanssa kaupungin ja maaseudun vaihdon nopeaan muuttumiseen. Lokakuussa 1922 teollisuustuotannon ja maatalouden hintojen suhdeluvun indeksi oli 131 (perusluku 100 vuodelta 1913). Vuotta myöhemmin indeksi kiipesi lukuun 310.

Epäedullinen suhdeluku vaikutti välittömästi talonpoikien kiinnostukseen tuottaa markkinoita varten. Vanhan järjestelmän puitteissa talonpoika oli aina menettänyt tuottavuuden kasvun hedelmät maanomistajalle. Uusi valta ei teollisuuden huonon tuottavuuden tähden pystynyt houkuttelemaan talonpoikia uudistamaan tuotantotapojaan.

Tilanne vakiintui tältä pohjalta vuodesta 1924 eteenpäin, mutta oli samalla äärimmäisen konfliktialtis. Mikä tahansa muutos, joko sääolosuhteissa tai yhteiskunnan sisäisissä jännitteissä, laukaisisi ristiriidan.

Mobilisaatio terrorin alkumuotona

Alun alkaen oli selvää, että uuden valtion voimavarat olivat vähissä. Vanhan järjestelmän jättämät edellytykset olivat kehnot, maailmansota oli tuhonnut paljon siitäkkin ja sisällissota vei viimeiset rippeet. Tässä vaiheessa poliittinen johto keksi mainion välineen: vapaaehtoiset lauantaityöt – subbotnikit. Ensimmäiset laajat subbotnikit järjestettiin keväällä vuonna 1919 vetureiden korjaamista varten ja järjestelmä tuntui toimivan. Jo aiemmin oli sisällissodan vaarallisimmista tilanteista selviydytty kutsumalla puolueen uskollisimmat jäsenet ja kannattajat apuun.

Subotnikeista saatua kokemusta käytettiin pian paljon poliittisemmassa yhteydessä. Nälänhädän puristuksessa Trotski oli ymmärtänyt, että kirkonvastaista taistelua oli mahdollista käydä juuri nälänhätää hyväksi käyttäen. Tehtiin siis päätös, että kirkon oli luovuttava rikkauksistaan nälänhädän torjumiseksi. Patriarkka Tihon yritti pelastaa kirkon tarvitsemia kulttiesineitä ja sai vastaansa Tsekan järjestämiä erikoisosastoja. Puolueen valitsemaa linjaa pönkitettiin järjestämällä päätöksiä hyväksyviä kokouksia tehtailla. Näin oikeutettiin kirkonvastaiset toimenpiteet, mutta aina tämä taktiikka ei onnistunut. Tehdaskomiteoissa puolueen vastustajat käyttivät tilanteita hyväkseen ja esittivät demokraattisia oikeuksia puolustavia lisäyksiä päätösehdotuksiin.

Tunnusomaista olikin, että sisällissodan tyytymättömyys suuntautui hyvin usein puolueen yksipuolista propagandaa vastaan. Yhä useammin esitettiin vaatimuksia sallia kilpailevat lehdet.

Poliittisen tilanteen kärjistyksen vuoksi vuoden 1921 lopussa kävi välttämättömäksi eliminoida osa vastustajista. Tästä alkoi ”mobilisoidun demokratian” kehitys vallitsevaksi järjestelmäksi.

Pietarin taistelujärjestö

Kronstadtin kapinan nujertamisen yhteydessä oli paljastunut yhteyksiä, jotka johtivat ruhtinas Dmitri Šahovskoin yhdessä Ison-Britannian salaisen palvelun kanssa perustamaan pankkiin. Jakov Agranov sai tehtäväkseen selvittää salaliittoa, mistä paisui sittemmin ensimmäinen suuri näytösoikeudenkäynti. Historiassa se tunnetaan Pietarin taistelujärjestön tai Tagantsevin salaliittona. Yleensä on oletettu, että kaikki tuomioiden perustelut olivat keksittyä. Myöhemmin on kuitenkin paljastunut, että Vladimir Tagantsevilla oli yhteyksiä Šahovskoin järjestämiin ”kansallisen keskuksen” rahavirtoihin, mutta järjestelmä oli heikko ja todelliseen vastarintaan kykenemätön.

Pietarin gubernementin Tseka päätti käyttää tilannetta muiden mahdollisten vastustajien pelästyttämiseksi. Elokuun lopussa ammuttiin Pietarin ulkopuolella 61 pääsyytettyä, heidän joukossaan runoilija Nikolai Gumiljov, joka vähän aikaisemmin oli eronnut vaimostaan Anna Ahmatovasta.

Teloitettujen historiaan liittyy dramaattinen yksityiskohta. Vladimir Tagantsevin isä Nikolai oli ollut keisarillisen senaatin jäsen ja siinä ominaisuudessa vaikuttava lainsäätäjä. Historian ivaa oli, että isä Tagantsevin juridiikkaa käsitelleeseen tuotantoon sisältyi kuolemantuomiota puolustanut teos.

Agranovin selvitysten pohjalta kommunistisen puolueen keskuskomitea päätti joulukuussa 1921 asettaa sosialistivallankumouksellisen puolueen johtajat oikeuden eteen. Osasyynä tähän päätökseen oli sosialistivallankumouksellisten osallistuminen sisällissodan Samarassa perustettuun Komuťš-hallitukseen (perustuslakia säätävän kokouksen jäsenten komitea), mutta päätökseen vaikutti myös, erityisesti Moskovassa, sitkeästi jatkuva oppositiotoiminta työpaikoilla.

Keväällä 1922 suurin osa SR:läisistä vangittiin ja julkisessa puhetilaisuudessa Anatoli Lunatšarski vaati kuolemantuomiota Trehgornaja-tehtaan joukkokokouksessa vangituille SR-johtajille. Se oli itse asiassa jyrkässä ristiriidassa vallankumouksen alussa esitettyjen vaatimusten kanssa ja herätti päätöslauselman muodollisesta hyväksymisestä huolimatta vastalauseita. Kun GPU vastustuksen nujertamiseksi pidätti kuusi tehtaan työläistä, syntyi lakko, joka vuorostaan murrettiin uhkaamalla sulkea koko tehdas.

Puolueen päättämää linjaa puolustettiin laajalla kampanjalla. Samalla luotiin mekanismi, jolla supistettiin edustuksellista demokratiaa. Poliittiset päätökset siirrettiin puolue-elimille ja kaupunkien neuvostojen määräysvaltaa supistettiin koskemaan paikallisia hallintoasioita. Samalla kun ammattiyhdistysten toimintaoikeuksia kavennettiin luotiin – tahtomatta tai tahallisesti – ylhäältä johdettu poliittinen järjestelmä. Sen legitimaatio perustui joukkokokouksiin, joissa pitkävetiset puheet ja raportit tekivät melkein mahdottomaksi esittää harkittuja ja valmisteltuja vastaehdotuksia.

Simon Pirani on kirjassaan olettanut, että tämä poliittinen järjestelmä perustui kommunistisen puolueen johdon ja mobilisoitavissa olevien työläisten kesken solmittuun ”yhteiskunnalliseen sopimukseen”. Keskeinen ajatus oli, että poliittinen johto toteuttaa työläisten enemmistölle siedettävät elinolot takaavaa politiikkaa. Vastapalveluna työläisenemmistö hyväksyy muihin kansanryhmiin ja poliittisiin suuntauksiin kohdistuvat kontrollitoimenpiteet.

Kansankokousten mobilisoitua demokratiaa on yleensä kutsuttu stalinilaiseksi hallintajärjestelmäksi, mutta järjestelmä syntyi itse asiassa Leninin vielä johtaessa puolueen politiikkaa.

Mahdoton tehtävä

NEP:n aikana Neuvosto-Venäjällä käytiin laajaa ja mielenkiintoista taloustieteellistä ja poliittista keskustelua. Siinä kartoitettiin uuden sosialistisen valtion kehitysmahdollisuuksia ja yritettiin määritellä, mikä on mahdollista, mikä mahdotonta. Keskustelijat väänivät ja käänsivät Leninin aforistista toteamusta, jonka mukaan Venäjällä vallankumous oli helppo aloittaa, mutta vaikeampi viedä eteenpäin. Keskustelun kaikki osapuolet ymmärsivät, että vallankumouksen taloudelliset lähtökohdat olivat erittäin heikot. Osa heistä ymmärsi, että suoritetun vallankumouksen poliittinen voima vaihteli. Ja kaikki olivat – ainakin auttavasti – perehtyneet Marxiinsa.

Talouden kasvun keskeisin kysymys oli yksinkertainen: mistä varat kasaantumiseen?

Marxin *Pääomasta* löytyy muutamia osviittoja. Englannin taloushistoriaa eritellyt kirja piirtää kuvan alkuperäisestä kasaantumisesta. Osa keskustelijoista näki ainoana mahdollisuutena synnyttää alkuperäistä ”sosialistista kasaantumista”. Teoria oli pahaenteinen. Olihan Marx todennut, että alkuperäinen kasaantuminen ilmestyy maailmaan ”verta vuotavana jokaisesta huokosestaan”. Tämän kasaantumisen ainoa lähde oli se osa talonpoikaistoita, joka pystyi tuottamaan merkittävää ylijäämää. Koulukunnan kannattajiin kuuluivat Jevgeni Preobraženski ja Lev Trotski.

Buharinin johtama ryhmittymä vastusti tällaista kasaantumista poliittisin perustein ja oletti, että NEP olisi pakostakin vähintään yhden sukupolven pituinen jakso. Käsitykseen sisältyi ajatus, että sosialistinen kansantalous kasvaa tässä vaiheessa hitaasti. Tämäkään teoria ei ollut ilman sisäisiä ristiriitoja. Sen puitteissa toisena kehitysmahdollisuutena oli tyytyä ulkomaailmalta eristettyyn, suljettuun talousjärjestelmään, joka tulisi pääasiassa toimeen omillaan ja joka siitä syystä kasvaisi hyvin hitaasti. Toinen mahdollisuus oli käydä maatalouden ylijäämällä kauppaa kansainvälisillä markkinoilla ja kärsiä sen takia jatkuvasti heikenevästä vaihtosuhteesta.

Buharin yritti ratkaista poliittisesti kestäättömän ”hitaan talouskasvun” -mallinsa olettamalla, että hyvin toimentulevat talonpojat kasvattaisivat ylijäämäänsä nopeasti. Tästä syystä hän esitti heitä kannustavan tunnuksen ”rikastukaa”. Tämä ratkaisu osoittautui kuitenkin vakavaksi poliittiseksi erehdykseksi.

Merkillepantavaa tässä keskustelussa on, että neuvostotalouden kaikkia perusongelmia käytiin läpi eikä kestävää ulospääsyä löytenyt. Tästä syystä poliittiset ratkaisut siirtyivät tulevaisuuteen. Luvattuja nopeita parannuksia oli mahdollista toteuttaa ainoastaan, jos järjestelmä pystyisi houkuttelemaan ihmisiä uhrautumaan paremman tulevaisuuden puolesta.

Hyökkäys tulevaisuuteen

NEP oli määritelmänomaisesti perääntymistä sosialistisen vallankumouksen lupaamista päämääristä. Ehkä juuri NEP-keskusteluissa ilmenneet ongelmat korvattiin melkein pakonomaisesti radikaaleilla puheilla ja päätöksillä, jotka johtivat lupaukseen sosialistisesta hyökkäyksestä. Joukkojen ailahtelevia mielialoja oli pakko myötäillä uusilla lupauksilla.

Merkkejä tästä esiin nousseesta suuntauksesta löytyy jo puolueen päätöksistä vuodelta 1925, mutta selkeäksi tavoitteeksi se muuttuu vasta 15. puoluekonferenssissa. Siellä ja puolueen edustajakokouksissa ylin johto joutui vastaamaan vaatimuksiin, joita väliporras esitti tukalan asemansa vuoksi. Tästä syntyi suurisuuntaisten lupauksen menetelmä, jolla puolueen johto pysyi vallassa vaikka vallankumous ei ollut antanutkaan sitä, mitä aiemmin oli luvattu.

Vuoden 1926 puoluekonferenssissa tehtiin päätös ”socialistisen suurteollisuuden hegemonian vahvistamisesta”. Tällaista hegemoniaa ei todellisuudessa ollut olemassa. Päätös johti siis toiseen ”hyppäykseen”: hegemonia voitiin saavuttaa ainoastaan sosialistisella suunnitelmallisuudella. Tältä pohjalta syntyi ajatus ensimmäisestä viisivuotissuunnitelmasta.

Viisivuotissuunnitelma nivoi yhteen suuret sosialistiset tulevaisuudennäkymät ja yksityisen maatalouden ongelmat. Hyvin ja kohtalaisesti toimeentulevat talonpojat pystyivät luovimaan markkinoilla. Heitä ei siis ollut mahdollista saada järjestykseen muuten kuin maatalouden *de facto* sosialisoinnilla.

Suunnitelmatalous synnytti myös toisen riippuvuuden. Mitä korkeammalle viisivuotissuunnitelman tavoitteet asetettiin, sitä armottomammin piti kiristää talonpoikien elinolosuhteita, ja kun tulokset eivät vastanneet odotuksia, jouduttiin uuden valinnan eteen. Oli joko hyväksyttävä, että juhalliset päätökset olivat pelkkää kyynistä silmänlumetta, tai sitten oli pakko olettaa, että joku tai jotkut tietoisesti vastustivat ja sabotoivat puolueen päätöksiä.

Sateinen kevät

Vuosi 1927 alkoi huonojen ennusmerkkien vallitessa. Vuoden alussa oli astunut voimaan rikoslain uudistettu laitos. Pykälä 107 oli kirjoitettu viljakaupalla keinottelevia varten, mutta sitä piti ohjeiden mukaan käyttää myös niskoittelevia talonpoikia eikä ainoastaan mesotšnikkejä, säkkimiehiksi kutsuttuja keinottelijoita vastaan.

Neuvostohallitus oli yrittänyt kaikin tavoin edistää maaseudun koneellistamista, mutta menestys oli ollut huono. Jo vuonna 1923 oli kehitetty traktorin kaksi prototyyppiä: toisen nimi oli Gnom, maanhenki, ja toisen Bolševik. Molemmat olivat raskaita ja kömpelöitä, eikä niitä voitu käyttää pelloilla. Toimivista kappaleista tuli kalliita, paikallaan pysyviä voimanlähteitä. Loput jäivät lojumaan romuna.

Vuonna 1926 Ford-yhtiön edustajat kiersivät neuvostotehtaita ja löysivät Putilovin tehtailla FP-traktorin – Fordson-Putilovetsin. Se oli ensimmäinen näyte Neuvosto-Venäjän teknologisen kopioinnin pitkässä historiassa. Traktorin menestys oli kuitenkin heikko, sillä sen osat oli kyllä kopioitu oikein, mutta teknologinen kyky valmistaa osista toimiva ja kestävä kokonaisuus oli huono. Suurin osa traktoreista ei kestänyt kovan työympäristön vaatimuksia.

Teollistamisyrietykset olivat kuitenkin suurisuuntaisia. Budjetissa oli vuosille 1925–26 yli miljardi ruplaa investointeja varten. Kaksi vuotta myöhemmin määrä oli kasvanut 1,6 miljardiin, mutta tulosta ei syntynyt.

Kaiken lisäksi vuosi 1927 oli sateinen ja maatalouden sato huono. Ongelman ydin ei kuitenkaan ollut pelkästään sadon keskimääräinen kehnous, vaan tilastolukujen takana oli toinenkin tekijä: suuret ja hyvin toimeentulevat maanviljelijät olivat saaneet normaalin tai jopa hyvän sadon, mutta kieltäytyivät myymästä viljaansa alihintaan. Syksyllä valtion viljahankintoina oli onnistuttu keräämään ainoastaan 2/3-osaa edellisen vuoden määrästä.

Teollistamisen taakka lepäsi raskaana talonpoikien harteilla, mutta kaupunkien työläiset maksoivat melkein yhtä raskaasti. He menettivät aseittain sen vallan, jonka kumous oli heille antanut.

Puoleen johto joutui valitsemaan kenen puolella se oli tai kenen puolella se halusi osoittaa olevansa. Talouden huonosta menestyksestä johtuen esiin nousi toinenkin ristiriita – ideologinen tai valtataisteluun liittyvä eripuraisuus.

Jatkuvat riidat

Bolševikkipuolue ei koskaan ollut erityisen yhtenäinen. Se oli alusta alkaen pikemminkin ollut riitainen kuin yksituumainen ja kurinalainen. Se koostui löyhästi organisoituneista ryhmittymistä, jotka suunnistivat tavalla tai toisella kuuluisuuteen nousseiden ammattivallankumouksellisten perässä.

Jo kesällä 1917 puoluejohto oli osoittanut olevansa hyvin erimielinen. Lenin oli toistuvasti jäänyt vähemmistöön vallankumoussuunnitelmansa vuoksi. Ratkaisevassa kokouksessa, jossa päätettiin vallan kaappaamisesta, Zinovjev ja Kamenjev olivat jyrkästi eri mieltä ja kertoivat julkisuuteen puolueen salaisesta päätöksestä. Sen jälkeenkin ristiriidat jatkuivat, mikä sinänsä ei ollut ihmeellistä. Olihan puolue lähtenyt tielle, jota kukaan ei tuntenut ja jota varjostivat yhteiskunnan vuosisatoja vanhat ongelmat. Valtaan päässeeseen puolueen ongelmat kärjistyivät entisestään, sillä niissä sekoittuivat sekä eri henkilöt valtapyrkimykseen että heidän epämääräiset käsityksensä tulevaisuuden haasteista.

Kaikkiin ongelmiin liittyi mahdollisuus pelata ja ratsastaa eri luokkien ja ryhmien tyytymättömyydellä. Yleinen hätä teki tällaisen pelin hyvin helpoksi. Samaan aikaan puolueen johtotehtäviin pääseminen synnytti paremmat mahdollisuudet selvittää näistä taloudellisista koettelemuksista.

Smolenskin arkistot ovat paljastaneet, miten paikallinen puoluejohto käytti häikäilemättömästi hyväkseen valta-asemaansa, hankki etuisuuksia ja varasti valtion omaisuutta. Puolueen edun nimissä ei kaikkia väärinkäytöksiä edes haluttu paljastaa. Mutta ne levisivät kuitenkin huhujen mukana laajaan tietoisuuteen – yleensä muunnellussa ja kärjistetystä muodossa. Huhujen synnyttämä tyytymättömyys oli helppo valjastaa ideologisiin tai poliittisiin tarkoituksiin. Erityisen taitava tässä pelissä oli Josif Stalin.

Vanhan kriisin uusiutuminen

Tsaarinaikainen talousjärjestelmä oli perustunut viljan vientiin, mikä kuitenkin tyrehtyi heti ensimmäisen maailmansodan alettua. Tätä perusrakennetta bolševikit eivät pystyneet nopeasti muuttamaan, mutta valtiollisen viljähankinnan huono ostohinta vaikutti voimakkaasti talonpoikien käyttäytymiseen. Tilastot osoittavat, että karjan määrä nousi nopeasti 20-luvun puolivälissä. Talonpojat päättivät siis varastoida viljajiljäämänsä lihan muodossa, kasvattaa karjaa ja odottaa parempia aikoja.

Tilannetta voi myös kuvata näin: vapailla talonpojilla oli aina käytettävissään muita vaihtoehtoja ja erilaisia strategisia mahdollisuuksia. Jos leipäviljan hintataso painettiin alas, oli mahdollista panostaa joko teollisuuden raaka-aineisiin tai karjaan. Tällainen tilanne oli valtion kannalta kestävä. Oli joko annettava periksi ja sallittava talonpoikien valita menettelytapansa markkinatilanteen mukaan tai sitten oli keksittävä toisenlaisia menetelmiä.

Ongelma synnytti perusteellisen keskustelun puolueen piirissä. Keskusteluun vaikuttivat ensimmäiset viitteet talonpoikien käytettävissä olevan peltopinta-alan jatkuvasta vähenemisestä. Teollisuus ei pystynyt luomaan niin paljon uusia työpaikkoja, että uudet talonpoikaissukupolvet olisivat löytäneet toimentulonsa teollisuuden piiristä. Ainoaksi vaihtoehdoksi jäi siis

tilojen lohkominen. Kehityssuunta oli taloustieteellisesti huono ja sisälsi pidemmällä aikavälillä ilmeisen vaaran maatalouden tuottavuuden laskusta.

Osa keskustelijoista varoitti rakenteellisesta pulmasta: maatalous ei pystyisi luomaan riittävän suurta ylijäämää nopean teollistamisen mahdollistamiseksi. Tässä keskustelutavassa oli kuitenkin eräs poliittinen heikkous. Ulkomaankaupan heikentyvä vaihtosuhte johtaisi ajan myötä aleneviin tuottoihin, ellei maatalouden tuottavuutta voitaisi merkittävästi nostaa. Tämä edellyttäisi kuitenkin ensisijaisesti, että huomattava osa ylijäämästä jätettäisiin maatalouden käytettäväksi, jotta maatalous sen kautta pystyisi NEP:n markkinoiden puitteissa hankkimaan tuottavuuden kasvun edellyttämiä koneita. Se ei vaikuttanut erityisen sosialistiselta.

Vaiivhainen päätös

Neuvosto-Venäjän kasvava eristyneisyys johti todennäköisesti jo vuonna 1927 päätöksiin nopeuttaa teollistamista. Raskaan teollisuuden tuotannon kasvu antaisi mahdollisuuden varustautua myös sotilaallisesti. Tästä seurasi, että maatalouden osuutta kehitykseen oli lisättävä. Siitä oli johdon psykologian näkökulmasta lyhyt askel hallinnollisiin toimenpiteisiin.

Joulukuun puoluekonferenssissa kirjoitettiin vähäinen lisäys päätökseen maaseudulla tehtävästä työstä. Tavoitteeksi asetettiin ”pienien yksitysten maatilojen yhdistäminen ja muuttaminen suuriksi kollektiiveiksi”. Buharinilaiset pitivät tätä erehdyksenä.

Seuraavina vuosina maatalouden ristiriidat kasvoivat – johtuen osittain liian optimistisista satotoiveista, osittain talonpoikien pienevästä panoksisista. Talonpojat pelkäsivät joutuvansa kulakkien maineeseen ja vähensivät siitä syystä sekä käyttöön otettua vuokraamaata että työvoimaa.

Huhtikuussa 1929 puoluejohdon mitta täyttyi. Stalin ilmoitti keskuskomitean kokouksessa, että lähes kolmasosa kaupunkien, teollisuuden ja armeijan tarvitsemasta viljasta oli jäänyt saamatta. Samalla hän totesi tämän johtuvan siitä, että kulakit olivat vuodesta 1927 lisänneet pääomaansa siinä määrin, että pystyivät nyt luovimaan markkinoilla. Valtion tarvitsema viljamäärä oli puristettava ulos kulakeilta ja keskisuurilta maatiloilta kyltien köyhälistön toimenpitein.

Menetelmä perustui valtion päättämiin kiintiöihin, joiden täyttämiseen läänit, alueet ja viime kädessä kylät veloitettiin. Heinäkuussa hyväksyttiin laki, joka antoi kyläkokoukselle laillisen oikeuden päättää kiintiöiden kyläkohtaisesta jaosta. Laki merkitsi samalla, että talonpoika oli vaarassa menettää omaisuutensa, jos hänellä ei ollut kiintiön edellyttämää viljamäärää.

Ongelmaan ei siis löytynyt kuin yksi toimintatapa: maatalouden kuriin pakottaminen.

Päätöksen pohjana oli muodollisesti järkevältä tuntuva laskelma. Alkuvaiheen kolhoosien viljelty pinta-ala oli keskimäärin runsaat 70 hehtaaria, mutta heikkotehoinenkin traktori pystyi kyntämään 200 hehtaaria. Yksi traktori ei kuitenkaan ollut taloudellinen yksikkö. Taloudellisen tuloksen saavuttamiseksi tarvittiin kolhooseja, joilla oli käytettävissään vähintään 30 traktoria. Tällaiseen kannattavuuslaskelmaan päädyttiin Ukrainassa suoritettujen kokeilujen pohjalta ja lopputulos oli kone-traktoriasema (MTS), jolla oli 200 traktoria. Mutta laskelmalla oli myös toinen puoli. Se edellyttäisi 50 000 hehtaarin kolhooseja. Stalin innostui ja kirjoitti marraskuussa 1929 Pravdaan artikkelin jossa jo puhuttiin 50 000 tai 100 000 hehtaarin kolhooseista. Jälkeenpäin Stalinin kootuissa teoksissa Pravdan artikkelin hehtaarimääriä on korjattu alaspäin.

Valittu toimintalinja johti jo keväällä 1930 uusiin vaikeuksiin. Talonpoikien vastarinta oli kova. He tappoivat mieluummin karjaansa ennen kuin luovuttivat eläimet valtiolle. Ristiriita puolueen politiikan ja talonpoikien välillä uhkasi johtaa entistä suurempiin maatalouden alijäämiin, ja puolueen oli pakko perääntyä.

Stalin yritti peitellä jättikolhooseille antamaansa tukea kirjoittamalla uuden artikkelin Pravdaan. Otsikkona oli tällä kertaa ”Pää pyörällä menestyksestä”. Kirjoituksessa luotiin kuva loistavasta menestyksestä. Samalla kuitenkin maaseudulle lähetettyjä puoluevirikailijoita käskettiin hillitsemään pakkokollektivisointia. Virhe oli kuitenkin jo tapahtunut.

Stalin vahvistaa asemansa

Kesällä 1930 puolueen 16. edustajakokous kokoontui pohtimaan tilannetta. Laajassa katsauksessaan Stalin kiinnitti huomiota kahteen seikkaan: kapitalististen maiden talouskriisi oli alkanut ja Neuvostoliiton maataloudessa oli eräitä ongelmia.

Taktisesti hänen puheensa oli mestarillinen. Kuuntelijoiden johtopäätökseksi jäi, että sosialismin rakentamisessa on eräitä vaikeuksia, varsinkin maataloudessa, mutta näkymät ovat kuitenkin ylivoimaisesti paremmat kuin lännessä, jossa teollisuustuotanto on jo laskussa ja yhteiskunnalliset ristiriidat syvenemässä. Kapitalismin huonot näkymät vaikuttivat muuallakin. Stalinin puheessa puolueen jäseniä kehoitettiin katsomaan tulevaisuuteen, tämän päivän vaikeuksien yli. Joka ei siihen kyennyt ei ollut periaatteellinen puoluejäsen.

Oppositio kuitenkin empi ja pelästyi. Sihteeristö ja Stalin hallitsivat edustajakokouksen päiväjärjestystä. Menestyspropaganda puri ja päätökset olivat sen mukaisia. Samalla syntyivät salaliittosyytösten edellytykset.

Kokouksessa päätettiin, että maatalouden taloudellisista velvoitteista ei selvitä ilman suuria yksiköitä.

Neuvosto-Venäjän sisäisen kehityksen näkökulmasta puolueen oppositio oli asiallisesti oikeassa. Välttömästi edustajakokouksen jälkeen tuotannon tunnusluvut osoittivat hälyttäviä hidastumisen merkkejä. Kesällä tehtaat pysähtyivät eri puolilla maata raaka-ainepulan takia. Nopeaan teollistamiseen tähtäävät päätökset synnyttivät seuraavien vuosien aikana vakavia vaikeuksia.

Kulakkien eliminointi

Jättikolhoosien väkivaltainen synnyttäminen johti yhdessä Stalinin aikaisemman hätäjarrutuksen kanssa maatalouden sekasortoon. Osa eläinkannasta oli jo teurastettu vastalauseena pakkokollektivisoinnin ensimmäiselle vaiheelle. Kolhooseihin pakotetut talonpojat päättivät hätäjarrutuksen jälkeen erota, mutta valtiolta ja paikalliset viranomaiset eivät halunneet luopua kollektivisoinnin vuoksi kolhooseille siirtyneestä viljavasta maasta.

Syntyi repiviä ristiriitoja, jotka eivät lisänneet luottamusta valtion tai puolueen päätöksiin. Hätäjarrutuksesta ja yksityismaatalouden väliaikaisesta sallimisesta luovuttiin tosin melkein heti, kun pahin häly oli laantunut. Uudessa kolhoosin mallisäännöstössä annettiin jokaiselle perheelle oikeus viljellä omaa palstaa kohtalaisen vapaan harkinnan mukaan. Yksi lehmä oli sallittu ja oma aura. Yritykset irtaantua vanhoista kolhooseista kohtasivat valtiovallan ja puolueen raivoisaa vastarintaa. Jo tässä vaiheessa terrori tai/ ja päättävien tahojen hallinnolliset toimenpiteet lannistivat niskuroivia. Tavallisin menetelmä oli julistaa kulakiksi ja takavarikoida omaisuus. Seuraavina vuosina pakkokollektivisointi eteni nopeasti.

Nopeutetun teollistamisen ja pakkokollektivisoinnin seurauksena teollisuuden ja kaupunkien työtätekevien määrä nousi 1930-luvun alussa valtavalla vauhdilla. Kaupunkiväestön määrä kasvoi yli 12 miljoonalla vuodesta 1929 vuoteen 1932, jolloin se ylitti 22 miljoonaa. Tällaista kasvua ei ollut osattu ennustaa ja se synnytti uusia yhteiskunnallisia paineita. Neljässä vuodessa kaupunkiväestö oli kasvanut noin 25–30 prosenttia. Viljan tuotanto kasvoi samaan aikaan 6 prosenttia.

Tilannetta ei voitu hallita järkevästi. Vuoden 1928 strategiset päätökset olivat synnyttäneet umpikujan. Piti siis valita toisenlaisia menetelmiä. Hios-tus tehtaissa lisääntyi, ja joulukuussa 1931 politbyro teki salaisen päätöksen hintojen nostamisesta. Salaisuutena se ei pitkään pysynyt, mutta puolue oli keksinyt poliittisen taistelun uuden muodon: vastuun välttämisen.

Salaisella päätöksellä oli mielenkiintoinen seuraus. Keskusteluissa päädyttiin yhä useammin toteamuksiin, joissa puolueen rivijäsenet ja kannattajat olettivat toveri Stalinin olevan epätietoinen palkkojen laskemisesta ja hintojen korottamisesta. Tämä selitysmalli levisi seuraavina vuosina pahaenteisesti.

Terrori ja karismaattinen johtajuus

Sosiologit ja historioitsijat ovat Max Weberistä alkaen pohtineet karismaattisen johtajan arvoitusta. Tämä johtajatyypin näyttää olevan sekä välttämätön että vaarallinen. Karismaattinen johtaja nousee johtotehtäviin kriittisessä tilanteessa tilannetajunsa ansiosta. Hän on ”juuri oikea henkilö oikealla hetkellä”. Mutta kehityksen rauhallisina jaksoina hän on ikävystynyt eikä jaksa innostua tylsän ja tavanomaisten rutiinien hallitseman poliittisen arjen ongelmista. Tulevaisuuden suunnitelmissaan hänellä on taipumus korostaa vastoinkäymisten vaaroja. Valtaan päästyään hän tarvitsee konflikteja. Ne ovat hänen hallitsemismenetelmänsä, ja jos niitä ei synny itsestään, hänen on pakko luoda niitä. Seestyneessä tilanteessa pitkäjänteisemmin ajattelevat poliittiset toimijat ryhtyvät kritisoimaan karismaattisen johtajan poukkoilevaa johtamistyyliä. Ennemmin tai myöhemmin syntyy kriisi ja valtataistelu.

Stalinin poliittinen elämäkerta istuu tähän malliin melkein liiankin hyvin. NEP:n myrskyistä alkua seurasi rauhoittumisen kausi. Se piti kuitenkin katkaista nopealla ”sosialismiin siirtymisellä”, mikä vuorostaan synnytti uusia ristiriitoja ja johti maaseudun kollektivisointiin. Tässä kehityksessä jokaisen käänteen jälkeen tuli tarve välienselvittelyyn ja yksimielisyyden palauttamiseen entistä kapeammalta pohjalta.

Tällainen kehityskaari synnyttää lopussa vain kaksi kysymystä: miten pitkälle näin voi jatkua ja millä menetelmillä?

Rjutinin kritiikki

Vuodesta 1932 eteenpäin puolueen piirissä levisi ”Rjutinin ohjelmana” tunnettu asiakirja. Martemjan Rjutin oli tyyppillinen vuosisadan alun vallankumouksellinen. Hän oli syntynyt 1890 ja aloitti poliittisen toimintansa Irkutskin

opettajaseminaarissa. Maailmansodan aikana hän palveli armeijassa ja valittiin siellä erilaisiin sotilaskomiteoiden luottamustehtäviin. 1920-luvulla hän osallistui sisällissodan taisteluihin ja oli muiden 10. edustajakokousten edustajien tavoin mukana kukistamassa Kronstadtin kapinaa. 1923 hänet komennettiin Dagestaniin. Siellä hän tutustui Azerbaidžanin alueen johtavaan puoluevirkailejaan Sergei Kiroviin.

Loppuvuodesta 1923 Rjutin komennettiin takaisin Moskovaan vastaamaan agitaatio- ja propagandatyöstä. Siinä tehtävässä hän vastusti Trotskin johtamaa ns. vasemmistolaista poikkeamaa ja oli läheisessä yhteistyössä Stalinin puoluejohdon kanssa.

Tämän toiminnan avulla Rjutin nousi varsinaiseen puoluejohtoon. Sitteen tuli NEP:n loppu ja suuri loikkaus eteenpäin. Päästyään eroon Trotskin vasemmisto-oppositiosta Stalin kääntyi jyrkästi vasemmalle. Nyt oli Buharinin vuoro joutua syrjään. Tässä taistelussa Stalin yritti turvautua Rjutiniin, mutta heille tuli erimielisyyksiä, jotka syksyllä 1928 johtivat Rjutinin erottamiseen.

Seuraavana vuonna Rjutin lähetettiin Siperiaan vastaamaan maatalouden kollektivisoinnista. Komennuksen aikana hän kirjoitti perusteellisen ja kriittisen kirjeen Moskovaan. Kirjeessä hän kävi läpi kaikki ne virheet ja onnettomuudet, jotka olivat syntyneet pakkokollektivisoinnin myötä. Hänet kutsuttiin takaisin ja keskusteluissa Stalinin kanssa hän kuvasi ilmeisen suorasukaisesti, mitä oli tapahtumassa. Oletetaan, että Rjutinin varoitukset saivat Stalinin kirjoittamaan hätäjarrutuskirjoituksensa ”Pää pyörällä menestyksestä” (Golovokrušenia ot uspehov).

Pakkokollektivisoinnin saadessa uutta vauhtia syksyllä 1930, Rjutinin varoitukset osoittautuivatkin poliittiseksi virheeksi. Siitä ei hyvää seurannut. Syyskuussa Rjutin erotettiin puolueesta. Asia ei kuitenkaan jäänyt siihen vaan marraskuussa Rjutin pidätettiin. Seuraavan vuoden tammikuussa OGPU:n kollegio joutui vapauttamaan hänet todisteiden puutteessa.

Tietoinen oppositio

Viimeistään kesällä 1932 muodostui uusi oppositioryhmä. Keskeisin asiakirja tässä toiminnassa on Rjutinin Staliniin kohdistama kritiikki, Platforma Rjutina. Toveri Siltšenkon asuntoon tehdyssä kotietsinnässä lokakuussa 1932 OGPU löysi 167-sivuisen käsikirjoituksen, jonka otsikkona oli ”Stalin ja proletariaatin diktatuurin kriisi”. Käsikirjoitus oli taitavasti ja purevalla ironialla kirjoitettu Stalinin perinpohjainen kritiikki. Kaikki käytiin läpi: pinallisuus, lähes täysin puuttuva teorialuntemus, mahtipontisuus ja alituinen demagogialla peitelty opportunisti.

Turvallisuuselimet saivat nopeasti selville, kuka tämän poliittisesti tuhoisan asiakirjan kirjoittaja oli, ja Rjutin joutui oikeuden eteen.

Stalin halusi, että Rjutin ammuttaisiin. Varmistamattomien tietojen mukaan Genrih Jagoda kieltäytyi kuitenkin teloittamasta Rjutinia. Laillistetun murhan sallivaa pykälää ei silloin vielä ollut. Asia jouduttiin käsittelemään politbyroossa tai epävirallisemmin politbyroon jäsentenvälisissä keskusteluissa. Tarinan mukaan Kirov, Ordzonikidze ja Kuibyšev pitäytyivät vanhassa kannassa, että vallankumoukseen osallistuneita bolševikkejä ei saa teloittaa, ja vastustivat siten kuolemantuomiota. Marraskuun 1. päivänä 1932 Rjutin tuomittiin kymmeneksi vuodeksi vankilaan.

Tässä vaiheessa Rjutinin elämä ja hänen kirjoittamansa selonteko kietoutuivat Stalinin henkilöön erittäin henkilökohtaisella tavalla.

Marraskuun 7. päivänä puolueen johto oli tervehtinyt vallankumouksen vuosipäivän juhlaulkuetta vastavalmistuneen Leninin mausoleumin terassilta. Seuraavana päivänä Stalinin vaimo Nadja Allilujeva ampui itsensä. Hänen henkilökohtaisten paperiensa seasta löytyi Rjutinin kirjoittama Stalin-kritiikki. Seuraavina vuosina ”Stalin ja proletariaatin diktatuurin kriisillä” oli keskeinen osa puolueen puhdistuksissa.

Lopun alku

Runsas vuosi Nadja Allilujevan itsemurhan jälkeen oli puolueen 17. edustajainkokous. Stalin oletti, että edustajakokouksesta tulisi hänen poliittisen linjansa riemuvoitto. Näin ei kuitenkaan käynyt. Vanhat bolševikit yrittivät viimeisen kerran päästä Stalinin tukahduttavasta ylivallasta eroon. Leningradin puoluejohtajalta Sergei Kirovilta kysyttiin, olisiko hän valmis astumaan johtajan paikalle. Kirov varoi haastamasta Stalinia ja kertoi luottamuksellisesti ehdotuksesta. Keskuskomitean jäsenten äänestyksessä Kirov sai kuitenkin enemmän ääniä kuin Stalin. Äänestystulos kirjoitettiin uudestaan, mutta äänten kokonaismäärä osoitti, että toistasataa äänestyslippua oli kadonnut. Stalin voitti äänestyksen, mutta oli saanut varoituksen.

Vajaa vuosi edustajakokouksen jälkeen, joulukuun 1. päivänä 1934, Leningradin puoluejohtaja Sergei Kirov murhattiin. Smolnan käytävillä mies nimeltä Leonid Nikolajev, henkisesti epävakaa puoluejäsen, tappoi pistoolinlaukauksella Kirovin. Murhamies jäi kiinni tekopaikalla. Seurasi sarja outoja käänteitä. Smolnan turvallisuusmiehet olivat jo kerran aiemmin ottaneet Nikolajevin kiinni mutta laskeneet menemään. Kohtalokkaana päivänäkään he eivät tehneet työtään ohjeiden mukaan. Kaiken lisäksi Kirovin henkivartija oli komennettu pois puoluejohtajan välittömästä läheisyydestä, ja hän kuoli samana päivänä liikenneonnettomuudessa matkalla kuulusteluihin.

Stalin lähti itse Leningradiin johtamaan selvityksiä ja hyväksytti aamuöllä kiireisesti lakimuutoksen joka mahdollisti ”terroristien” välittömän tuomitsemisen ja teloituksen. Politbyroo hyväksyi 4. joulukuuta sen, mitä se oli

Rjutinin oikeudenkäynnin aikana pitänyt mahdollisena: kuolemantuomiot, valitusmahdollisuuden poistamisen ja tuomion välittömän täytäntöönpanon. Menettely palveli ainoastaan yhtä tarkoitusta: jälkien peittämistä.

Ježovin nousu

NKDV:ssä tutkimuksista vastasi ministeriön varapäälikkö Nikolai Ježov. Maatalouden varakomissaarina hän oli ollut osavastuussa pakkokollektiivisoinnista ja oli ilmeisesti sen vuoksi saavuttanut Stalinin luottamuksen.

Nikolajevin ja kolmentoista muun salamurhaan osallisiksi tuomion asia käsiteltiin nopeasti. Uuden lain perusteella heidät todettiin syyllisiksi terrorismiin ja ammuttiin välittömästi tuomion julistamisen jälkeen. Mutta jo tammikuussa alkoi uusi oikeudenkäynti muun muassa Zinovjevia ja Kamenjevia vastaan. Heitä syytettiin Moskovan keskuksen perustamisesta ja terrorismin välillisestä avustamisesta oppositiotoimintansa vuoksi. Heitä ei kuitenkaan voitu syyttää suoranaisestä terrorismista, ja siksi he välttyivät joutumasta kolmijäsenisen sotakollegion tuomitsemiksi. Lyhyen tammikuuisen oikeudenkäynnin jälkeen syytetyt tuomittiin vankeuteen.

Asian käsittely ei kuitenkaan päättynyt tähän. Jo kahdessa oikeudenkäynnissä oli käsitelty Kirovin murhaa. Syyllisiksi todetut oli ammuttu, välillisestä avunannosta syytetyt ja tuomitut passitettu vankilaan. Siitä huolimatta tutkimukset jatkuivat Ježovin johdolla.

Toukokuussa 1935 Ježov lähetti Stalinille mahdollista laajempaa salaliittoa hahmottelevan kirjeen. Tältä pohjalta tutkimuksia jatkettiin laajoina etsintöinä, pidätyksinä ja kiduttavina kuulusteluina. Tuhansia ”salaliittolaisia” pidätettiin yksinomaan Leningradissa. Keskuskomitean kokouksessa kesäkuussa 1935 Ježov esitti uuden teorian Kirovin salamurhasta ja syytti nyt muun muassa Kamenjeviä, Zinovjeviä ja Trotskia välittömästä osallisuudesta.

Tämän jälkeen ajojahti laajeni hallitsemattomiin mittasuhteisiin. Epäilyjä oli joka taholla, ja uusia ilmiantoja saapui päivittäin, milloin mistäkin syystä. Jagoda, joka mahdollisesti syystä epäili Ježovin olevan ohittamassa hänet virkaportaassa, esitti, että syylliset annetaan sotakollegion tuomittaviksi. Yleiseksi syyttäjäksi noussut Vyšinski oli hänen kanssaan samaa mieltä.

Vuosien 1935–36 vaihteessa asiakirjoja valmisteltiin ja syytetyjä kuulusteltiin. Elokuussa Vyšinski oli valmis, ja 14. päivänä luettiin syytteet. Oikeudenkäynti oli hyvin valmisteltu ja julkinen. Melkein kaikilla syytetyillä oli rooli tässä Stalinin hahmottelemassa mestarillisessa näytelmässä. Kukaan ei yrittänyt nousta vastarintaan, päinvastoin. Oikeudenkäynnin aikana ryhdyttiin syytetyjen lausuntojen pohjalta tutkimaan muitakin poliittisia rikkomuksia. Nyt oli Nikolai Buharinin ja Mihail Tomskin vuoro. Tomski aavisti, mitä oli odotettavissa, ja teki itsemurhan.

Elokuun 14. päivänä alkanut oikeudenkäynti päättyi kymmenen päivää myöhemmin kaikkien syytettyjen kuolemantuomioihin. Heidät ammuttiin seuraavana päivänä. Kirovin murhan tutkimuksia jatkettiin.

Sattuma ja politiikka

Syyskuun 23. päivänä 1936 sattui räjähdys hiilikaivoksessa Kemerovon alueella Länsi-Siperiassa. Tapahtuma ei sinänsä herättänyt erityistä huomiota. Kaivosten turvallisuus oli ollut aikaisemminkin (ja jatkossakin) puutteellista, ja metaanikaasuräjähdyksiä oli sattunut kohtalaisen usein.

Jaltalla lomaileva peluri ymmärsi kuitenkin heti, että nyt oli aika toimia. Stalin lähetti kahden päivän sisällä sähköksen politbyroolle. Sähköessä hän esitti, että Genrih Jagoda syrjäytetään sisäasianministeriön komissaarin tehtävistä. Samalla Stalin kiinnitti huomiota työturvallisuuteen.

Stalinin päätelmä oli kuin suoraan Rjutinin käsikirjoituksesta: äkkipikaiset talouspoliittiset päätökset 1920-luvun loppupuolella olivat synnyttäneet tilanteen, jossa menestys oli taattavissa puolueen päätöksiä noudattamalla ja päättäväisellä toiminnalla. Vastaavasti epäonnistumiset johtuivat poliittisesta horjunnasta tai vastavallankumouksellisten vastustuksesta. Kansalainen oli joko puolesta tai vastaan, ja koska tulokset eivät vastanneet asetettuja tavoitteita, oli suorastaan loogista, että joku tai jotkut määrätietoisesti vastustivat hyviä pyrkimyksiä. Olihan stahanovilainen liike osoittanut, että oli mahdollista saavuttaa huomattavaa menestystä.

Taipumus syyttää tuhoajia, vrediteli, oli jo aikaisemmin noussut esille ns. Šahtyn prosessissa 1928. Silloin ratkaistiin puolueen, ammattijärjestöjen ja porvarillisten asiantuntijoiden väliset ristiriidat. Nyt pelissä oli huomattavasti suuremmat panokset: puolueen pysyminen vallassa kasvavien ongelmien keskellä.

Kirovin murhan jatkokutkimusten yhteydessä oli kaikissa ministeriöissä suoritettu perusteellinen tarkastus. Osoittautui että kaikkialta löytyi trotskilaisia tai vasemmistolaisia, jotka äskettäin oli erotettu puolueesta. Yksi heistä oli Georgi Pjatakov, joka vuonna 1912 oli liittynyt bolševikkeihin. Vallankumouksen jälkeen hän oli ensin hiiliteollisuuden johtajana Donbasissa ja vuodesta 1922 GOSPLA:n varapuheenjohtaja. Monessa asiassa hän oli ollut Trotskin kannattaja, ja sen perusteella hänet oli myös erotettu puolueesta 1928, mutta hänelle kävi niin kuin monelle muulle. Puolue ja valtio tarvitsivat hänen asiantuntemustaan, ja hänet otettiin takaisin puolueen jäseneksi. Vuoden 1936 ilmapiirissä kaikki vanhat rikokset ja rikkomukset tulivat kuitenkin taas tutkimuksen kohteiksi, ja Raskaan teollisuuden ministeriössä työskennellyt Pjatakov joutui Vyšinskin verkkoon.

Kemerovon oikeudenkäynti alkoi 20. päivänä marraskuuta 1936 ja kesti muutamia päiviä. Pjatakov lavastettiin sabotaasitekojen järjestäjäksi, mutta

säästettiin tärkeämpää oikeudenkäyntiä varten. Syytetyt tuomittiin luonnollisesti kuolemaan. Tammikuussa alkoi uusi oikeudenkäynti Moskovassa. Siinä syytettyjen penkillä olivat muun muassa Georgi Pjatakov, Karl Radek ja Nikolai Muralov. Muralov ansaitsee tässä erikoismaininnan, koska hän kuului siihen harvalukaiseen joukkoon, joka hämmästyttävän sitkeästi kesti kaikki kidutukset.

Oikeudenkäynti noudatti jo vakiintunutta mallia: varsinaisia todisteita ei ollut, kaikki perustui syytettyjen kuulusteluissa antamiin lausuntoihin. Ne olivat usein laveita ja vetivät mukaan syövereihin uusia nimiä. Buharinin nimi tuli jälleen esille ja ennakoi siten jo seuraavaa kierrosta. Tammikuun oikeudenkäynnissä oli kuitenkin yksi tavanomaisuudesta poikkeava piirre: kolme syytettyä selvisi pelkillä vankeustuomioilla. Heidät tapettiin myöhemmin – ilman oikeudenkäyntiä.

Helmi-maaliskuun keskuskomitea

Edellisessä puoluekokouksessa Stalinin asema oli ollut vakavan keskustelun kohteena. Helmi-maaliskuun keskuskomitean kokouksessa 1936 kaikki oli kuitenkin muuttunut. 26 kuukautta Kirovin murhan jälkeen keskuskomitea oli taas vankasti Stalinin käsissä. Suurin osa oppositiosta oli hajalla ja fyysisesti tuhattu. Keskuskomitea äänesti Buharinin jäsenyydestä, ja hänet vietiin suoraan kokouspaikalta vankilaan. Sen jälkeen seurasi viimeinen julkinen oikeudenkäynti, tuomioiden julistamiset ja teloitukset.

Lopputulosta oli vaikea ymmärtää. Puolueen vanhoista kaaderijäsenistä oli huomattava osa tapettu. Petollinen kuolemankone raivasi tieltä vielä korkeimman sotilasjohdon. Sivutuotteena olivat miljoonat tavalliset kansalaiset kuolleet poliittisesti tarkoituksenhausten talouspäätösten ja puolueen sisäisen valtataistelun aiheuttaman väkivallan tuloksena. He kuolivat luoteihin, tauteihin, viluun tai nälkään. Heitä tapettiin enemmän tai vähemmän ohimennen – *en passant*, kuten šakkitermi kuuluu. Vanhat bolševikit saivat kunnianosoituksena verellä käsikirjoitetun ja valheellisen oikeudenkäynnin. Suuren terrorin viimeisessä vaiheessa tapettiin muun muassa Buharin, Rjutin ja Tuhatševski. Sitten näyttämölle astui vielä tehokkaampi tappaja. Sota.

Suuri sota

Suuren terrorin taustalla kummitteli koko ajan ajatus sotilaallisesta välienselvittelystä aggressiiviseksi koetun ja salajuonia punovan kapitalistisen vihollisen kanssa. Ajatus esiintyi jatkuvasti Vyšninkin syytöksissä ja korkeimman puoluejohdon poliittisissa ja sotilaallisissa katsauksissa. Horisontissa vaaniva uhka toimi myös kaikkien joko-tai-valintojen suurena selittäjänä. Oheistieto viittaa kuitenkin siihen, että vallasta kiinnipitäminen oli ensisijainen tehtävä. Poliittiset, taloudelliset ja sotilaalliset seikat tulivat vasta sen jälkeen.

Huono kenraaliharjoitus

Neuvostoliitto oli 20-luvulta lähtien muuttunut vahvasti militarisoiduksi valtioksi. Taustalla olivat sekä tsaarinaikaiset perinteet että vallankumouksen ajan johtotehtäviin kykenevien kaaderien vähälukuisuus. Asioita oli yksinkertaisesti pakko järjestää ja toimittaa komentosuhteiden pohjalta. Militarismista huolimatta varustautuminen toisen maailmansodan odotettavissa oleviin taisteluihin lähenteli katastrofia. Siihen oli monta syytä. Traagisin ja ehkä kohtalokkain oli suuren terrorin aiheuttamat aukot korkeimman sotilasjohdon riveissä. Moni seikka viittaa siihen, että terrorin uhrit tulivat valituiksi juuri tästä syystä: he yrittivät ennakoita mitä tuleman piti.

Jo 1935 varapuolustuskomissaari Mihail Tuhatševski oli esittänyt, että kenraaliesikunta suorittaisi karttatarjoituksen selvittääkseen, minkälaisia seurauksia Saksan hyökkäyksellä olisi länsirajan puolustukselle. Harjoituksessa Tuhatševski itse johtaisi Saksaan hyökkääviä joukkoja.

Karttatarjoituksen valmisteluissa nousi esille huomattavia strategisia ongelmia, jotka vaikuttivat todennäköisesti myöhemminkin Neuvostoliiton poliittisiin päätöksiin. Keskeisin niistä oli Baltian maiden, Suomen ja Puolan käyttäytyminen mahdollisessa sodassa. Toinen strategisesti vaikuttava

näkökulma koski mahdollisen tai todennäköisen sodan taisteluvyöhykkeen syvyyttä. Yksinkertaisemmin esitettynä kysymys oli siitä, kenen maaperällä taistelut käytäisiin. Kukaan ei halunnut pitkää sotaa omalle maaperälleen.

Vuoden 1935 karttatarjoitus synnytti, puhtaasti sotilaallisesta päätarkoituksestaan huolimatta, myös huomattavia poliittisia ongelmia. Pitkän valmistelujakson päätteeksi sovittiin kuitenkin, että Puolan joukot osallistuisivat tähän kuviteltuun hyökkäykseen ja että hyökkääjien kokonaisvahvuus olisi noin 80 divisioonaa.

Tuhatševski halusi lähteä tähän opettavaiseen harjoitukseen sillä olettamuksella, että Saksan pääjoukot hyökkäisivät Smolenskin suunnalla. Tätä pidettiin onnettomana tai epäsovivana lähtökohtana. Vielä pahempaan pidettiin olettamusta, että Saksan armeija onnistuisi paremman liikekannallepanojärjestelmänsä ansiosta yllättämään puna-armeijan.

Puolitoista vuotta myöhemmin huomattava osa puna-armeijan korkeimmasta johdosta oli ammuttu tuomittuna kuolemaan vakoilusta Saksan hyväksi. Venäläisten tietojen mukaan Tuhatševskin tunnustus oli veren tahrana.

Perässä laahaava doktriini

Tuhatševski oli huomattava sotateoreetikko. Tämän vuoksi hän oli saanut johtavan tehtävän puna-armeijan uudistamisessa, vaikka hänellä olikin huonot välit Josif Stalinin kanssa. Vuoden 1937 kesän teloitusten jälkeen Neuvostoliiton sotilasjohto oli taas tiukasti Stalinin sekä vanhoillisten, ensimmäisessä ratsuväkiarmeijassa – pervakonnajassa – palvelleiden, tovereiden Budjonny ja Vorošilov käsissä. Käytännössä tämä tarkoitti, että armeijan uudistus oli päättynyt ja palattiin panssariyksiköiden ja mekanisoitujen joukko-osastojen hyödyllisyyttä väheksyvään doktriiniin. Pervakonnajan ja sisällissodan synnyttämä vallankumousromantiikka oli muodissa.

Elokuussa 1939 Saksa ja Neuvostoliitto kävivät kiireisiä ja tärkeitä neuvotteluja. Lopputulos allekirjoitettiin saman kuun 23. päivänä. Ribbentrop-sopimus salaisine lisäpöytäkirjoinen oli syntynyt. Sopimukseen johtaneet vaiheet olivat kuitenkin monimutkaisemmat kuin Pravdan seuraavan päivän artikkeleista oli pääteltävissä.

Pääministeri Neville Chamberlainin neuvottelema Münchenin sopimus oli tarkoitettu viimeiseksi myönnytykseksi pyrkimyksissä, jotka tähtäsivät yleisen sodan välttämiseen. Se antoi Saksalle oikeuden vallata Tšekkoslovakian sudeettialueet. Sopimuksen seurauksena Unkari puolestaan valtasi osia pohjoisen naapurinsa alueesta ja Puola pienen osan rajaseudusta. Seuraavana vuonna Saksa otti Böömin ja Määrin haltuunsa. Jäljelle jäi ainoastaan tynkä satelliittivaltio Slovakia. Välittömästi Tšekkoslovakian valtauksen jälkeen Neuvostoliitto oli aloittanut keskustelut Ranskan ja Iso-Britannian kanssa

Saksaa vastaan suunnatun sopimuksen solmimisesta. Sopimus kaatui kuitenkin kysymykseen Puolan valtiollisesta koskemattomuudesta.

Neuvostoliitto vaati Saksan vastaisen sodan syytessä oikeutta siirtää joukkojaan Puolan maaperälle. Tähän Englanti ja Ranska eivät suostuneet. Ribbentrop-sopimuksella Saksan ja Neuvostoliiton etupiirit jaettiin kuitenkin tavalla, joka ainakin väliaikaisesti ratkaisi vuoden 1935 karttahaarjoituksen esille nostamat strategiset ongelmat. Puolustuksellisen syvyyden saavuttamiseksi Neuvostoliitto halusi siirtää joukkojaan Puolaan ja Baltiaan. Saksan hyökkäys keväällä 1918 oli opettanut, että samat lähtöasemat väikkyivät saksalaisissa sotilasaivoissa.

Ei vaihtoehtoja

Syksyllä 1939 käydyissä neuvotteluissa Baltian valtioiden kanssa neuvostoliittolainen osapuoli kertoi että, ”näin on sovittu”. Viro allekirjoitti Neuvostoliiton kanssa solmimansa avunantosopimuksen syyskuun 28. päivänä, Latvia lokakuun 5. päivänä ja Liettua lokakuun 10. päivänä. Marraskuun 30. päivänä alkoi neuvostojoukkojen hyökkäyksellä Suomen talvisota.

Neuvostoliiton sotavoimien onneton tilanne tuli kuitenkin kaikille selväksi sodassa Suomea vastaan. Työläisten ja talonpoikien puna-armeija (RKKA) oli äärimmäisen huonosti johdettu ja heikosti varustettu, eikä se edes huomattavasta ylivoimastaan huolimatta pystynyt toteuttamaan tehtäväänsä. Samaan aikaan saksalaisten sotateimet länsirintamalla osoittivat, että sotatekniikan kehittyminen oli perinpohjaisesti muuttanut sodan luonteen.

Talvisota osoitti, että joukko-osastojen vanhanaikaisella kokoonpanolla ja taisteludoktriinilla mikä tahansa sota oli menetettävissä. Ribbentrop-sopimuksen antama hengähdystauko ei kuitenkaan ollut riittävän pitkä doktriinin, aseistuksen ja joukko-osastojen kokoonpanon muuttamiseksi.

Stalin käytti hengähdystauon maan voimavaroja koettelemaan sotilaalliseen varustautumiseen. Talouden militarisointi oli alkanut jo 1936, jolloin 16 prosenttia valtion budjetista käytettiin sotilaallisiin tarkoituksiin. Vuonna 1939 prosenttiluku oli noussut 25:een ja seuraavana vuonna 32:een.

Panssarivaunu T-34:n kaksi ensimmäistä prototyyppiä valmistuivat 1940, ja niiden tuotanto aloitettiin. Raskas panssarivaunu KV (Kliment Vorošilov) oli jo talvisodassa operatiivisessa käytössä.

Pitkään odotettu alku

Kesäkuun 22. päivänä 1941 Saksan joukot ylittivät Neuvostoliiton rajan kolmella päähyökkäyssuunnalla. Tässä hyökkäyksessä ei pitänyt olla mi-

tään yllätyksellistä. Lukuisat aikaisemmat sodat olivat noudattaneet samoja maaston asettamia ehtoja: kartalla helposti erottuva selänne kulkee Varsovan, Minskin, Brestin ja Smolenskin kautta kohti Moskovaa. Mikään muu hyökkäyssuunta ei ole tarkoituksenmukainen. Selänteen eteläpuolella leviää Pripjatin suoalue. Baltiaan ja Leningradiin suuntautuneen toisen hyökkäyskiilan etenemistä vaikeuttivat Misuriset järvet. Kaakkoon suuntautunut kolmas hyökkäyskiila kiersi Pripjatin suot ja tähtäsi Kiovaan ja sieltä Dneprin länsirannan myötä Mustalle merelle ja edelleen Terekin laakson öljylähteille.

Mitään yllätyksellistä ei ollut myöskään ajankohdassa. Moskovaan ennen talven tuloa pyrkivän salamasota olisi aloitettava heti toukokuussa kun tiet rasputitsan jälkeen kuivuisivat. Kesäkuun loppuun siirtynyt hyökkäys oli vielä aikataulun puitteissa, mutta jo riskirajoilla.

Amerikkalaiset lähteet olivat hyvissä ajoin varoittaneet tulevasta hyökkäyksestä. Neuvostoliiton oma tiedustelu oli jo edellisenä vuonna ilmoittanut, että Saksan sodanjohto valmisteli hyökkäyssuunnitelmaa itäistä sotaretkää varten. Tarkempi hyökkäysajankohta oli jo keväällä tullut Neuvostoliiton johdon tietoon. Ennen hyökkäystä Winston Churchill oli ilmoittanut, että Saksa oli siirtänyt kolme panssariyhmää Puolaan. Viimeisinä tunteina ennen hyökkäystä ainakin kaksi Saksan armeijassa palvellutta kommunistipuolueen jäsentä oli loikannut ja varoittanut tulevasta hyökkäyksestä. Lukuisat neuvostoliittolaiset rintamakomentajat olivat pyytäneet lupaa joukkojensa asettamiseksi valmiustilaan. Mitään ei kuitenkaan saanut tehdä.

Tästä johtuen Saksan ensimmäiset saavutukset sotakentillä olivat häkellyttävän näyttäviä. Kolmen ensimmäisen sotaviikon aikana Saksan armeijan panssarijoukot löivät hajalle melkein kaiken järjestäytyneen vastarinnan. Neuvostoliiton luoteisrintama luhistui täysin, ja se pystyttiin stabilisoimaan vasta Leningradin portilla. Saksan Heeresgruppe Mitte oli neuvostoliittolaisten joukkojen uhrautuvasta vastarinnasta huolimatta jatkuvasti yhden operatiivisen vaiheen edellä. Tästä syystä Smolensk vallattiin jo heinäkuun puolessavälissä. Smolenskin kukistumisen jälkeen Neuvostoliiton länsirintama pystyi väliaikaisesti pysäyttämään saksalaisten joukkojen etenemisen.

Stalinin taakka

Stalin oli monella tavalla syyppä Neuvostoliiton valtaviin miestappioihin. Opportunistina ja ikuisena taktikkona hän oli Neuvosto-Venäjän historian eri vaiheissa liittoutunut milloin kenenkin kanssa jättääkseen seuraavassa vaiheessa entiset liittolaisensa vastaamaan epäonnistumisista ja virheellisistä päätöksistä. Näin hän oli toiminut myös puna-armeijan suhteen.

Stalinin ympärille oli kerääntynyt joukko ”kyllä”-miehiä, jotka harvemmin osoittivat kykyä tehdä itsenäisiä päätöksiä. Näitä tilapäisiä liittolaisia uhrattiin NKVD:lle aina, kun jokin valittu linja johti kielteisiin tuloksiin.

Sodan ensimmäisen vuosineljänneksen tappiot – sotavankeuteen ja joukko-osastoistaan pysyvästi erilleen joutuneiden sotilaiden määrät – ovat hämmästyttävän suuret. Ensimmäisten kuukausien aikana puna-armeija menetti 1,7 miljoonaa sotilasta. Suurimmat sen jälkeiset luvut ovat vuodelta 1942, jolloin kolmannen vuosineljänneksen aikana sotavangeiksi joutuneiden ja kadotettujen määrä nousee melkein 700 000:een. Boris Sokolov on kirjoituksissaan osoittanut, että Kurskin taistelujen yhteydessä heinä-elokuussa 1943 puna-armeija olisi menettänyt yli miljoona miestä kaatuneina, haavoittuneina ja sotavankeuteen joutuneina.

Saksan joukkojen nopea läpimurto johti sotilasjohdon osalta samantapaisiin seurauksiin kuin teollistamisen tai maaseudun kollektivisoitumisen virheiden jälkiselvittely. Länsirintaman komentaja Dmitri Pavlov ja hänen lähimmät avustajansa pidätettiin ja tuomittiin kuolemaan. Traagista ironiaa oli, että niissä esikuntaharjoituksissa, joita oli käyty tammikuussa 1941, Pavlovin tehtävä oli juuri länsirintaman komentajana torjua saksalaisten hyökkäys. Todellisessa sodassa Stalinin nimenomainen käsky ei antanut hänelle tilaisuutta edes yrittää torjuntaa.

Heinäkuun 29. päivänä 1941 Grigori Žukov raportoi Stalinille. Hän esitti, että länsirintamaa vahvistettaisiin, Moskovaan siirrettäisiin Kaukoidän joukkoja ja Kiova luovutettaisiin. Esitys ei kelvannut Stalinille, ja Žukov luopui kenraaliesikunnan päällikkydestä. Seurauksena oli päätös joukkojen ryhmityksestä tavalla, jonka seurauksena ne eivät pystyneet vastustamaan vihollisen hyökkäyksiä. Saksalaiset etenivät valtavia miestappioita aiheuttaen.

Kolme kuukautta kestäneen hyökkäyssodan aikana Leningrad oli piiritetty ja Kiova vallattu. Heeresgruppe Mitte eteni Jelnan taistelujen jälkeen murskaavalla tehokkuudella kohti Moskovaa.

Torjuntavoitto Moskovassa

Taistelu Moskovasta oli alkanut marraskuun 19. päivänä. Joulukuun 2. päivänä saksalaiset joukot valtasivat Himkin ja olivat vain muutaman kilometrin päässä Neuvostoliiton pääkaupungista. Tällä suunnalla ne eivät koskaan päässeet pidemmälle. Valtavalla ponnistuksella puna-armeijan joukot ja Moskovan asukkaat pysäyttivät Saksan hyökkäyksen ja ryhtyivät 5. päivänä joulukuuta vastahyökkäykseen. Kymmenen päivää myöhemmin Klinissä olleet saksalaiset joukot oli tuhottu ja seuraavana päivänä Kalinin vallattu takaisin.

Stalinin tarkoitus oli käyttää torjuntataistelun avulla saamansa aloite surullisen kuuluisan doktriininsa mukaiseen suureen vastahyökkäykseen.

Tätä varten Stavka kutsui koolle neuvoa-antavan kokouksen 5. päivänä tammikuuta. Lyhyen keskustelun jälkeen, jossa Žukov oli jälleen toista mieltä Stalinin kanssa, päätettiin siirtyä hyökkäykseen. Osa joukoista sai käskyn hyökätä jo 7. päivänä. Vaikka alussa kaikki näyttikin lupaavalta, oli osa puna-armeijan joukoista joutunut hyökkäykseen ilman täydennystä. Maaliskuun aikana osastot olivat edenneet vastustajien linjojen läpi, mutta ilman ratkaisevia voittoja. Sitten tuli saksalaisten vastahyökkäys.

Stalinin suurisuuntainen hyökkäyssuunnitelma johti uuteen takaiskuun, jossa taas menetettiin valtavasti sotilaita. Tämän ohella Neuvostoliitto kärsi myös suuren propagandatappion, kun 2. Iskuarmeijan komentaja Andrei Vlasov, jonka joukko-osasto oli jätetty toivottomaan tilaan Volhov-joen länsipuolelle, antautui saksalaisille. Iskuarmeijan katkeroitunut komentaja perusti venäläisistä sotavangeista koostuvan Venäjän vapautusarmeijan.

Neuvostoliiton joukkojen sitkeä vastarinta ja vastahyökkäykset saivat kuitenkin saksalaiset miettimään sotastrategiansa uudestaan. Barbarossa-suunnitelmassa oli oletettu, että itärintaman salamasota saavuttaisi päämääränsä yhtä nopeasti kuin länsirintaman hyökkäys Ranskaa vastaan. Näin ei käynyt, ja uusi suunnitelma tähtäsi siitä syystä Stalingradiin.

Strateginen kannas

Karttojensa ylle kumartuneet strategit olivat jo satoja vuosia aikaisemmin ymmärtäneet, että Donin ja Volgan välinen kapea kannas Etelä-Venäjällä on ratkaisevan tärkeä. Se, joka hallitsee kannasta, valvoo samalla Venäjän kahden tärkeimmän joen liikennettä. Tässä sodassa seikalla oli aiempaa suurempi merkitys. Länsiliittoutuneiden lupaama materiaaliapu kuljetettiin pääasiallisesti kahta reittiä: Murmanskin ja Persianlahden kautta. Iso-Britannian menetykset Pohjoisen jäämeren reitillä olivat kuitenkin lisääntyneet. Heinäkuussa 1942 liikkeelle lähteneen saattueen PQ 17:n 36 kauppa-alueesta ainoastaan 11 pääsi perille. Menetykset johtivat alustavaan päätökseen siirtää kuljetukset Persianlahden reitille. Reitti oli hankalampi ja huomattavasti pidempi. Persianlahdelta varusteet oli siirrettävä maitse Kaspianmeren rannalle ja sieltä Volgalle. Samaa reittiä pitkin kulkivat myös Neuvostoliiton strategiset öljykuljetukset.

Hyökkäys Stalingradiin tai Stalingradista kiinnipitäminen ei siis ollut pelkästään symbolinen teko. Volgan ja Donin kannaksen haltija hallitsi myös eteläiset kuljetusreitit ja Kaspian alueen öljykentät.

Saksalaisten Operation Blau alkoi kesäkuun 28. päivänä ja eteni sen jälkeen vääjäämättömästi kohti päämääräänsä. Sevastopol ja Rostov valloitettiin ja 28. päivänä heinäkuuta Stalin antoi kuuluisan ja pahamaineisen käskynsä nro 227: ”Ne šagu nazad” – ei askeltakaan taaksepäin. Taistelut jatkuivat vielä kuukauden, ja Stalingradin piiritys alkoi.

Tässä vaiheessa tapahtui Neuvostoliiton sodanjohdossa merkittävä muutos. Žukov nostettiin ylipäällikön varamieheksi, vaikka hän olikin eri mieltä eräissä tärkeissä päätöksissä. Kirjallisuudessa on arvioitu, että Stalin oli jo riittävän varma poliittisesta johtajuudestaan, mutta myönsi, ainakin itselleen ja ilman julkista hälyä, että ammatissotilaat osaavat sodan varsinaisen ammatin paremmin kuin taitavimmatkaan amatööriit.

Taistelu Volgan rannalla sijaitsevasta kaupungista käytiin elokuusta marraskuuhun. Molemmat osapuolet joutuivat pinnistämään voimavaransa äärimmilleen. Viime vaiheessa taistelu käytiin talo talolta, huone huoneelta kaikilla mahdollisilla aseilla panssarivaunuista veitsiin. Saksalaisten huomio keskittyi muutamaisiin neliökilometreihin Volgan länsirannalla, ja he olettivat, ettei puna-armeija kykene mobilisoimaan merkittävästi lisäjoukkoja.

Marraskuun 19. päivänä voitto Stalingradissa häämötti jo marsalkka von Pauluksen edessä. Neuvostoliiton joukot hallitsivat ainoastaan muutamia vastarintataskuja entisissä tehdasrakennuksissa joen rannalla. Juuri silloin vastahyökkäys lähti liikkeelle.

Žukov oli piirtänyt kartalle valtavan pihtioperaation, jonka ensimmäiset iskut lähtivät liikkeelle sumussa ja ilman lennoston tukea. Osa panssarikiiloista harhautui, mutta operaatio eteni ja murskasi vastassa olleen romanialaisen armeijan vastarinnan. Saksan sodanjohto ymmärsi liian myöhään, että puna-armeija oli ryhtynyt valtavaan saarto-operaatioon. Kun vaara ymmärrettiin ja sodanjohto pyysi von Paulukselle luvan irtaantua Stalingradista, olivat roolit toisessakin mielessä vaihtuneet. Hitler teki poliittisen päätöksen ja määräsi, että von Pauluksen armeija jää Stalingradin länsipuolelle. Sille luvattiin apua, joka ei koskaan saapunut. Menestyksekkäällä hyökkäyksellään Neuvostoliitto oli kääntänyt sodan kulun ja samalla Euroopan voimasuhteet.

Voimasuhteet ja politiikka

Lännen johtavat poliitikot ymmärsivät viimeistään Saksan hyökätessä Neuvostoliittoon, että voimasuhteet Euroopassa tulisivat muuttumaan siitä huolimatta, miten sodassa loppujen lopuksi kävisi. Ensimmäinen maailmansota ei ollut ratkaissut Euroopan suurvaltojen keskinäisiä voimasuhteita. Kaikki heikkenivät ja jotkut lakkasivat olemasta. Samalla Yhdysvalloista tuli maailman johtava teollisuusmaa.

Saksa oli Ranskaan hyökätessään osoittanut voimansa: menestys sodassa antaisi sille ylivoimaisen aseman Euroopan mantereella. Häviö johtaisi Neuvostoliiton aseman ja vaikutusvallan huomattavaan kasvuun. Harva poliitikko oli kuitenkin niin suorasukainen kuin yhdysvaltalainen senaattori Harry S. Truman, joka kaksi päivää Saksan hyökkäyksen jälkeen arvioi:

”Jos Saksa meidän arviomme mukaan on voittamassa, meidän tulisi auttaa Venäjää, ja jos Venäjä olisi voittamassa, meidän tulisi auttaa Saksaa, ja siten antaa heidän tappaa mahdollisimman monta.”

Epäluuloiset liittolaiset

Truman ei kuitenkaan vuonna 1941 ollut erityisen vaikutusvaltainen poliitikko. Hän oli edellisenä vuonna täpärästi voittanut demokraattisen puolueen esivaalit eikä kukaan vielä olettanut, että Missourin osavaltion senaattori nousisi Rooseveltin varapresidentiksi vuoden 1944 vaaleissa. Hänen lausuntonsa edusti kuitenkin hyvin sitä epäluuloa, joka vallitsi kesällä 1941 Saksan toimien vuoksi liittolaisuuteen pakotettujen poliittisten toimijoiden ja heidän edustamiensa yhteiskuntajärjestelmien välillä.

Winston Churchill oli Venäjän sisällissodan aikana 1920-luvulla ollut aktiivinen interventiopolitiikan edustaja ja vahvasti kommunisminvastainen.

Josif Stalin oli äärimmäisen epäluuloinen ja mahdollisesti vainoharhainen. Franklin D. Roosevelt oli lahjakas ja laskelmoiva. Hänen johtotähtenään oli Yhdysvaltain kansallinen etu, jota ei mitenkään voitu enää määritellä muuten kuin globaalisesti.

Ristiriidat eivät kuitenkaan koskeneet yksinomaan asioita, joiden merkitys selviäisi ulkopuolisille vasta sodanjälkeisen kauden itä-länsi-ristiriitojen valossa. Iso-Britannia piti määrätietoisesti kiinni imperiumistaan, ja yhdysvaltalaiset poliitikot olettivat siitä syystä, että sodanjälkeisen maailman rakentaminen synnyttäisi kitkaa nimenomaan Iso-Britannian kanssa.

Neuvostoliittolainen lähestymistapa oletti – Leninin imperialismi-teorian pohjalta – että kapitalististen maiden sisäiset ristiriidat johtaisivat uusiin konflikteihin, joista sosialistinen maailmanvallankumous saisi lisäpontta. Eikä Stalinin kiireisesti solmima sopimus Saksan kanssa kesällä 1939 liisännyt länsivaltojen luottamusta. Kaiken lisäksi sekä Stalin, Roosevelt että Churchill pelkäsivät, että toinen osapuoli tekisi sopivan tilaisuuden tullen erillisrauhan Saksan kanssa.

Kysymys ”toisesta rintamasta”

Epäluulo kiteytyi kahteen sotilaallisesti tärkeään seikkaan: Neuvostoliiton todelliset sotatavoitteet ja toisen rintaman avaaminen. Ne kietoutuivat toisiinsa hyvinkin monimutkaisella ja salattujen tavoitteiden hämärtämällä tavalla.

Neuvostoliitto avasi pelin jo myöhäissyksyllä 1941. Ulkoministeriössä valmisteltiin luonnosta liittolaisten sopimukseksi maan länsirajoista. Lähtökohtana oli, että Ribbentrop-sopimuksen ja talvisodan seurauksena syntyneet rajat jäisivät voimaan. Luonnos esitettiin ulkoministeri Anthony Edenille joulun alla 1941.

John Erickson olettaa kirjassaan *The Road to Stalingrad*, että Stalinin päätös esittää luonnos Edenille liittyi Moskovan edustalla saavutetun torjuntavoiton synnyttämiin optimistisiin tunnelmiin. Länsiliittoutuneet olivat riippuvaisia Neuvostoliiton menestyksestä ja saattaisivat siitä syystä hyväksyä Stalinin esityksen, vaikka se olikin ristiriidassa Atlantin julistuksen kanssa.

Keväällä 1942 Molotov kävi Lontoossa neuvottelemassa sopimuksesta. Stalin lähetti hänen peräänsä sähkösanoman, jossa käski Molotovia luopumaan esityksestä. Sodassa jälleen koetut takaiskut ja saksalaisten eteneminen itärintaman kaakkoissuunnalla edellyttivät, että länsiliittoutuneet avaisivat toisen rintaman. Heitä ei sen vuoksi kannattanut häiritä ikävillä rajakysymyksillä.

Molotov jatkoi neuvottelumatkaansa Washingtoniin ja sai Rooseveltiltä lupauksen, että toinen rintama avataan ennen vuoden loppua. Kysymys Puolan itärajasta oli hetkellisesti siirtynyt taka-alalle.

Pian kuitenkin osoittautui, että lupaus toisen rintaman avaamisesta vielä vuonna 1942 oli joko hätiköity, laskelmoiva tai poliittisesti virheellinen. Neuvostoliitto oli edellisen talven voitoista huolimatta sotilaallisesti hyvin tukalassa tilanteessa. Heinäkuun 23. päivänä Hitler antoi käskyn Stalingradin ja Bakun valloittamisesta. Kaksi viikkoa sen jälkeen Winston Churchill saapui Moskovaan. Iso-Britannian pääministerin epäkiitollisena tehtävänä oli kertoa, että toisen rintaman avaamisesta ei kuluvana vuonna tulisi mitään. Eikä aika ollut muutenkaan tulvillaan myönteisiä uutisia.

Vähän aiemmin, heinäkuun 17. päivänä, Churchill oli ilmoittanut, että Pohjoisen jäämeren saattueiden lähettäminen joudutaan keskeyttämään. Ei ollut varaa menettää enempää aluksia.

Roosevelt oli Churchillin kehotuksesta päättänyt osallistua Pohjois-Afrikan sotaan. Päätös perustui ennen kaikkea sisäpoliittiseen arvioon: kotirintaman mielialojen ylläpitämiseksi piti päästä sotimaan saksalaisia vastaan, mutta ilman liian suuria menetyksiä. Operaatio Torchin päälliköksi nimitetty Eisenhower piti päätöstä sotilaallisesti epätarkoituksenmukaisena.

Churchillin ja Stalinin keskustelujen ainoa valopilkku oli lupaus Saksan teollisuuden pommittamisesta. Mistään muusta ei ollut mahdollista sopia. Toisen rintaman avaaminen siirtyisi seuraavalle vuodelle. Länsiliittoutuneilla ei ollut kiirettä.

Marraskuun murros

Marraskuun 19. päivänä 1942 alkaneessa taistelussa kaikki, tai melkein kaikki, muuttui. Puna-armeija puhkasi valtavalla sotilaallisella pihtioperaatiolla saksalaisten linjat Stalingradin pohjois- ja eteläpuolella ja saarsi von Pauluksen kuudennen armeijan.

Tammi- ja helmikuun aikana 1943 käytiin motitetun saksalaisarmeijan tuhoamistaistelut. Hitler oli jo varhaisessa vaiheessa kieltänyt vetäytymisen ja Luftwaffen komentaja Herman Göring oli luvannut, että tarvittavat ruoka- ja ampumatarvikkeet tuodaan saarretuille joukoille lentoteitse. Luftwaffe ei alun perinkään pystynyt täyttämään Göringin lupausta, ja jatkotaistelussa saksalaiset menettivät myös tarvittavat lentokentät.

Myöskään neuvostoliittolainen operatiivinen johto ei ymmärtänyt, mitä oli tapahtunut. He olettivat, että motissa oli noin 60 000–70 000 saksalaista sotilasta, vaikka saksalaisten vastarinta oli kovempi kuin osattiin aavistaa. Alasammutun saksalaisen koneen kenttäpostista kävi ilmi, että saartorenkkaan sisäpuolella olikin huomattavasti enemmän joukko-osastoja. Vasta hyvin myöhäisessä vaiheessa ilmeni, että Stalingradin motissa oli marraskuussa 250 000 miestä. Näin maailmalle valkeni vähitellen, että Stalingradin taistelu merkitsi eurooppalaisen sodan käännettä.

Neuvostoliiton ylin sodanjohto sortui välittömästi Stalingradin voiton jälkeen taas vanhoihin virheisiinsä. Stalin ja Stavka olettivat, että saksalaiset joukot olivat melkein taistelukyvyttömiä ja että juuri siitä syystä kannattaisi kiiruhtaa ja hyökätä uudestaan mahdollisimman pian. Arvio oli virheellinen ja miestappiot taas valtavia. Vuoden 1943 ensimmäisen vuosineljänneksen aikana puna-armeijan tappiot olivat puoli miljoonaa kuollutta ja yli miljoona haavoittunutta.

Luvassa Euroopan jako

Neuvostoliiton sotilaallinen menestys jatkui vuonna 1943, joskin sana ”menestys” synnyttää helposti virheellisen mielikuvan. Puna-armeija menetti vuoden aikana 1,5 miljoona miestä kaatuneina ja 4,6 miljoonaa haavoittuneina. Maan kyky mobilisoida ihmisresursseja oli valtava – ja verinen. Stalingradin, Harkovin ja Kurskin taistelujen menetykset oli korvattu, ja armeija oli miesvahvuudeltaan suurempi kuin edellisinä vuosina.

Heti tammikuun alussa Leningradin piiritys murtui. Tammikuun viimeisenä päivänä Saksan 6. armeija antautui Stalingradissa. Rostov valloitettiin takaisin helmikuun puolessavälissä. Heinäkuussa käytiin Kurskin mutkan taistelu. Vastassa olivat Saksan parhaimmat panssarijoukot, mutta uuvuttavien taistelujen jälkeen Hitlerin oli pakko käskää armeijansa vetäytymään. Kurskin taistelu osoitti ennen kaikkea, että Saksan sotakoneisto ei pystynyt tuottamaan niin paljon materiaalia kuin menestys olisi edellyttänyt. Nyt taloudelliset voimasuhteet vaikuttivat taistelujen tuloksiin.

Kurskin taistelun symbolitekoihin kuuluu, että ”1. SS Panzergrenadier-Division SS Leibstandarte Adolf Hitler” siirrettiin itärintamalta Italiaan. Länsiliittoutuneet olivat astuneet maihin Sisiliassa. Länsi-Eurooppa oli nousmassa merkittäväksi sotänäyttämöksi.

Kurskin mutkan taistelujen jälkeen loppukesästä 1943 taistelukenttien sanoma oli kaikkien luettavissa. Saksa oli ottanut käyttöön nykyaikaisimmat panssarivaununsa, mutta se ei kyennyt murtamaan vastapuolen rintamaa.

Neuvostoliiton kyky kestää valtavia miestappioita oli liittolaisten jatkuvan ihmetyksen kohde. Länsiliittoutuneet olivat kieltäytyneet ja kerta toisensa jälkeen lykänneet toisen rintaman avaamista ounastellen maiminnousun valtavia tappioita. Mikään demokratia ei kestäisi sellaista. Niitä kesti ainoastaan Stalinin johtama diktatuuri. Sitä myöten kaikki oli muuttumassa.

Suurlähettilään muistio

Tässä vaiheessa presidentti Roosevelt sai William C. Bullittiltä muistion. Bullitt oli mielenkiintoinen henkilö. Radikaalissa nuoruudessaan hän oli yhdessä ruotsalaisen kommunistin Karl Kihlbomin kanssa yrittänyt toimia Neuvosto-Venäjän puolesta Versaillesin rauhanneuvotteluissa. 20-luvulla hän oli mennyt naimisiin John Reedin lesken kanssa, eronnut, siirtynyt oikealle ja kirjoittanut lukuisia kommunismin ja natsismin vastaisia pamfletteja ja artikkeleja. Rooseveltin hallituksen tunnustettua Neuvostoliiton hänestä tuli Yhdysvaltain ensimmäinen Moskovan-suurlähettiläs.

Bullittin muistion sanoma oli suoraviivainen ja selkeä: Eurooppa oli nyt vaarassa joutua Neuvostoliiton hallitsemaksi. Venäläisille ei siis saanut antaa periksi – ei missään mielessä.

Bullitt ei ollut näkemyksissään yksin. Rooseveltin kotirintamalla olivat seuraavat presidentinvaalit nousemassa esille ja republikaaninen puolue etsi istuvan presidentin hallinnon heikkoja puolia. Liian suuri myötämielisyys tai suoranainen heikkous Neuvostoliiton kasvavan vaikutusvallan edessä oli aihe, joka sopi hyvin Yhdysvaltain poliittisen kulttuurin sisäisiin kahnauksiin.

Miltei kaikki poliitikot maailmalla olivat aliarvioineet Neuvostoliiton kestäkyvyn. Länsiliittoutuneiden taloudellinen ja materiaallinen apu oli ollut runsaskätistä, mutta ei kuitenkaan niin suurta, että yksinomaan se olisi pystynyt muuttamaan voimasuhteita ratkaisevasti. Neuvostoliitto oli nousemassa Euroopan vaikutusvaltaisemmaksi suurvallaksi. Se olisi sodan lopussa globaalinen suurvalta, joka vaikuttaisi sekä Atlantin että Tyynen valtameren suunnilla. Tarkkanäköisimmät havaitsivat tämän muutoksen jo 1942 loppupuolella. Heihin kuului Urho Kekkonen.

Tämä orastava ymmärrys oli samalla kylmän sodan alkuvaihe. Neuvostoliiton ja länsiliittoutuneiden välille syntyi entistä enemmän kitkaa. Yhdysvaltain sotilaallinen johto ryhtyi jo tässä vaiheessa suunnittelemaan sodanjälkeisen maailman rakenteita. Siihen kuului lentotukikohtien verkosto ja verkoston strategiset alueet. Syntyi taktinen peli, joka enteili tulevia ja vakavampia yhteenottoja.

Iso-Britannian ja Yhdysvaltain halu jättää Neuvostoliitto Italian ratkaisujen ulkopuolelle liittyi juuri tähän strategiseen pelikenttään. Neuvostoliitto vastasi tunnustamalla Charles de Gaullen johtaman vastarintaliikkeen. Palkintona tästä Moskova sai sodanjälkeisen Puolan kansainvälistä asemaa koskevan lupauksen. Sen myötä Puola oli nousemassa kansainvälisen politiikan kipukohdaksi.

Puola voimasuhteiden mittarina

Myös Saksan sodanjohto ymmärsi Puolan merkityksen. Huhtikuun 13. päivänä Saksa ilmoitti löytäneensä Katynin metsästä puolalaisten upseerien ja sotilaiden joukkohaudan.

Kaksi sataa vuotta Puola oli ollut eurooppalaisen tasapainon mittarina. Riippuen voimasuhteiden dynamiikasta Puolaa oli jaettu tai yhdistelty. Ensimmäisen maailmansodan seurauksena se oli voittajien vaatimuksesta julistautunut itsenäiseksi. Toinen maailmansota oli alkanut, koska Saksa halusi mitätöidä edellisen kierroksen tulokset. Historiallisesti oli siis väistämätöntä, että tämänkin sodan loppuratkaisuissa Puola näytelisi hyvin keskeistä osaa.

Puolan Lontoossa sijainnut pakolaishallitus suhtautui sekä Saksaan että Neuvostoliittoon hyvin kielteisesti. Samalla hetkellä kun Saksa hyökkäsi Neuvostoliittoon kenraali Władisław Sikorskin johtamasta hallituksesta tuli Neuvostoliiton vastahakoinen liittolainen. Suhde oli alun alkaen vaikea, eivätkä kuuroille korville esitetyt tiedustelut Puolan itälaidalla olleiden NKVD:n leirien kautta jäljettämiin hävinneiden upseerien kohtalosta edesauttaneet luottamuksen kehittymistä.

Reaalipolitiikan kylmästä maailmasta vastuussa olleet johtajat ymmärsivät, ettei Neuvostoliiton rajavaatimuksia voitu enää vuoden 1943 alun tapahtumien jälkeen vastustaa. Toisen rintaman myöhästyminen tarkoitti vuorenvarmasti, että puna-armeija vapauttaisi Puolan Saksan miehityksestä ja että liittolaisten läntisten osapuolten mahdollisuudet vaikuttaa asioiden kulkuun olisivat lähinnä symbolisia.

Juuri tästä syystä tieto Katynin joukkohautoista synnytti syvän kriisin. Moskovan politbyro oli jo maaliskuun 5. päivänä 1940 päättänyt toimittaa ammuttavaksi NKVD:n puolalaisia vankeja. Kaikki, mitä sen jälkeen sanottiin tai annettiin ymmärtää, oli mautonta haudoilla tanssimista.

Pakolaishallitus oli vakuuttunut, että saksalaisten antama ilmoitus oli totuudenmukainen. Jo tapahtumien logiikka puhui sen puolesta. Neuvostoliiton johdolle paljastus oli hyvin kiusallinen. Stalingradin taistelujen jälkeen maan arvovalta oli kasvanut merkittävästi. Melkein kaikissa Euroopan vastarintaliikkeissä kommunistit olivat merkittävällä tavalla mukana.

Tässä tilanteessa mikään muu kuin asioiden jyrkkä kieltäminen ei tuntunut mahdolliselta, ja Stalinin reaktio oli juuri sen mukainen. Pakolaishallitus oli hyväksynyt Saksan tarjouksen puolueettomasta tutkimuksesta. Siitä vimmastuneena Stalin katkaisi diplomaattisuhteet. Puolalainen umpisolmu oli syntymässä.

Roosevelt oli sodan alkuvaiheessa olettanut, että sodanjälkeiset valtiolliset ratkaisut täyttäisivät kaksi ehtoa: ne noudattaisivat sekä Atlantin julistuksen demokratiaehtoja että toteuttaisivat Neuvostoliiton oikeutetut vaatimukset ystävällismielisistä naapureista.

Puolan osalta tämä ei ollut enää mahdollista. Ja puolalainen mahdollottomuus saattaisi synnyttää hallitsemattomia seurauksia muissa naapurivaltioissa.

Kyräilevä loppupeli

Vuoden 1944 alkupuolella puna-armeijan menestykset jatkuivat. Kahden ja puolen miljoonan miehen vahvuinen ja viidestä rintamasta koostuva jättiläismäinen hyökkäys työnsi saksalaiset ja heidän liittolaistensa joukot pois Dneprin länsipuolisesta Ukrainasta. Puna-armeijan menetykset kaatuneina ja haavoittuneina olivat jälleen valtavat.

Neuvostoliiton tappioluvut olivat siinä määrin hälyttävät, että Roosevelt ja Churchill ehtivät jo epäillä, pystyisikö Stalin täyttämään lupauksensa vihdoinkin toteutettavasta toisen rintaman avaamista tukevasta kesähyökkäyksestä. Stalin rauhoitteli heitä: Neuvostoliitto jatkaisi hyökkäyksiään. Ja suunnatkin olivat selvillä – Suomi ja Puola.

Samanaikaisesti toteutetut operaatiot ovat monessa mielessä mielenkiintoisia. Kesällä 1944 käydyt taistelut ratkaisivat huomattavan osan sodanjälkeisen Euroopan rajoista. Puna-armeija eteni pöyristyttävistä tappiolukemista huolimatta. Mistään ei näyttänyt löytyvän sellaista vastavoimaa, joka kykenisi pysäyttämään tämän ihmisiä suruttomasti uhraavan sotakoneen.

Kesäkuun taisteluissa Kannaksella Leningradin rintama menetti kymmenessä päivässä 30 000 miestä kaatuneina ja haavoittuneina. Suhteellisenä tappiona luku on jo suuri – hiukan alle 20 prosenttia. Seuraavassa vaiheessa Karjalan rintama menetti elokuun 9. päivään mennessä yli 60 000 miestä eli noin 30 prosenttia elävästä voimastaan.

Hyvin johdettu puolustus, jolla on maasto puolellaan ja jonka taistelumoraali on korkea, pystyi siis pysäyttämään vastapuolen hyökkäyksen aiheuttamalla riittävän suuret tappiot. Sama saattaisi pitää paikkansa taisteluissa Puolan maaperällä.

Kesäkuun 22. päivänä 1944 Neuvostoliitto aloitti hyökkäyksensä Pripjatin suoalueen pohjoispuolella suuntana Minsk. Saksan Heeresgruppe Mitte tuhoutui käytännössä seuraavien viikkojen taisteluissa virheellisten tiedustelujohtopäätösten seurauksena ja valtavan ylivoiman edessä. Rintamalla ei ollut reserviä eikä Adolf Hitler suostunut kenraaliensa pyyntöihin saada perääntyä. Neuvostoliiton tappiot olivat kuitenkin tälläkin rintamalla valtavat. Hyökkäyksen alkupäivästä heinäkuun loppuun mennessä menetykset olivat 440 879 miestä, joista 97 232 kaatuneina. Varsovan portilla puna-armeija oli menettänyt 29,8 prosenttia elävästä voimastaan. Vielä ratkaisevamman takaiskun Neuvostoliiton armeija koki elokuun ensimmäisinä

päivinä. Kenraalientämarsalkka Walter Model oli saanut Heeresgruppe Mittenin joukot komentoonsa ja tuhosi Varsovan koillispuolella eteenpäin pyrkivät neuvostojoukot. Tämä menestyksellinen saksalainen vastahyökkäys ei ole saanut suurta huomiota sotakirjallisuudessa. Samaan aikaan alkanut Varsovan vastarintaliikkeen kapina oli kylmän sodan tulkinnan kannalta tärkeämpi.

Neuvostoliiton tappioiden samankaltaisuudesta huolimatta Karjalan kannaksen ja Varsovan edustan taisteluista on vedetty hyvin erilaisia päätelmiä. Ei voi välttyä vaikutelmalta, että johtopäätökset heijastivat kylmän sodan asenteita. Se oli sota, jota käytiin ensisijaisesti mielikuvilla ja joka jatkossakin kiertyisi Puolan merkityksen ympärille.

Sodan lopputulos oli tässä vaiheessa jo useimpien tiedossa. Saksa taisteli nyt kahdella rintamalla. Sen liittolaiset lyötiin hajalle. Avoinna oli ainoastaan kysymys lopullisen tappion julistamisen päivämäärästä.

Sodan uhrien todellinen määrä jäi selvittämättä. Neuvostoliiton viralliset julkaisut puhuvat 10 miljoonasta kaatuneesta ja 18 miljoonasta haavoittuneesta. Siviiliuhrien määrä lasketaan sekin miljoonissa.

Maailmansosialismin suurvalta

Toisen maailmansodan jälkeinen ahdinko oli suunnaton. Voittajavaltioiden upseerien kertomukset Berliinin tai Dresdenin lohduttomista maisemista ovat kauhistuttavia. Neuvostoliiton länsiosat oli jyrätty kahteen kertaan tottaalisien sodan kaikilla mahdollisilla hävittämismenetelmillä. Marc Chagallin kotikaupunki Vitebsk oli lähialueineen menettänyt 300 000 ihmishenkeä. Sevastopolin 15 000 talosta oli enää 500 pystyssä. Donin Rostov oli vallattu neljä kertaa. Stalingrad kuvattiin tiiliskivien ja roskien erämaaksi.

Valtavan hävityksen aiheutti ennen kaikkea kaksi seikkaa. Usein unohtuu se tosiasia, että Neuvostoliiton rintama oli toisen maailmansodan eurooppalainen päänäyttämö. Saksan armeijan 767 divisioonasta 560 taisteli jossain vaiheessa itärintamalla. Rintamalla tuhoutui 508 saksalaista divisioonaa. Vastaava luku länsirintamalla oli 179 divisioonaa.

Hävityksen herruus

Hävitykseen vaikutti myös Neuvostoliiton sotadoktriini ja – varsinkin sodan alkuvaiheessa – korkeimman sotilasjohdon puutteellinen kyky hallita taistelulentän strategista kokonaisuutta. Doktriini oli tietyllä – ja vähän omituisella – tavalla poliittinen: sotaa piti käydä yhtä hyökkäyksellisesti kuin maaseutu oli pakkokollektivisoitu tai viisivuotissuunnitelmat toteutettu suurissa operaatioissa talouden ongelmia ja vihollisia vastaan – ja samanlaisin uhrauksin. Tämä tarkoitti, että rintama ei ollut joustava ja että vihollisen hyökkäyksen koko alkuvoima otettiin vastaan perääntymättä ja mieluiten vielä vastahyökkäykseen siirtymällä.

Puna-armeijan menetykset olivat erityisen merkittävät ensimmäisen puolen vuoden aikana. 22.6.1942 armeijan vahvuus oli 4,8 miljoonaa sotilasta. Puna-armeijan tappiot olivat, ennen kuin Saksan armeijan hyökkäys

joulukuun alussa jähmettyi Moskovan porteille, noin 4 miljoonaa kaatunutta, haavoittunutta tai vangiksi joutunutta.

Ylimmän sodanjohdon kykenemättömyys näkyy myös suhteellisissa tappioluvuissa. Neuvostoliiton armeijan miesvahvuus kasvoi koko sodan ajan, mutta absoluuttiset tappioluvut ovat suurimmillaan ensimmäisen sotavuoden aikana. Yleisesti on arvioitu, että tämä johtui vuonna 1937 suoritetuista korkeimman sotilasjohdon puhdistuksista minkä seurauksena 34 000 upseeria erotettiin. 11 500 palasi tehtäviinsä sodan syyntymisen jälkeen. Erotus antaa viitteellisen kuvan ammuttujen ja vankileireillä kuolleiden upseerien määrästä.

Tappiolukuihin pitää kuitenkin suhtautua varovaisesti. 1990-luvulla julkaistut tutkimukset antavat ymmärtää, että Neuvostoliiton tappioluvut voivat olla vielä suuremmat. Jossain sodan alkuvaiheessa luovuttiin tunnuslevyistä, ja joukko-osastojen tiedot miesvahvuuksista ovat hyvin puutteelliset.

Erilaiset voittajat

Pääasiallisin syy sodan alkuvaiheen menetyksiin löytyy Stalinin johtamistyylistä. Hänelle sotakin oli ensisijaisesti politiikkaa ja menestys vastaavasti poliittisesta tahdosta riippuvaista.

Neuvostoliitto menetti sodassa ainakin 20 miljoonaa ihmistä. Edellisen vuosikymmenen aikana terrori oli tappanut suunnilleen yhtä paljon.

Voittajavaltioiden hyvin erilaiset tappioluvut ovat silmiinpistäviä. Yhdysvaltain menetys maailman taistelulentillä oli noin 400 000 kaatunutta. Inhimillisesti sekin on järkyttävä määrä, mutta maailmansodan kokonaistappioihin verrattuna luku tuntuu pieneltä. Taloudellisesti Yhdysvallat oli sodan jälkeen rikkaampi kuin koskaan – sekä absoluuttisesti että suhteellisesti.

Bruttokansantulo oli sodan aikana kasvanut 90,5 miljardista dollarista 211,9 miljardiin. Rahalehti Fortune, joka ei aina osoita pitkän kulttuurisen kehityksen hillittyä ja hyvää makua, julisti lokakuun numerossa 1945, että voiton päivä ”ei merkinnyt ainoastaan sodan päättymistä vaan myöskin maailmanhistorian pisimmän rauhanaikaisen talousbuumin alkua”.

Suorastaan ironiselta kuulosti yhdysvaltalaisen korkean virkamiehen Fred Vinsonin tokaisu: ”Yhdysvaltain kansalaiset ovat siinä miellyttävässä tilanteessa, että heidän pitää tottua elämään 50 prosenttia paremmin kuin mitä he ovat milloinkaan eläneet.”

Suuren liittoutuman muut osapuolet olivat huomattavasti heikommissa asemassa. Neuvostoliiton oli taas pakko turvautua taloustutkija Jerjomenkon luomaan käsitteeseen ”gulagimaisesta” työskentelystä. Iso-Britannia oli melkein vararikon partaalla.

Kansainvälinen mullistus

Maailman voimasuhteet olivat itse asiassa muuttuneet jo ensimmäisen maailmansodan aikana. Siihen asti Euroopan suurvallat ja siirtomaaherrat olivat pääasiallisesti päättäneet maailman menosta. Venäjän vallankumoukset olivat murtaneet yhden kulman vanhan vallan hallintajärjestelmästä. Yhdysvallat oli jo presidentti James Monroen aikana 1820-luvulla ilmoittanut, ettei eurooppalaisilla herroilla ollut oikeutta puuttua läntisen pallonpuoliskon taapahtumiin. Jo ensimmäisen maailmansodan jälkeen Yhdysvallat oli noussut maailman johtavaksi teollisuusmaaksi. Uusi rooli aiheutti voimakkaita ristipaineita, ja maa vetäytyi sellaisilta kansainvälisiltä näyttämöiltä, joissa se olisi joutunut suoraan kilpailemaan vanhan mantereen suurvaltojen kanssa.

Toisen maailmansodan jälkeen uutta kansainvälistä tilannetta ei kuitenkaan voitu enää peitellä. Euroopan vanhat suurvallat Englanti, Ranska, Saksa, Espanja ja Itävalta olivat menettäneet alueitaan ja mahtinsa. Sotilaallisesti maailmansodassa ei ollut kuin kaksi voittajaa: Yhdysvallat ja Neuvostoliitto. Ja taloudellisesti ainoastaan yksi.

Muutos ei tullut yllätyksenä. Voittajavaltiot olivat jo sodan alkuvaiheessa pohtineet ja valmistautuneet uuteen tilanteeseen. Mutta lähtökohdat olivat hyvin erilaiset.

Kylmän sodan juurilla

Neuvostoliiton tapa lähestyä sodanjälkeisen Euroopan ongelmia voidaan ymmärtää ainoastaan ottamalla kaksi asiaa huomioon: maailmansotien välisenä aikana luotu ja vihamielisistä valtioista koostuva *cordon sanitaire* -vyöhyke, jolla pyrittiin eristämään kommunistisen tartunnan saanut maa muusta Euroopasta, ja Stalinin ympärille syntynyt erittäin keskitetty diktatuurijärjestelmä.

Periaatteelliset erimielisyydet olivat käyneet ilmi jo Neuvostoliiton sekä Ranskan ja Englannin välisissä neuvotteluissa kesällä 1939. Neuvostoliitto halusi mahdollisen sodan sytyttyä oikeuden välittömästi siirtää joukkoja Puolan maaperälle. Vaatimus oli Englannin ja Ranskan kannalta mahdoton.

Puola nousi esille jo ensimmäisissä Iso-Britannian ja Neuvostoliiton välisissä neuvotteluissa. Puolan itärajan ongelma oli syntynyt Iso-Britannian ensimmäisen maailmansodan jälkeisen kauden ulkoministerin lordi George Curzonin selvityksen pohjalta. Curzonin selvitys vuosilta 1919–20 oli tarkoitettu Neuvosto-Venäjän ja Puolan sodan aselepolinjaksi ja sen lähtökohta oli – niin kuin monissa sen ajan ratkaisuisissa – kunnioittaa kansojen itsemääräämisoikeutta. Curzon oli siksi selvittänyt minkälainen kansallinen enemmistö missäkin läänissä tai hallintopiirissä oli: puolalainen, valkovenäläinen, ukrainalainen tai venäläinen. Neuvosto-Venäjä ei kuitenkaan silloin hyväksynyt

ehdotusta. Ribbentrop-sopimuksessa vedetty raja Saksan valloittaman ja Neuvostoliitolle jätetyn osan välillä noudatti yllättäen pääsääntöisesti ns. Curzon-linjaa. Jatkossa asiat mutkistuivat entisestään.

Saksan hyökkäyksen pysäyttämisen yhteydessä joulukuussa 1941 Neuvostoliiton johto ryhtyi hieman ylioptimistisesti suunnittelemaan sodanjälkeisiä ratkaisuja. Keskusteluissa Iso-Britannian ulkoministeri Anthony Edeinin kanssa Stalin nosti esille suunnittelemansa Euroopan sodanjälkeisen järjestyksen yleiset ehdot. Niihin kuuluivat Suomen vuonna 1940 luovuttamat alueet, Baltian maat, ensimmäisen maailmansodanjälkeisen Puolan itäiset osat ja Bessarabia.

Tälle suunnitelmalle suuren liittoutuman läntiset osapuolet antoivat hiljaisen siunauksensa Teheranin huippukokouksessa. Neuvostoliiton länsirajan ohella nousivat esille etupiirit. Tämä ongelma oli sekä semanttinen että syvästi poliittinen. Yhdysvalloissa ei ollut mahdollista puhua julkisesti etupiireistä. Selvä puhe edusti vanhanaikaista kolonialistista ja imperialistista sanankäyttöä. Tämä politiikan semanttinen taso ei tietenkään estänyt Yhdysvaltoja pitämästä kiinni sekä Monroe-doktriinin laajentumisesta hyvin todelliseksi yhdysvaltalaiseksi etupiiriksi. Samaan aikaan Yhdysvaltain kongressi asetti valiokunnan miettimään maan strategisia etuja, joihin kuului osa Lähi-idän öljyvaroista. Yleisellä tasolla voidaan sanoa, että Washingtonin taloudellinen ja teknologinen yliheruus teki mahdolliseksi puolustaa maan etuja ilman muodollista etupiirijakoa pitäytymällä vapaakaupan puhtaiden vaatimusten puitteissa.

Iso-Britannia oli kuitenkin toista maata. Lontoossa oli jo vuosisatoja totuttu näkemään maailma erilaisten etupiirien kautta. Siksi ei ollut yllättävää, että Winston Churchill ja Josif Stalin pääsivät yhteisymmärryksen Churchillin esittämien prosenttilukujen pohjalta.

Teheranin, Jaltan ja Potsdamin kokouksissa tehtiin asiallisesti jako, joka tunnusti, että Neuvostoliitolla on oma etupiirinsä ja että Moskovalla tämän etupiirijaon puitteissa on oikeus edellyttää etupiiriltään ystävällisimpiä hallituksia.

Uuden Euroopan voimasuhteista ei ollut muutenkaan epäselvyyttä. Charles Bohlen, joka toimi Rooseveltin tulkkina Teheranissa ja jolla oli pitkä kokemus eurooppalaisesta diplomatiasta, totesi välittömästi Teheranin kokouksen jälkeen: ”Lopputulos tulee olemaan, että Neuvostoliitto on ainoa tärkeä sotilaallinen ja poliittinen voima Euroopan mantereella.”

Teoriassa kaikki oli siis jokseenkin selvää. Sitten siirryttiin käytäntöön.

Italialainen tapaus

Kesällä 1943 Yhdysvallat ja Iso-Britannia valtasivat Sisilian ja Manner-Italian. Elokuussa Stalin kirjoitti Rooseveltille ja Churchillille kirjeen, jossa hän

ehdotti, että perustettaisiin sotilas-poliittinen komissio, joka pohtisi liittoutuneiden puolelle antautuvien tai siirtyvien valtioiden kanssa solmittavan rauhan ehtoja. Stalinin kirjeen pontimena oli tunne siitä, että Neuvostoliitto oli joutunut nuoremman yhtiökumppanin rooliin. Siltä ei kysytty mitään Italian poliittisten olojen järjestelyistä. Neuvostoliitto oli kuitenkin koko ajan ilmoittanut, että maa on erittäin kiinnostunut Italian pohjoisafrikkalaisesta siirtomaasta Tripolitaniasta.

Suuren liittoutuman läntisten osapuolten omatoimisuus Italiassa kytkeytyi selvästi ennen kaikkea Iso-Britannian strategiaan etuihin. Imperiumin logistinen solmukohta oli Lähi-idässä. Siellä ei tarvittu uusia kilpailijoita.

Omatoimisuudella oli kuitenkin varjopuolensa. Pinnan alla kytevät eturistiriidat nousivat sodan loppupuolella yhä selvemmin esiin samalla kun omatoimisuus lisääntyi. Tästä syystä voidaan perustellusti sanoa, että siirtymä Saksan vastaisesta sodasta liittolaisten keskeiseen kylmään sotaan alkoi Italiassa ja sai jatkinsa Romaniassa.

Yhdysvaltain ja Iso-Britannian päätös jättää Neuvostoliitto Italian järjestelyjen ulkopuolelle oli enteellinen ainakin kahdessa mielessä. Moskovan ulkopoliittisiin päiväunelmiin kuului sodan alkuaikoina toivomus päästä sodan jälkeen osalliseksi lännen teknologiasta. Stalin painotti toistuvasti, miten tärkeää olisi jatkaa liittoutuneiden yhteistyötä rauhan oloissa. Eivätkä nämä painotukset olleet pelkästään kyynistä poliittista peliä.

Kominternin lakkauttaminen oli ainakin osittain yritys jarruttaa yltiövallankumouksellisia odotuksia. Stalin yritti Euroopan kommunistijohtajille pitämässään opettavaisissa luennoissa jarruttaa kehitystä selittämällä, että uusissa olosuhteissa sosialismi on mahdollinen ilman proletariaatin diktatuuria ja vaikkapa Englannin monarkian oloissa. Stalinin tasapainoilu epäonnistui, eikä se johtunut pelkästään Neuvostoliiton pahasta tahdosta tai maan johdon taitamattomuudesta.

Epäonnistumiseen vaikutti ainakin kolme tekijää. Ensimmäinen kommunismin aaveen pelko kyti pinnan alla. Se oli kulkenut ympäri Eurooppaa Wienin kongressin ajoista lähtien ja jokaisen entisen eristysvyöhykkeen maan eliitin päähän se oli iskostunut lujasti. Katynin kaltaisten hirmutekojen paljastuminen ei edesauttanut uuden poliittisen julkisivun uskottavuutta. Toiseksi ajan kuluessa Neuvostoliiton johto piti aina vain ehdottomammin kiinni ajatuksesta, että etupiiri oli sen yksinomaisten määräysvallan alue. Italiasta ja Kreikasta tuli ennakkotapauksia joissa oli jo tingitty – varsinkin jälkimmäisessä – alkuperäisen sopimuksen ihanteellisista demokraattisista pelisäännöistä ja vapaista vaaleista. Kolmanneksi kommunistien arvovalta oli samaan aikaan noussut mittasuhteisiin, joilla ei ollut välttämättä mitään välitöntä tekemistä asianomaisten maiden kommunististen puolueiden todellisten suoritusten tai suurvaltajohtajien prosenttilaskelmien kanssa. Jugoslavian kehitys on tästä mielessä paljastava. Churchillin ja Stalinin pro-

senttisopimuksessa Jugoslavia oli jaettu periaatteella 50–50. Maa siirtyi kuitenkin vääjäämättömästi Titon johtamille partisaaneille.

Prosenttilaskuun perustuvan ratkaisun ontous paljastui lopullisesti Romaniassa ja Puolassa.

Puolan jaon seurauksia

Puolan hallitus oli välittömästi maailmansodan puhjettua siirtynyt Lontoon. Hallituksen asenteet Neuvostoliittoa kohtaan olivat etenkin Ribbentrop-sopimuksen jälkeen hyvin vihamieliset.

Upseerien kohtalo selvisi huhtikuussa 1943. Neuvostoliitto kiisti jyrkästi syyllisyytensä, ja pakolaishallituksen hyväksyttyä Saksan tarjouksen puolueetomasta tutkimuksesta Stalin katkaisi diplomaattisuhteet puolalaisiin.

Katynin hautojen löytymisen jälkipuinnin yhteydessä syntyi kaksi puolalaista hallitusta. Neuvotteluja hallitusten yhdistämisestä käytiin tuloksetta Iso-Britannian ja Yhdysvaltojen painostuksesta. Rajan siirto ja upseerien murhat olivat liian suuria rasituksia.

Sodan loppuvaiheessa puolalaisten tuntema epäluulo synnytti Varsovan kapinan. Neuvostoliittolaiset joukot olivat kesäkuussa 1944 aloittaneet suurhyökkäyksen peitenimellä Bagration. Hyökkäyksen loppuvaiheessa Lontoon pakolaishallituksen AK-joukot (Armia Krajowa – maan armeija) halusivat hinnalla millä hyvänsä itse vapauttaa Varsovan ennen kuin puna-armeija saapuisi.

Sotilasasiantuntijat ovat kohtalaisen yksimielisiä siitä, että operaatio Bagrationin tarkoitus oli Valko-Venäjän vapauttaminen, mutta että Saksan Heeresgruppe Mitten sortuminen johti Neuvostoliiton joukkojen etenemiseen huomattavasti pidemmälle Puolan suuntaan. Vlovin ja Brestin valtaamisen myötä puna-armeija oli jo menettänyt etenemiskykynsä. Asiantuntijat viittaavat siihen, että Neuvostoliiton logistiset järjestelmät johtivat vääjäämättömästi pitkälle edenneen hyökkäyksen voiman ehtymiseen.

Tapahtumien poliittinen tarkastelu antaa ristiriitaisemman kuvan. Neuvostoliitto oli muun muassa Lublinissa pidättänyt AK:n yksiköt. Muualla edellytettiin että AK:n joukot joko liittyvät Neuvostoliiton maaperällä perustettuun AL:ään (Armia Ludowa – kansan armeija) tai joutuvat pidätetyksi. Huhut ja vastakkainasettelu johtivat AK:n komentajan Tadeusz Bór-Komorowskin dramaattiseen käskyyn heinäkuun 22. päivänä 1944. AK päätti taistella sekä saksalaisia että neuvostoliittolaisia joukkoja vastaan. Kun huhut kertoivat puna-armeijan panssareiden lähestyvän Varsovan esikaupunkia Pragmaa, annettiin Varsovassa elokuun 1. päivän aamuna käsky aloittaa kansannousu. Vasta tammikuun 17. päivänä 1945 puna-armeija valtasi Varsovan.

Norman Davies, jonka historiantulkinta on Puolan osalta erittäin myönteinen, toteaa päätöksestä näin:

”Ei ole epäilystäkään siitä, etteikö päätös Varsovan kansannoususta edustaisi puolalaisille traagisinta erehdystä maan nykyhistoriassa”.

Vararikon airut Bukarestissa

Melkein välittömästi Varsovan valtaamisen jälkeen liittoutuneiden johtajat tapasivat Jaltalla. Puolan suhteen tehtiin kokouksessa nahkapäätös, jolla ulkoministerit valtuutettiin jatkamaan neuvotteluja laajennetun puolalaisen hallituksen aikaansaamiseksi.

Samassa kokouksessa hyväksyttiin myös ”Vapautuneen Euroopan” -julistus, jonka tarkoituksena oli luoda puitteet Saksan puolella taistelleiden tai sodan aikana alistettujen valtioiden demokratian palauttamiselle.

Kaksi viikkoa julistuksen allekirjoittamisen jälkeen alkoi kylmän sodan avoin vaihe. Venäjän varaulkoministeri Andrei Vyšinski saapui helmikuun 27. päivänä Bukarestiin ja kertoi kuningas Mikaelille minkälaisen hallituksen Neuvostoliitto edellytti nyt perustettavan. Vyšinski oli järjestämässä uusiksi Euroopan poliittista karttaa.

Jäätävät välit

Erityisen tarkkaavaiset huomioitsijat tai poliittisten sisäpiirien miehet tiesivät jo rauhanjuhlien yhteydessä, että riemukkaat puheet jatkuvasta yhteistyöstä olivat lähinnä tarkoituksenmukaista poliittista peliä sotaväsymystä potevien ja raunioissa ahertavien kansalaisten rauhoittamiseksi.

Sodan eurooppalaista loppunäytöstä on läntisessä kirjallisuudessa yleensä kuvattu otsikolla ”Berliinin kilpajuoksu”. Kilpajuoksijan rooli oli annettu Neuvostoliitolle, mutta kilpajuoksu oli länsiliittoutuneiden ongelma. Siitä kertoo länsirintaman komentajan Dwight D. Eisenhowerin toteamus, ettei hän ymmärrä, miksi lännen sotilaita pitää uhrata kilpajuoksuun, kun johtajat jo olivat sopineet uuden Saksan jakamisesta. Alullepanija oli Winston Churchill, joka selkeämmin kuin muut läntiset johtajat ymmärsi, että vanha maailmanjärjestys oli muuttunut ja että oli pelastettava mitä vielä pelastettavissa oli. Taustalla olivat vuosien 1942–43 virhearviot Neuvostoliiton kyvystä pysäyttää ja lyödä takaisin Saksan sotavoimat. Länsiliittoutuneet olivat päättäneet varmistaa strategisesti merkittävät alueet Välimeren suunnassa. Sillä aikaa Neuvostoliitto oli edennyt yllättävän nopeasti kohti Euroopan sydäntä, ja länsirintama oli auttamattomasti myöhässä. Nyt lännellä oli kiire. Sodanjälkeisen ajan politiikka oli astunut näyttämölle.

Stalin ja poliittiset suhteet

Potsdamin kokouksessa kesällä 1945 uusi kansainvälinen tilanne oli jo aistittavissa. Harry S. Truman oli alun alkaen suhtautunut paljon pidettyväisemmin Neuvostoliittoon kuin hänen edeltäjänsä Roosevelt. Churchill oli tunnettu kommunismin vastustaja, mutta Stalin tunsikin, että he ymmärsivät toisiaan. Konservatiivien tappio Englannin vaaleissa johti kuitenkin kokouksen osallistujien vaihtumiseen. Neuvottelupöytään istuivat Clement Attlee ja

ulkoministeriksi noussut Ernest Bevan. Etenkin Bevan suhtautui pitkän linjan ay-liikkeen toimitsijana erittäin epäluuloisesti Staliniin.

Sota oli Euroopassa tasoittanut elinoloja. Kaikilla oli kohtalaisen huono olla, olipa järjestelmä sitten kapitalistinen tai sosialistinen. Teknologiassa mielessä erot olivat myös jonkin verran kaventuneet Neuvostoliitolle annetun teknisen tuen ja Saksasta sotakorvauksena poiskuljetettujen teollisuuslaitosten ansiosta.

Tulevaisuus määräytyisi kuitenkin sen mukaan, kumpi osapuoli pystyisi nopeammin jälleenrakentamaan taloutensa ja tarjoamaan kansalaisilleen siedettävät tai hyvät olot. Kilpailu demokratiasta ja hyvinvoinnista oli alkuun alkupäivinä 1945 maailman sotilaalliset voimasuhteet saivat uuden ulottuvuuden. Vajaa viikko Potsdamin kokouksen jälkeen Hiroshimaan ja Nagasakiin pudotetut atomipommit lopettivat Aasian puoleisen maailmansodan ja avasivat uuden kauden.

Yksi tapahtuma varjosti – tai valaisi – kuitenkin maailmansodan viimeisiä taisteluja ja sodanjälkeisen kauden kansainvälistä politiikkaa: elokuun alkupäivinä 1945 maailman sotilaalliset voimasuhteet saivat uuden ulottuvuuden. Vajaa viikko Potsdamin kokouksen jälkeen Hiroshimaan ja Nagasakiin pudotetut atomipommit lopettivat Aasian puoleisen maailmansodan ja avasivat uuden kauden.

Stalin ymmärsi, että atomipommi muutti liittoutuneiden sodan aikana vallinnutta tasapainoa ja ryhtyi välittömästi toimiin. Jo sodan aikana ydinfyysikko Nikolai Fljorov oli varoittanut Neuvostoliiton johtoa, että jotain ilmeisesti oli tekeillä. Fljorov oli pannut merkille, ettei yksikään läntinen tai saksalainen tiedemies ollut julkaissut yhtään tieteellistä tutkimusta ydinfisioista. Hänen mielestään se oli merkki salailusta ja siten epäsuorasti myös sotilaallisesti merkittävästä tutkimuksesta.

Elokuiset tapahtumat 1945 edellyttivät Neuvostoliitolta erikoisponnistuksia. Niitä johtamaan Stalin asetti Lavrenti Berijan. Yhdysvaltain muuttamia päiviä Nagasakin pommin jälkeen julkaisema ”Smyth Report” oli neuvostoliittolaisen projektin johtolankana. Raportti oli eräällä tavalla yhteenveto huomattavasta osasta siihen mennessä julkaistusta teoreettisesta tietämyksestä. Nyt Neuvostoliiton johto tiesi ainakin, mitä pitäisi etsiä ja mistä.

Kylmän rajan pyykkit

Kylmän sodan raja kulki vähän kiemurrellen läpi Euroopan. Kreikka jäi prosenttisopimuksen mukaan länteen. Josif Broz Tito sekoitti suurvaltasuunnitelmia vapauttamalla omilla partisaanijoukoillaan Jugoslavian. Tärkein eteläinen rajapyykki oli Romania, josta raja kulki Unkarin länsipuolelta Tšekkoslovakian kautta läpi uuden Saksan ja Itämerelle. Siellä rajan itäpuolelle jäivät Baltian maat ja Suomi.

Rajanveto sisälsi monenlaisia ongelmia, jotka seuraavien vuosikymmenien aikana vaikuttivat Euroopan sisäiseen jännitykseen ja maailmanpolitiikkaan. Ensimmäisenä laukesi Romanian tilanne. Johtavat romanialaiset poliitikot eivät ymmärtäneet, että voimasuhteet olivat ratkaisevasti muuttuneet. He halusivat uskoa, että länsiliittoutuneilla oli pyrkimys ja mahdollisuuksia vaikuttaa etupiiriin sisäiseen kehitykseen. He yrittävät juonitella ja tuloksena oli poliittinen keikaus, jossa liikkeellepanevana voimana olivat Moskovalle uskolliset kommunistit ja NKVD:n Romaniaan sijoitetut joukot.

Moskova halusi ymmärtää hyvin laveasti, mitä länsivaltiot tarkoittivat ilmoittaessaan, että Neuvostoliitolla oli oikeus ystävällismielisiin naapureihin. Ystävällismielinen ja täysin luotettava ymmärrettiin Kremlissä helposti yhdeksi ja samaksi asiaksi. Siitä syystä vallankaappaukset ja muodollisesti demokraattisesti toteutetut vallanvaihdot noudattivat Neuvostoliitossa heti 1920-luvun alussa syntynyttä mallia: tärkein vallankumouksellinen etujoukko oli valtiollisesta turvallisuudesta vastaavat elimet, jotka oli alistettu suoraan poliittiselle johdolle, ei parlamentille eikä hallitukselle.

Pitkä sähke

Helmikuussa 1946 George F. Kennan lähetti myöhemmin kuuluisaksi tulleen ”pitkän sähkeen” Washingtoniin. Sähke oli yritys ymmärtää, miten Stalinin johtama Neuvostoliitto näki sodanjälkeisen maailman.

Stalinin puheissa ei juuri mikään ollut muuttunut 1930-luvulta. Neuvostoliitto eli vihamielisessä ympäristössä, jolle oli tunnusomaista eri kapitalististen maiden keskinäiset ristiriidat, talouden kriisit ja niistä nouseva aggressiivisuus. Näistä lähtökohdista seurasi myös asianmukaiset johtopäätökset. Neuvostoliitto katsoi parhaaksi puolustaa kaikin keinoin etujaan. Tärkeimmät tehtävät olivat sotilaallisen voiman ylläpitäminen, eri valtioissa toimivien todellisten ystävien tukeminen paikallisten imperialististen sotien syyttymisen uhalla, edistysmielisten voimien tukeminen Neuvostoliiton etuja silmällä pitäen ja leppymätön ideologinen taistelu sosiaalidemokratiaa vastaan.

Kennan oli pitkän linjan Neuvostoliiton asiantuntija. Hän oli ollut Yhdysvaltain ensimmäisen Moskovan suurlähettilään William C. Bullittin avustaja 1930-luvulla ja oli paikan päältä seurannut Stalinin järjestelmän vakautumisen vaiheita suuren terrorin puristuksessa. Hänen sähkeensä muistutti Bullittin aiemmin esittämästä varoituksesta ja loi lännessä puitteet kylmän sodan ehtojen tulkinnalle. Kuukautta myöhemmin Winston Churchill piti rautaesirippupuheensa missourilaisessa pikkukaupungissa Fultonissa. Syyskuussa Clark M. Clifford luovutti presidentti Trumanille erikoisraporttinsa ”American Relations with the Soviet Union”. Raportin yläkulmassa luki ”Top Secret”.

Hyvin nopeasti näistä raameista syntyi myös käytännön politiikkaa. Helmikuussa 1947 Voice of America aloitti Neuvostoliittoon suunnatut radiolähetykset.

Kylmän sodan lähtökuopat

Länsiliittoutuneet olivat suunnitelleet taktiikkansa huolellisesti Pariisin ulkoministerikokoukseen kesäkuussa 1947. Epäluulo oli juurtunut jo niin syväälle politiikan maaperään, että länsipuolen ulkoministerit olivat valmiit lopulliseen pesäeroon. Välineenä oli Yhdysvaltain lupaama talousapu. Sitä ei voitu suoralta kädeltä evätä Neuvostoliitolta, mutta ulkoministerit Ernest Bevin ja George Marshall sopivat keskenään, että neuvostoliittolainen osapuoli houkuteltaisiin kieltäytymään avusta siihen kuuluvien vapaakauppaehtojen tähden. Vjatšeslav Molotov meni ansaan ja Marshall-apu syntyi. Tätä talousapua hallinnoinut OEEC-järjestö perustettiin samoilla päätöksillä.

Syyskuussa 1947 pidettiin Kominformin perustava kokous Szklarska Poreba -nimisessä puolalaisessa kaupungissa. Stalin oli jättänyt käytännön poliittiset tehtävät lähimmille avustajilleen. Andrei Ždanov oli diktaattorin lähiympäristön valtataistelussa noussut Stalinin tärkeimmäksi seuraajaehdokkaaksi ja vastasi suhteista veljespuolueisiin. Kominternin kokouksessa hän piti linjapuheensa ”kahdesta leiristä”.

Kylmä sota oli lähtenyt liikkeelle. Sitä käytiin maailman joka kolkalla, mutta aina välillisenä sotana, jossa menetelminä olivat vallankaappaukset, salamurhat ja taloudelliset lupaukset.

Euroopan rajanveto

Kaikkiin Neuvostoliiton rajanaapurivaltioihin oli lyhyessä ajassa pystytetty Moskovan valitsema johto. Ainoa poikkeus oli Suomi. Näiden poliittisten operaatioiden toteuttamistapa synnytti kuitenkin paljon ongelmia; erityisen ongelmallinen oli tilanne Saksassa. Neuvostoliitto oli vyöhykejaossa saanut taloudellisesti heikommin kehittyneen osan, joka oli kaiken lisäksi kohtalaisen järjestelmällisesti puhdistettu kaikesta teollisuudelle kelpaavasta.

Länsiliittoutuneiden pyrkimykset ratkaista Saksan jälleenrakentamiseen liittyviä ongelmia eivät miellyttäneet Moskovaa. Ne päättivät kuitenkin toteuttaa suunnitelmansa uuden D-markan liikkeelle laskemisesta. Stalin päätti puolestaan vastata Berliinin saarrolla. Toimenpide osoittautui virheel-liseksi, mutta kuvasti hyvin Stalinin johtaman ulkopoliittikan toimintatapaa. Sodassa vuonna 1942 tapahtuneen käänteen jälkeen Neuvostoliitto oli saavuttanut käytännöllisesti katsoen kaikki ulkopoliittiset tavoitteensa. Sodan

päättymisen jälkeen asiat mutkistuivat ja johtivat Neuvostoliiton kannalta haitallisiin poliittisiin vastatoimiin.

Yhdysvaltain ilmasilta Berliiniin oli logistinen ja poliittinen menestys ja merkitsi Neuvostoliiton sodanjälkeisen ajan ensimmäistä suurta arvovalta-tappiota. Samalla se synnytti poliittisen ja taloudellisen uskottavuusongelman, joka sen jälkeen nousi toistuvasti esille ja heikensi Neuvostoliiton talousmallin houkuttelevuutta ja jo aiemmin huonoksi osoitettua toimivuutta. Seuraavat vuodet olivat täynnä osoituksia siitä, että sosiaalisesti markkinataloudeksi tai hyvinvointiyhteiskunnaksi kutsuttu järjestelmä oli sekä vakaampi että tehokkaampi kuin Moskovan malli. Ensimmäiset havainto-opetukset tulivat Berliinin ja Pilsenin työläiskapinoiden muodossa 1953. Niitä seurasi Poznanin työläiskapina 1956 ja lopuksi Unkarin kansannousu 1956.

Suomi erikoistapauksena

Kiristynyt kansainvälinen tilanne oli Suomelle monessa mielessä vaikea. Keskusteltua Neuvostoliittoa vastaan sotaa käyneistä rajanaapureista Suomi oli ainoa, jota ei miehitetty. Sotakorvaukset olivat kuitenkin erittäin raskaat ja edellyttivät ennen pitkää investointeja ja niitä vastaavia valuuttatuloja.

Ruotsin mahdollisuudet antaa pitkäaikaisia dollariluottoja olivat rajoitetut. Selluloosayhdistyksen johtaja vuorineuvos Walter Gräsbeck kääntyi Yhdysvaltain puoleen, mutta sikkäläisen ulkoministeriön ensimmäiset reaktiot olivat hyvin kielteisiä. Yhdysvalloissa pelättiin, että lainadollarit päätyisivät välittömästi tai välillisesti Moskovan tileille ja että Washington tämän vuoksi joutuisi sotakorvauksien maksumieheksi. Suomen osakseen saama kohtelu ei tässä suhteessa ollut poikkeuksellista. Samanlaisia epäilyksiä oli olemassa Neuvostoliiton hallitseman Saksan miehitysvyöhykkeen suhteen. Kylmässä sodassa vallitsi siten jonkinlainen kohtalonomainen yhteys Suomen, Saksan itävyöhykkeen ja Berliinin välillä.

Yhdysvaltain vastahakoinen hallitus pyrki jopa estämään Gräsbeckin johtaman valtuuskunnan matkan. Se toteutui kuitenkin, ja lopputuloksena syntyivät joulukuun 1945 ja syyskuun 1947 välisenä aikana melkein 100 miljoonan dollarin lainapäätökset. Vaikka Suomi vähän myöhemmin kiristyneessä kylmässä sodassa jäikin Marshall-avun ulkopuolelle, oli paperiteollisuus kuitenkin saanut alan tulevaisuudelle erittäin merkittävän ”varamarshallin”.

Myönnettyt lainat osoittivat, että Suomi oli erikoistapaus, jonka liikkumavara tulisi olemaan erittäin riippuvainen kylmän sodan suhdanteista.

Voimasuhteiden muotoutuminen

Kansainvälinen politiikka oli muuttumassa. Voimasuhteet olivat Euroopassa välittömästi sodan päätyttyä epämääräiset. Vasemmistopuolueiden vaikutusvalta oli kasvanut, mutta oli avoin kysymys, mihin suuntaan ne ja ammattiyhdistykset kääntyisivät. Sota oli järkyttänyt vanhoja herruussuhteita sekä Intiassa että Kiinassa. Afrikkalaisissa siirtomaissa liikehdintä oli jo käynnissä. Jopa Yhdysvaltain takapihalla tapahtui muutoksia.

Japanin antautuminen oli edellyttänyt, että Kiinassa olevat joukko-osastot antautuisivat Kuomintangin joukoille. Se ei kuitenkaan onnistunut. Vuonna 1927 alkanut Kiinan sisällissota oli väliaikaisesti lopetettu Japanin hyökätessä, mutta se alkoi nyt uudestaan. Käytännössä tämä tarkoitti, että huomattava osa Japanin joukoista antautui Kiinan kommunistipuolueen hallitsemilla alueilla.

Intian varakuningas John Hope oli vuonna 1939 – neuvottelematta intialaisten kanssa – julistanut maan liittoutuneiden puolella sota käyväksi valtioksi. Julistus synnytti kriisin, jota ei pystytty ratkaisemaan sodan aikana, mutta joka pakotti Lontoon hallituksen lupaamaan Intialle itsenäisyyden sodan jälkeen. Samalla syntyivät ne rajaehdot, jotka johtivat Intian jakoon pääasiallisesti hindujen hallitsemaan Intiaan ja muslimien hallitsemaan Pakistaniin.

Egyptissä nuori upseeri nimeltä Gamal Abdel Nasser oli jo toisen maailmansodan aikana suunnitellut yhteistyötä Italian kanssa englantilaisten siirtomaaherrojen häätämiseksi. Arabiliitto perustettiin Kairossa huhtikuussa 1945. Epämääräisenä ideologisena johtotähdenä oli pan-arabismi. Saharan eteläpuolisessa Afrikassa 1920-luvulla syntyneet ja sodan jälkeen nousussa olleet poliittiset johtajat olivat järjestämässä kolonialismin vastaista taistelua pan-afrikanismin pohjalta.

Guatemalassa pidettiin 1944 maan ensimmäiset vapaat vaalit. Presidentiksi nousi Juan José Arévalo. Guatemalan esimerkki demokraattisesta kehitysmallista vaikutti laajasti koko latinalaisessa Amerikassa.

Tämä valtava kansainvälisen politiikan murros synnytti taas samankaltaisia maailmanvallankumouksen harhakuvitelmiä kuin 30 vuotta aikaisemmin. Silloin vallankumousjohto oletti, että kansainvälinen kumous pelastaisi maan uhkaavista vaaroista. Nyt Neuvostoliiton kannalta oli tärkeää aikaansaada kansainvälisten suhteiden uudenlaista tasapainoa – pariteettia.

Ensimmäinen salama

Neuvostoliitto räjäytti ensimmäisen atomipomminsa, ”ensimmäisen salaman”, 29. elokuuta 1949. Menestyksen takana oli jättimäinen ponnistus. Berijan hallinnoima projekti oli poliittisen pakon ja pakottamisen yhdistelmä. Osa tiedoista oli saatu vakoilemalla, osa oli otettu talteen Saksan koelaitoksista ja osa perustui neuvostoliittolaiseen fyysikko Igor Kurtšalovin johtamaan tutkimukseen. Pelkkä pommi ei vielä kuitenkaan ratkaissut Neuvostoliiton haikailemaa aseellista pariteettia. Sen käytössä ei ollut menetelmää millä toimittaa atomipommi perille sodan syytyessä.

Maailmansodan teknisessä ja sotilaallisessa avussa veljellinen avunantaja oli asettanut avulleen selkeitä strategisia rajoituksia. Yhdysvallat ei ollut toimittanut nelimoottorisia pommikoneita itäiselle liittolaiselleen. Neuvostoliitto sai kuitenkin haltuunsa ainakin kolme amerikkalaista eri syistä pakkolaskuihin joutunutta konetta. Tupolevin suunnittelutoimisto oli suljetun etuoikeutetun kaupungin ja Gulagin pakkotyöleirin osaston välimuoto. Tässä Konstruktorskoje Bjuroon (KB) nimellä kulkeneessa laitoksessa kopioitiin amerikkalainen B-29 kone. Kopion pohjalta valmistettiin Tu-4, jonka neitsytlento oli 1947. Teknisistä vaikeuksista johtuen sen lentosäde ei kuitenkaan riittänyt tekemään siitä mannertenvälistä pommikonetta. Se kuitenkin näytti sellaiselta.

Neuvostoliiton vaikeudet kopioida länsimaisia tuotteita osoittivat kuitenkin, että jotain oli muuttumassa. Teknologian merkitys oli lisääntynyt.

Kilpavarustus ja teknologia

Jouluaattona 1947 Bell Telephone Laboratoriesin työntekijät toteuttivat onnistuneen kokeilun pienellä elektronisella laitteella. Puoli vuotta myöhemmin lehdistötiedotteessa todettiin, että ”tänään on ... esitetty hämmästyttävän yksinkertainen laite, joka tehokkaasti pystyy suorittamaan melkein kaikki tyhjiöputken tehtävät”. Samalla järjestettiin laboratorion työntekijöiden keskuudessa äänestys laitteen nimestä. Äänestyslipukkeen kuudes vaihtoehto voitti, ja vekotin sai nimekseen transistori.

Lehdistötiedotetta julkistettaessa ei transistorin merkitystä osattu vielä arvioida. Vasta vuonna 1956 John Bardeenille, Walter Brattainille ja William

Shockleylle annettiin tunnustuksena fysiikan Nobelin palkinto. Neuvostoliitolle transistorin totuuden päivä koitti huomattavasti myöhemmin.

Tässä vaiheessa Stalinin johtamistyylin epäjohdonmukaisimmat piirteet nousivat taas esille. Maaailman toista suurvaltaa johdettiin päiväkohtaisten oivallusten tai päähänpistojen pohjalta. Monimutkaiset teknologiset uudistukset eivät olleet välittömästi sodan jälkeen päällimmäisinä Moskovan johdon mielessä. Maan politiikassa ja arkipäivässä kansainvälisen tilanteen nopea kärjistyminen näkyi harkitsemattomina ja yltiöpäisinä poliittisina tempauksina tai uusina epäluotettavien ainesten puhdistusoperaatioina.

Bundin valtio

Vedenjakajana oli suhtautuminen uuteen juutalaisen valtioon Lähi-idässä. Rooiliinsa tottumaton uusi kansainvälinen suurvalta oli aluksi Israelin valtion perustamisen kannalla, mutta katui nopeasti päätöstään. Israelin pääasiallisesti Itä-Euroopasta lähtöisin olevat poliittiset johtajat eivät olleet halukkaita toimimaan Neuvostoliiton edunvalvojina Lähi-idässä. Juutalaisen valtion työväenpuolueen johtajat olivat vanhoja bundilaisia, jotka tunsivat melkoista epäluuloa venäläisiä kohtaan.

Katumisella oli välittömiä vaikutuksia sisäpolitiikkaan, mikä osoitti miten tunneperäisesti tätä suurvaltaa johdettiin. Juutalaisvastaisuus oli jatkuvasti kytenyt Venäjän ja Neuvostoliiton pinnan alla. Nyt siitä seurasi uusi terroriaalto, joka ennen kaikkea suuntautui juutalaisia lääkäreitä vastaan. Vainoharhainen ja ikääntyvä diktaattori koki uuden tilanteen edessä, että juutalaiset olivatkin vaarallisia – heillä oli oma, vieras identiteetti – ja he saattoivat toimia kansainvälisen sionismin agentteina.

Kim Il Sungin viitoittama tie

Kiinan vallankumous oli vahvistanut käsitystä, että maailmanvallankumous oli vihdoinkin lähtenyt liikkeelle, joskin tavalla joka ei ihan kirjaimellisesti vastannut Marxin *Pääomassa* hahmottelemaa tuotantovoimien kasvun suuntausta. Kansainvälinen valta kasvoikin kiväärin piipusta eikä tuotantovoimien hyppäyksellisestä kasvusta.

Usko maailmanvallankumouksen vääjäämättömään voittoon oli saanut Stalinin innostamaan Pohjois-Korean johtajaa Kim Il Sungia hyökkäämään Etelä-Koreaan. Ensimmäinen todella vakava yhteenotto entisten liittolaisten välillä oli alkanut.

Korean kriisin yhteydessä Neuvostoliitto sortui myös alkeelliseen kansainvälisen politiikan virheeseen. Pohjois-Korean aggressio tuli vastaperus-

tetun YK:n käsittelyyn, mitä Neuvostoliitto protestoi jäämällä pois turvallisuusneuvoston kokouksesta. Epälooginen toimintatapa antoi Yhdysvalloille mahdollisuuden toimia kansainvälisen yhteisön edustajana Etelä-Koreaa sotilaallisesti puolustettaessa.

Stalin oli jo vanha ja väsynyt. Hän vetäytyi yhä useammin Mustanmeren loma-asuntoonsa eikä jaksanut perehtyä asioihin. Hän oli ympäröinyt itsensä uskollisilla palvelijoilla. Maaliskuussa 1953 Stalin koki yön yksinäisyydessä vakavan aivoverenvuodon. Häntäntynyt lähipiiri joutui kääntymään vangittujen juutalaisten lääkäreiden puoleen saadakseen hoito-ohjeita. Pelko ja vainoharhaisuus olivat tehneet tehtävänsä.

Josif Stalin kuoli maaliskuun 5. päivänä 1953 politbyroon jäsenten silmien edessä. Elämä Neuvostoliitossa jatkui entisellään ja talous näytti kehittyvän suotuisasti.

Hruštšovin perestroika

Stalinin kuolema johti hillittyyn valtataisteluun. Stalinin hautajaisissa maaliskuun 9. päivänä Lavrenti Berija pääsi puhujaksi Vjatšeslav Molotovin ja Nikita Hruštšovin kanssa kunniapaikalle. Stalinin kuolemaa seuranneina kuukausina Berija oli varapääministerinä ja turvallisuuselinten päällikkönä johdon vaikutusvaltaisin jäsen. Hän yritti pehmentää itsestään syntynyttä mielikuvaa muun muassa vapauttamalla syyttömästi vankileireille joutuneita ja kieltämällä kidutukset. Puhemiehistön jäsenet pelkäsivät kuitenkin Berijaa, ja Hruštšovin johdolla päätettiin toimia häntä vastaan käyttäen verukkeena Berliinissä puhjenneita työläismielenosoituksia.

Kesäkuun loppupäiviksi kutsuttu puhemiehistön kokous alkoi Hruštšovin esittämillä syytöksillä. Georgi Žukovin johtamat sotilaat vangitsivat Berijan, joka Neuvostoliiton korkeimman oikeuden erityisistunnossa tuomittiin kuolemaan syytettynä vakoilusta ja terrorismista. Berijan todellisista rikoksista ei tietenkään ollut mahdollista käydä oikeutta. Lavrenti Berija teloitettiin virallisen historiankirjoituksen mukaan välittömästi tuomion julistamisen jälkeen joulukuun 23. päivänä 1953.

Ulos umpikujasta

Stalin oli jo 30-luvun suuressa välienselvittelyssä esittänyt käsityksensä sosialismin kyvystä kasvaa kapitalismia nopeammin. Ilman tätä olettamusta pakkokollektivisointi ja viisivuotissuunnitelmien valtavat uhraukset olisivatkin olleet turhia. Sosialismin nopeasta talouskasvusta syntyi jatkossa keskeinen opinkappale, joka kiteytyi sanapariin ”saavuttaa ja ohittaa”. Saavuttamisen piti tapahtua Marxin *Pääomasta* vedetyn johtopäätöksen pohjalta: tuotantovälineiden tuotannon kulutusvälineitä nopeamman kasvun avulla. Tätä talouspoliittista periaatetta noudattanut politiikka ei kuitenkaan ottanut

huomioon sen enempää teknisen edistyksen kuin työvoiman laadun vaikutusta tuotantoon. Kylmän sodan kilpailu muutti näitäkin perusasettamuksia.

Sekä Berijan välittömästi Stalinin kuoleman jälkeen toteuttamat varovaiset uudistukset että Hruštšovin seuraavina vuosina alullepanema ulkopolitiittinen suunnanmuutos viittaavat siihen, että Neuvostoliiton johto ymmärsi aiempaa selvemmin Stalinin kauden talouspolitiikan synnyttämät ongelmat. Herätyskellona toimivat Itä-Euroopan työläiskapinat, jotka osoittivat, että kilpajuoksu hyvinvoinnista oli kääntymässä lännen eduksi.

Hruštšovin mielestä avain oli ulkopoliittikka ja kylmä sota. Vastakkainasettelu söi Neuvostoliiton resursseja, ja ainoa tapa irtaantua tästä uusintamisen muodosta oli vähentää kansainvälisiä ristiriitoja ja siirtää osa armeijaan ja varusteluun käytetyistä resursseista siviilitalouteen. Länsimaiset laskelmat osoittivat puutteellisuudestaan huolimatta, että 1928 alkanut kehitys oli liian ekstensiivinen ja sotilaallisesti tuottamaton.

Johtava amerikkalainen tutkija Abram Bergson on tehnyt valtavan työn neuvostoliittolaisten talouslukujen ymmärtämiseksi. Erityisen mielenkiintoista on, että hänkin piti vielä 60-luvun alussa mahdollisena, että Neuvostoliitto ohittaisi taloudellisesti Yhdysvallat. Bergson ei ollut tässä arvioissa yksin. Myös ajan johtava talousteoreetikko Joseph Schumpeter piti suunnitelmataloutta periaatteessa tehokkaampana.

Uusi ulkopoliittikka

Vastakkainasettelun ydin oli ratkaisematon Saksan kysymys. Jaettu maa oli taloudellinen, poliittinen ja ideologinen kipukohta. Liittolaisten yhteinen suunnitelma alun perin oli varmistaa, ettei Saksa koskaan enää nouse horjuttamaan Euroopan turvallisuutta. Kylmä sota oli kuitenkin muuttanut asetelmia, ja Länsi-Saksan talousihme oli kehittymässä Länsi-Euroopan taloudelliseksi moottoriksi ja poliittiseksi esikuvaksi. Made in Germany, saksalaisille tuotteille pakotettu varoittava polkumyyntileima, muodostuikin toisen maailmansodan jälkeen laadun takeeksi. Ideologisella tasolla Länsi-Saksan sosiaalinen markkinatalous ymmärrettiin kolmanneksi talousmuodoksi, joka ei enää ollut yhtä lailla vaarallinen ja oikukas kuin 1900-luvun alun liberalistinen markkinatalous.

Kylmän sodan kiristyvässä ilmapiirissä Saksan liittotasavalta oli keskeisestä asemastaan johtuen Neuvostoliiton mielestä luisumassa läntisen sotilasliiton jäseneksi. Samalla kiristyi myös Saksojen keskinäinen kilpailu ja Berliini nousi jälleen kylmän sodan keskipisteeksi.

Hruštšovin johtopäätös oli tiukka käänös oikealle ja uuden ulkopolitiittisen suunnan valinta. Pelimerkinä Neuvostoliitto käytti Itävaltaa, jonka kansainvälinen asema oli jäänyt riippuvaiseksi Saksan kysymyksen lopullises-

ta ratkaisusta. Neuvostoliitto oli pitkään tavoitellut ratkaisua, jossa Saksa olisi yhdistynyt ja jäänyt sitoutumattomaksi. Tällainen ratkaisu muuttui vuosi vuodelta epätodennäköisemmäksi ja siksi Itävallan rauhansopimus oli jäänyt solmimatta.

Vjatšeslav Molotov ilmoitti helmikuun 8. päivänä 1955, että Neuvostoliiton Itävalta-politiikka oli muuttunut. Uusi ulkopoliittinen suuntaus sai jatkoa Itävallan valtuuskunnan kutsuna neuvotteluja varten Moskovaan. Neljän päivän neuvotteluissa päästiin yhteisymmärrykseen Itävallan pysyvää sitoutumattomuudesta. Sopimus allekirjoitettiin toukokuussa, ja syyskuuhun mennessä Neuvostoliitto oli vetänyt pois sotilaansa.

Menestyksestä ja aloitteensa toivuudesta innostuneena Hruštšov päätti parantaa Stalinin tuhoamia suhteita Josif Broz Titon johtamaan Jugoslaviaan. Tässäkin hän onnistui kohtalaisesti.

Suunnanmuutos tuli kuitenkin liian myöhään. Lännen kremlologit eivät olleet valppaina, ja ne harvat jotka näkivät muutoksen, olettivat sen johtuvan Neuvostoliiton heikkoudesta. Heidän mielestään Hruštšovin aloitteisiin ei kannattanut vastata myönnetyksin. Toukokuussa 1955 Länsi-Saksasta tuli Naton jäsen, ja vasta sen jälkeen Neuvostoliitto kutsuttiin jo kauan odettuun huippukokoukseen. Kremlin myöntäminen kokouksen järjestämiseen välittömästi Saksan Liittotasavallan Nato-jäsenyyden jälkeen koettiin Washingtonissa uutena heikkouden osoituksena. Johtopäätös oli, että on puristettava lisää myönnetyksiä. Geneven huippukokous kesällä 1955 epäonnistui täydellisesti.

Hruštšov ei kuitenkaan lannistunut. Elokuussa Neuvostoliiton Helsingin suurlähettiläs Viktor Lebedev ilmoitti pääministeri Urho Kekkoselle, että Moskova luopuu Porkkalan alueesta ennen vuokra-ajan umpeutumista. Ja lisää aloitteita oli tulossa.

Helmikuun 14. päivänä 1956 alkoi Neuvostoliiton kommunistisen puolueen 20. edustajakokous.

Salainen puhe

Hruštšov piti salaisen puheensa edustajakokouksen viimeisenä päivänä. Pitkään se ei salaisena pysynyt. Virallinen versio julkaistiin maaliskuun puolesavälissä. New York Times julkaisi puheen toukokuussa. Puheen synnyttämä ideologinen ristiveto sai symbolista lisädramatiikkaa Puolan puoluejohtajan Bolesław Bierutin kuolemasta. Puolan radion ilmoituksen mukaan Bierut kuoli Moskovassa sydänkohtaukseen. Puhe mursi monen muunkin vanhan linjan kommunistin sydämen.

Uusi ulkopoliittinen linjaus ja salainen puhe olivat samaa suuruusluokkaa yritystä hyödyntää Neuvostoliiton vielä toistaiseksi maailmansodan

uhrauksien vuoksi nauttimaan arvovaltaa ja murtautua ulos Stalinin politiikan synnyttämästä ideologisesta umpikujasta. Tehtävä oli kuitenkin äärimmäisen vaikea ja rakenteelliset osat hyvin ristiriitaiset.

Kansainvälinen tilanne 1950-luvulla muistutti jossain mielessä tilannetta sata vuotta aikaisemmin, jolloin Venäjän menestys sodassa Turkia vastaan uhkasi vallitsevaa kansainvälistä imperialistista järjestelmää. Sitä uhkaa Englanti ja Ranska eivät silloin voineet sietää. Sata vuotta myöhemmin Neuvostoliitto uhkasi pelkällä olemassaolollaan lännen vanhaa ja murtumassa olevaa siirtomaajärjestelmää siihen kuuluvine strategisine alueineen ja raaka-ainelähteineen. Samalla Moskova uhkasi länsivaltojen sisäistä tasapainoa sen ohjauksessa olevien kommunististen puolueiden kautta. Stalinin politiikan seurauksena syntyneet vallankaappaukset demokratian sortamisineen vähensivät kuitenkin vääjäämättömästi Moskovalle uskollisten puolueiden kannatusta. Sosiaaliset uudistukset ja demokratian laajentuminen lännessä edellyttivät aivan toisenlaisia lähestymistapoja, joille Hruštšov puheellaan yritti avata tietä. Aika oli tällaiselle avaukselle suotuisa.

Vastustajan takapiha

Yhdysvaltain hallitus oli kylmän sodan ja Korean sodan ilmapiiirissä päättellyt, että Guatemalan demokraattisesti valittu presidentti Jacobo Arbenz Gutmán oli toimillaan luomassa Neuvostoliitolle sillanpääseman Amerikan mantereella. Arvio oli virheellinen ja osoitti, miten heikoin eväin turvallisuuselimet molemmin puolin rautaesirippua toimivat. Seuraukset tällaisista virhearvioinneista olivat hyvin kauaskantoisia.

Kesäkuun 18. päivänä 1954 Yhdysvaltojen rahoittamat ja kenraali Castillo Armasin johtamat joukot hyökkäsivät. Erilaisista vastoinkäymisistä huolimatta CIA:n toimeenpanema kaappaus onnistui ja presidentti Arbenz luopui vallasta.

Arviot Guatemalan sotilasdiktatuurin suorittamien puhdistusten uhreista vaihtelevat 140 000–250 000 välillä. Euroopan vapaan sanan huomio oli kuitenkin omalla mantereella, eikä Guatemalan verilöyly missään vaiheessa noussut lehdistön etusivuille. Latinalaisessa Amerikassa se herätti kuitenkin aivan toisenlaista vastakaikua. Nuori argentiinalainen lääkäri Ernesto ”Che” Guevara päätteli Guatemalan kaappauksen jälkeen, ettei demokraattisen järjestelmän ylläpitäminen tai rauhanomainen siirtyminen sosialismiin ollut läntisessä hemisfäärissä mahdollista.

CIA oli tahtomattaan saattanut alulle kehityskulun, jonka jäljet näkyvät vielä 50 vuotta myöhemmin. Yhdysvaltain salainen palvelu oli toimillaan vahvistanut kolmannen maailman toivorikkaiden johtajien ajatusta vastavoiman tarpeellisuudesta. Eikä CIA ollut maailmassa yksin.

Suezin kriisi

Heinäkuussa 1956 Egyptin presidentti Gamal Abdel Nasser ilmoitti, että maa kansallistaa Suezin kanavan. Jo ennen tätä uhkarohkeaa päätöstä Nasser oli luonut yhteyksiä Moskovaan ja saanut vähäistä sotilaallista apua. Englannille ja Israelille kansallistamispäätös oli vakava haaste, joka koski valtioiden keskeisiä taloudellisia etuja. Kansainvälinen kriisi oli syntynyt, ja Englanti ja Ranska suunnittelivat jo sotilaallista väliintuloa.

Pääministeri Anthony Eden antoi ymmärtää, että myös Nasserin fyysinen eliminointi oli ajateltavissa oleva ratkaisu. Entisen suurvallan kunnialle ei sopinut, että entinen kolmannen luokan siirtomaa uhittelee. Muodollisen ratkaisun löytämiseksi järjestettiin neuvottelukokous, mutta alun alkaen oli selvää, että siinä kokouksessa esitettäisiin Egyptille ainoastaan sellaisia ratkaisuja, jotka Nasserin tiedettiin hylkäävän. Ranska ja Englanti olivat jo sopineet Israelin kanssa, että Israel hyökkäisi ja viikko sen jälkeen englantilaiset ja ranskalaiset joukot nousisivat maihin. Oli syntymässä välienselvittely, jossa Neuvostoliiton uudet ja horjuvat liittolaiset entisissä siirtomaissa joutuisivat punnitsemaan uuden suojelijansa luotettavuutta.

Nikita Hruštšovilla oli kuitenkin muita huolia. Keväällä pidetty salainen puhe oli synnyttänyt paljon liikehdintää, varsinkin Puolassa ja Unkarissa. Lokakuussa kaikki tämä räjähti silmille. Molemmissa maissa Stalinin toimesta puolueesta erotetut kansalliset kommunistit nousivat johtoon. Samaan aikaan Israel hyökkäsi Egyptiin ja Ranska ja Englanti esittivät uhkavaatimuksensa.

Syksystä lähtien maailmanpolitiikka oli yhtä myllerrystä. Etupiirinsä suojaamiseksi Neuvostoliitto lähetti panssarivaunuja Budapestin kaduille ja uhkasi Englantia ja Ranskaa ydiniskuilla, jos sotilaallinen väliintulo Egyptissä ei lopu.

Uudesta ulkopoliittisesta avauksesta ei ollut rippeitäkään jäljellä. Kansainvälisen politiikan tapahtumat kietoutuivat tiiviimmin yhteen ja monimutkaistuivat. Neuvostoliiton tähtihetki koitti lokakuussa 1957 kun Sputnik lensi maailman ympäri ja synnytti mielikuvan, että ”saavuttaa ja ohittaa” onkin totta. Seuraavat neljä vuotta olivat täynnä dramatiikkaa.

Kesällä 1958 Irakissa toteutettiin vallankaappaus ja Yhdysvaltain merijalkaväki astui maihin Libanonissa. Uudenvuoden päivänä 1959 Fidel Castron johtamat sissisotilaat nousivat valtaan Havannassa. Vappuna Francis Gary Powersin ohjaama U-2-tiedustelukone ammuttiin alas Neuvostoliiton ilmatilassa. Tietoinen ilmatilan loukkaus oli itse asiassa sotatoimenpide, ja presidentti Eisenhower tiesi sen. Kokoon kutsuttu huippukokous epäonnistui ilmapiirin kiristyessä.

Siinä välissä Belgian siirtomaa Kongo itsenäistyi, ja pääministeriksi nousi Patrice Lumumba. Belgia rikkoi solmimaansa sopimusta ja lähetti

joukkojaan suojelemaan Katangan kuparikaivoksia. Kongossa alkoi sisällissota, jota YK yritti hallita, mutta pääsihteeri Dag Hammarskiöldin ja Patrice Lumumban pyrkimykset menivät ristiin. Yhdysvallat antoi käskyn murhata Lumumba. Muut ehdivät kuitenkin edelle. Neuvostoliitto päätti aseistaa Lumumban kannattajat.

Elokuussa 1960 tapahtui vallankaappaus Laosissa, ja yhtäkkiä Indokiinasta tuli kansainvälisen politiikan polttopiste. Sota Vietnamissa oli jo tosiseikka, mutta Laosissa käytiin ensimmäinen ”sota edustajien kautta”. Molemmat supervallat rahoittivat ja aseistivat osapuolia.

Lohtua toi Juri Gagarinin menestyksellä lento huhtikuussa 1961. Pintapuolisesti olisi voinut päätellä, että Neuvostoliitto oli tasapainottamassa voimasuhteita. Näin ei kuitenkaan ollut asianlaita. Hruštšov oli tottunut käyttämään katteettomia eleitä kansainvälisessä politiikassa. Niin hän oli tehnyt aikaisemmin pommikoneiden kanssa, ja hän oli toistanut bluffiaan Suezin kriisin loppuvaiheessa. Yhdysvallat vastasi todellisilla mannertenvälisillä ohjuksilla.

Berliinissä Itä-Saksan kriisi kärjistyi. Avoimen rajan kautta siirtyi tuhansia ihmisiä länteen. Tällä lohkokalla ei ollut havaittavissa merkkejä talouden ”saavuttaa ja ohittaa” -ilmiöstä. Neuvostoliiton johtama itäblokki oli häviämässä talouden kilpajuoksun. Hruštšov esitti uudestaan vaatimuksensa Berliinin kriisin selvittämiseksi, mutta länsi ei antanut periksi. Elokuun 13. päivänä 1961 asia päätettiin ratkaista rakentamalla Berliinin muuri.

Suomessa käytiin presidentinvaalikamppailua ikään kuin mitään ei kiehuisi tässä kansainvälisessä hornankattilassa eikä se vaikuttaisi Suomeen. Järjestelmien voimasuhteissa oli tapahtumassa ratkaisevia muutoksia, mutta Suomen asema kansainvälisen politiikan taitekohdassa oli erittäin pulmallinen. Sitten tuli Kuuban ohjusriisi.

Hruštšov oli viekas ja toimelias, mutta aina hän ei osoittanut riittävää harkintakykyä. Päätös tasapainottaa mannertenvälisen rakettien epäsuhdetta sijoittamalla ydinohjuksia Kuubaan oli tämän valtiomiehen suurin virhe. Hän oli yhteiskuntansa – ja Stalinin – kasvatti, eikä hänen maailmankuvansa antanut välineitä arvioida tekojen monopolivisia seurauksia. Neuvostoliitto oli auttamattomasti jäljessä, eikä lännen sotilaallinen etumatka ollut kirittävässä umpeen samalla kun väestön elinoloja parannettiin. Stalinin 1928 valitsema tie oli kylmän sodan oloissa kivetynyt rakenteeksi, jonka muuttaminen edellyttäisi jo hyvin perinpohjaista uudistusta. Vaihtoehdot olivat vähissä.

Ekstensiivinen talousmuoto

NEP:n alasajon yhteydessä käydyssä katkerassa poliittisessa keskustelussa kaikki Neuvostoliiton tulevaisuuden kasvuongelmat olivat läsnä iljettävänä etiäisinä. Nikolai Buharinin ohjelma perustui olettamukseen tasapainoisesta teollistumisesta yhteistyössä osuustoiminnallisten yksityistalonpoikien kanssa. Buharinilaiset oikeistolaiset olettivat, että tällainen tie olisi hidas mutta mahdollinen myös huomioonottaen maan sisäiset ja kansainväliset voimasuhteet.

Stalin tarjosi toisenlaisen vaihtoehdon: Marxin *Pääomassa* eritellyn tuotantovälinesektorin ja kulutustavarasektorin samanaikainen nopea kasvu. Puhtaasti matemaattisesti Stalinin vaihtoehto näyttikin mahdolliselta. Marxin laajennettu uusintaminen edellytti ennen kaikkea erittäin suuria investointeja tuotantovälinesektorilla. Näin kulutustavarasektorin työvoiman laajennettuun uusintamiseen tähtäävä tuotanto saisi lisävauhtia ja koko ohjelma toteutuisi.

Itsensä tukasta nostaminen

Tilastojen valossa – Gulagissa tehty työ ja terrorin uhrin hetkeksi unohtaen – Stalinin valitsema talouspolitiikka toteutui. Vuosina 1928–1950 Neuvostoliiton BKT kasvoi keskimäärin 5,8 % ja vuosina 1950–1960 5,7 %. Sota-aikana kasvu oli luonnollisesti huomattavasti pienempää.⁷

⁷ Käytän tässä Gur Oferin tilastomateriaalia artikkelista *Soviet Economic Growth: 1928–1985*, *Journal of Economic Literature*, Vol 25, No. 4, sivut 1767-1833. Neuvostoliiton talouskasvusta on esitetty hyvin erilaisia arvioita; yhteistä niille kaikille on kuitenkin kohtalaisen voimakas kasvu. Tilastomateriaali perustuu osittain Neuvostoliiton puutteellisten tilastojen pohjalta rakennettuihin sarjoihin.

Paremmen käsityksen sosialismin kauden tilastollisesta voittokulusta saa Neuvostoliiton suhteellisesta kasvusta verrattuna Yhdysvaltoihin. Vuonna 1928 Neuvostoliiton BKT oli noin 25 % Yhdysvaltain BKT:sta, vuonna 1955 40 %, vuonna 1965 50 %, ja vuonna 1977 60 %.

Neuvostoliitto näytti ainakin ”saavuttavan” Yhdysvaltoja, vaikka ”ohittaminen” oli vaikeampaa. Tähän ongelmaan liittyy eräitä perustavaa laatua olevia talousjohtamisen pulmia sekä – ja taas tulemme historian ironisesti hymyilevän muusan eteen – *Pääoman* kolmannessa osassa torsoksi jäänyt, teorian abstraktimmalla tasolla liikkuva, gesamtarbeiter, kokonaistyöläinen. Teorian tällä abstraktiotasolla olisi ehkä ollut mahdollista nähdä myös talouden takaisinkytkennät kulttuuriin, opetukseen ja – vapauteen.

Valtava helmitaulu

Neuvostojohto kohtasi talousjohtamiseen liittyviä ongelmia hyvin varhaisessa vaiheessa. Taloussuunnitelmissa ei kyetty kokonaisvaltaisesti ottamaan huomioon talouden kasvuvauhdin synnyttämiä tarpeita. Ongelmaa on joskus kuvattu Gosplanin esittävän valtavan helmitaulun muodossa. Kohtalaisen primitiivisellä kirjanpidolla ei ollut yksinkertaisesti mahdollista ottaa huomioon kaikkia niitä yksityiskohtia, jotka teoriassa ohitettiin yhdellä lauseella. Neuvostoliiton logistinen järjestelmä kärjisti suunnittelun vaikeuksia.

Suuren helmitaulun ongelma oli kaiken lisäksi kärjistymässä talouden kasvun myötä, ja voidaan olettaa sen kasvaneen eksponentiaalisesti suhteessa talouden kasvuvauhtiin. Toinen ongelma oli vielä monimutkaisempi.

Kasvun kokonaisedellytys

Vuonna 1901 valkovenäläisessä Pinskin kaupungissa syntynyt Simon Kuznets on vuonna 1966 ilmestyneessä kirjassaan *Modern Economic Growth: Rate, structure and speed* määritellyt mitä modernin ajan talouskasvulta edellytetään. Sen tulee olla a) jatkuvaa, b) laajoja rakenteellisia uudistuksia synnyttävää ja c) aikakautensa tyypillisiin innovaatioihin perustuvaa. Tältä pohjalta inhimilliset tarpeet tulisi tyydyttää. Molemmat jälkimmäiset kasvuvuehdot toteutettiin Neuvostoliitossa äärimmäisen ristiriitaisella tavalla, jos ylipäätään.

Rakenteelliset muutokset tapahtuivat hitaasti. Maatalouden osuus BKT:sta jäi suureksi. Kulutustavarasektori jäi kitukasvuiseksi. Palvelusektoria laiminlyötiin, koska se oli helposti *Pääoman* pohjalta leimattavissa ei-tuottavaksi. Vakavammat haasteet syntyivät kuitenkin aikakaudelle tyypillisten innovaatioiden ympärille.

Vallankumous oli syntynyt takapajuisessa maassa, jossa teollisen valankumouksen ensimmäinenkin vaihe oli toteutunut kovin asymmetrisesti. Teollisuuden sähköistämiseen perustunut toinen vaihe oli kyllä huomioitu Leninin valtavassa Goelro-suunnitelmassa (ja hienossa iskulauseessa ”Sosialismi on neuvostovalta ja koko maan sähköistäminen”), mutta teknologinen jälkeenjääneisyys vaivasi jatkuvasti.

Modernisaatioteorian puitteissa jokaisen myöhään tälle kehityspolulle lähtevän maan tulisi kiinnittää erityistä huomiota juuri teknologiaan. Näin ei Neuvostoliitossa käynyt. Osasyynä tähän oli Euroopan interventiomaiden – ennen kaikkea Englannin ja Ranskan – suorittama teknologinen saarto. Huomattavasti suurempi syy on kuitenkin kykenemättömyys yhdistää terroristinen sisäpoliittinen hallinto innovatiiviseen kulttuuriseen ilmapiiriin.

Anthony Sutton on kolmiosaisessa tutkimuksessaan käynyt läpi Neuvostoliiton teknologista kehitystä⁸. Hänen arvioitaan voidaan ehkä pitää yli kriittisinä ja kylmälle sodalle tyyppillisinä. Hänen perustarinansa 20-luvun ensimmäisistä traktoreista 60-luvun tietokoneisiin on kuitenkin äärimmäisen paljastava. Tekniikan vaiheiden luova ohittaminen ei onnistunut, ja se yritettiin korvata investoimalla ennen kaikkea tuotantovälinesektoriin.

Tällä kehitysmallilla Neuvostoliitto ajautui taloudelliseen kehitysmuotoon, jossa innovaatiot eivät korvanneet pääasiallisesti vanhalla teknologisella tasolla tapahtuvaa uusintamista. Marxilaisen teorian mukaan tästä seuraa voiton suhdeluvun aleneva tendenssi. Siihen neuvostotalous törmäsi 1960-luvulla.

Tuottavuuden seinä

Hruštšovin vuonna 1955 alullepanema yritys maan talouden uudelleensuuntaamiseksi oli alkanut onnellisissa merkeissä. Viljelykseen otettu neitseellinen maa antoi heti alkuun erinomaisen sadon. Sitten taika murtui, ja mantereen vaikeasti hallittavat sääolosuhteet, keinolannoitteiden puute ja työvoimapuula osoittautuivat uudistushalua voimakkaammiksi.

Kansainvälinen tilanne oli myös muuttunut. Kuva, joka oli synnytetty Sputnikilla, Gagarinin lennolla ja käytännössä olemattomalla ydinpelotteella uhkaamisella, oli pakottanut vastapuolen toimimaan. Kehityksen tuloksena oli, että Yhdysvaltain ja Naton sotilasteknologinen etumatka kasvoi huomattavaksi. Jatkuvasti heikentyneet suhteet Kiinaan rasittivat lisäksi Neuvosto-

⁸ Antony C. Sutton, *Western Technology and Soviet Economic Development*, Vol. I, 1917–1930, Vol. II, 1930–1945, Vol. III, 1945–1965, Stanford. Teos on hieman tendenssimäinen, mutta erittäin hyvä tietolähde Neuvostoliiton teknologiseen kehitykseen.

liiton strategista tilannetta. Kylmän sodan jatkuva sodankäynti edustajien välityksellä oli myös kiristymässä. Vietnamin sota oli alkanut viattomana kansallisen vapautusliikkeen taisteluna, jossa Ranskan voimavarat olivat ehtyneet samalla tavalla kuin Englanninkin. Pelastajaksi riisipeltoon oli astunut USA.

Lokakuussa 1964 Moskovon muut johtajat olivat saaneet tarpeekseen aina vain omavaltaisemmaksi käyneestä Nikita Sergejevitš Hruštšovista. Poikkeuksellisella tavalla koolle kutsuttua puhemiehistön kokousta johti Neuvostoliiton presidentti Leonid Brežnev. Kokouksessa Aleksandr Šeljepin, josta Stalinin kuoleman jälkeen oli tullut KGB:n päällikkö, esitti vakavimmat syytökset. Šeljepin oli liiallisen kunnianhimonsa vuoksi siirretty ensin puolueen sihteeristöön ja sieltä edelleen hallituksen varapääministeriksi. Kokouksessa hän esitti hyvin totuudenmukaisen talouspoliittisen syytöksen: kansantalouden kasvuvauhti oli pudonnut 11 prosentista neljään. Vika oli tietenkin pääsihteerin, ja Šeljepin halusi sille postille.

Taloukasvun lyhyt kurssi

Neuvostoliittolaisissa tutkimuksissa havaittiin jo 1960-luvulla, että talouskasvu oli hiipumassa. Niissä osoitettiin myös mistä se johtui⁹. Neuvostoliiton kyky ohjata ja käyttää hyväkseen tutkimusta ja kehitystyötä (R&D, NIKOR) oli erittäin puutteellinen. Lännessä transistori oli kaikessa hiljaisuudessa suorittanut vallankumouksensa.

Uusi poliittinen johto aloitti maatalousreformilla. Kaupungistuminen, koulutustason nousu ja nuorison pako maaseudulta olivat johtaneet Hruštšovin alullepaneman neitseellinen maa -projektin hylkäämiseen. Vuosikymmeniä oli suurin osa kansantalouden investoinneista menneet teollisuuden ja sotakoneiston tarpeisiin. Nyt oli siis maatalouden vuoro. Brežnevin kaudella sijoitettiin yli 400 miljardia ruplaa maatalouden nykyaikaistamiseen, ja alussa se näyttikin kannattavan. 1980-luvulle tultaessa kolhoosit ja sovhoosit olivat kuitenkin jo pääasiallisesti tappiollisia. Syntyi vakavia ongelmia maan elintarvikehuollon ylläpitämisessä.

Seuraavana vuorossa oli teollisuus. Jevsei Liberman kirjoitti jo 1962 laajan artikkelin Pravdaan. Hänen käsityksensä pohjalta toteutettiin 1965 uudistus, joka oli osittainen myönnytys markkinoiden toimivuudelle sosialistisessa talousjärjestelmässä. Uudistuksen myötä yritykset saivat oikeuden pitää osan

⁹ Opiskellessani Moskovassa 1975–77 sain lopputyötäni varten taloustieteen opettajaltani Georgi Filippovitš Rudenkolta luettavakseni kaksi 1960-luvun tutkimusta. Lopputyöni otsikko oli *Ekonomičeskii rost: ego ekstensivnie i intensivnie formy, (Talouden kasvu: sen ekstensiiviset ja intensiiviset muodot)*.

voitosta. Varat voitiin sijoittaa sosiaalisiin ja tuotannollisiin investointeihin. Uudistusta pidettiin oikeasuuntaisena, mutta brežneviläisten pelko markkinoiden riistäytymisestä johti samassa uudistuksessa myös ministeriöiden aseman vahvistumiseen ja vielä laajemman byrokraattisen koneiston syntyyn. Tästä huolimatta työn tuottavuus nousi välittömästi uudistuksen toteuttamisen jälkeen. Tämä kehitys rohkaisi pieniä sosialistisia maita pohtimaan ja kokeilemaan hiukan pidemmälle meneviä uudistuksia. Uudistuksen alkumeneistyksen jälkeen talouden kasvuvauhti taantui kuitenkin nopeasti.

Kuilun partaalla

Neuvostokansalaisille oli koko vallankumouksen jälkeisen ajan opetettu, että läntiset valtiot seisoivat kuilun partaalla. Siltä pohjalta syntyi Brežnevin kaudelle niin tyypilliset itseironiset vitsit: ”Länsimaat seisoivat kuilun partaalla ja katsovat alas – ja miettivät, mitä me siellä teemme”.

Vallankumouksen ja toisen maailmansodan luoma legitimizeetti murtui lopullisesti kahden tapahtuman yhteisvaikutuksesta. Libermanin uudistukset antoivat taas sysäyksen sille vaihtoehtoiselle taloustieteelliselle pohdiskelelulle, joka oli alkanut Puolassa 1950-luvulla Oskar Langen ja Włodzimierz Brusin ympärillä. Tästä kehkeytyi Prahan kevät sekä toiveet inhimillisestä, markkinoiden avulla toimivasta sosialismista. Neuvostoliiton sotilaallinen väliintulo elokuussa 1968 hävitti illuusiot. Kaksitoista vuotta myöhemmin Neuvostoliitto tunkeutui Afganistaniin. Siihen arvovallan viimeiset rippeet – usko punatähdän voitokkaaseen armeijaan – sortuivat.

Koko Leonid Brežnevin pysähtyneisyyden kauden ajan keskusteltiin tuotantovoimien kehityksestä, ja 24. edustajakokous julisti jylisevin äänenpainoin, että tieteestä on tehtävä välitön tuotantovoima. Tähän järjestelmän jäykkyys ja kilpavarusteluun tuhlatut varat eivät kuitenkaan antaneet mahdollisuutta. Neuvostoliitto oli koko toisen maailmansodan jälkeisen ajan pyrkinyt pariteettiin, tasapainoon ja tasavertaisuuteen lännen kanssa. Brežnevin johdolla päällimmäiseksi tavoitteeksi tuli sotilaalliseen pariteettiin pyrkiminen.

Öljykriisi 1970-luvulla synnytti hetkeksi käsityksen, että oli löytynyt se ehtymätön tulonlähde, jonka turvin pariteetin ja ”kehittyneen sosialismin” ihanne oli saavutettavissa. Öljyhinnan romahtaminen 1980-luvun puolesavälissä ajoi järjestelmän umpikujaan, josta ei löytynyt ulospääsyä. Stalinin luoman rakenteen taakka ei kestänyt pienen transistorin synnyttämää töyssyä.

Dead man's walking...

Amerikkalaiseen kuolemantuomioon liittyy erityinen tapa hälventää syyllisyyttä. Viimeisiä askeliansa kohti teloitusta ottavaa ihmistä käsitellään kuin jo kuollutta. Luodaan illuusio, että tuomittua saattava viranomainen ei osallistu ihmisen tappamiseen: tähän on jo kuollut. ”Dead man's walking,” kuollut ihminen kävelee. Edessä oleva toimitus kuvitellaan jo tapahtuneeksi, eikä seurauksista siksi tarvitse kantaa omakohtaista vastuuta. Samalla tavalla NKP:n keskuskomitea ja politbyroo suhtautuivat maansa taloudellisiin ja vapaudellisiin ongelmiin. Kuolleet miehet päättivät jo kuolleesta taloudesta.

Gogolilaiset sielut

Leonid Brežnev kuoli marraskuun 10. päivänä 1982. Hänen jälkeensä pääsihteeriksi valittiin pitkäaikainen sihteeristön jäsen ja KGB:n päällikkönä tunnettu, siinä vaiheessa jo kuolemansairas Juri Andropov. Andropov kuoli helmikuussa 1984 ja sai seuraajakseen Brežnevin luottomiehen Konstantin Tšernenkon. Tämä ehti hoitaa korkeaa virkaansa vuoden ja 27 päivää. Tšernenko kuoli maaliskuun 10. päivänä 1985. Siihen loppui pysähtyneisyyden kaudeksi kutsuttu vaihe Neuvostoliiton historiassa.

Tšernenkon seuraajaksi valittiin politbyroon nuorin jäsen, Mihail Gorbatšov. Juri Andropov oli ollut hänen valintansa kannalla jo aikaisemmin, mutta ei pystynyt sairautensa tähden valvomaan valintaa. Kuolleet miehet eivät puhu.

Uusi pääsihteeriksi joutui tehtävään, johon kiteytyivät kaikki edellisten vuosikymmenten taloudelliset, sotilaalliset, kulttuuriset ja poliittiset päätökset. Samalla Neuvostoliiton johtoon astui uusi sukupolvi. Stalinin kuolemaan asti ratkaisevilla paikoilla valtion korkeimmassa johdossa olivat vallankumouksessa mukana olleet. Heidän huolenaan oli ollut vallanku-

mouksen voitokas selviytyminen vihamielisessä maailmassa. 1950-luvulla johtoon nousivat toisen maailmansodan taisteluissa kykynsä osoittaneet miehet. Heidän huoleinaan oli sotilaallinen tasapaino.

Uutta sukupolvea ympäröivä maailma oli muuttunut perusteita myöten. Tähän sukupolveen kuuluivat Novosibirskin tutkijat Abel Aganbegjan ja Tatjana Zaslavskaja, joiden tutkimukset talouden ja yhteiskunnan ongelmista olivat vuotaneet länteen.

Nopeasti eteenpäin

Gorbatšov ryhtyi välittömästi valintansa jälkeen keväällä 1985 etsimään ratkaisua Neuvostoliiton talousongelmiin. Epäselvää kuitenkin on, miten vakavina hän näki edessään olevat haasteet. Jo Andropovin aikana puolueen korkein johto oli yrittänyt pureutua edessä oleviin ongelmiin. Huhtikuussa 1983 Zaslavskajan raportti oli luettu huolellisesti. Siinä kuvattiin Neuvostoliiton tuotantosuhteiden vanhanaikaisuutta ja johtojärjestelmien tehottomuutta. Joulukuussa 1984 Gorbatšov oli pitänyt puheen neuvottelukokouksessa, jossa oli pohdittu ideologisen työn ongelmia. Puhetta ei julkaistu kokonaisuudessaan Pravdassa, mutta se ilmestyi myöhemmin Politizdatin kirjaseinä. Puheessa käsiteltiin marxilaisen taloustieteen käsitteitä ”tuotantovoima” ja ”tuotantosuhteet” tavalla, joka viittasi Zaslavskajan ja Aganbegjanin kirjoituksiin. Esitys ylitti virallisesti hyväksytyjen dogmien rajat.

Huhtikuuisessa puheessa 1985 Gorbatšovin johtava tunnuslause oli pelkkä ”uskorenie”, nopeuttaminen. Sananvalinta viittaa siihen, että kasvuvauhdin uskottiin riippuvan enemmän työtätekevien halusta kuin talouden suorituskyvystä ja tuotantosuhteista.

Gorbatšovin puhe herätti – tilanteen epäselvyydestä ja puheiden varovaisuudesta huolimatta – valtavan innostuksen aallon. Edellisiin johtajiin verrattuna hän oli nykyajan ihminen, joka etsi tukea ja kontaktia. Tunnuksomaista tämän kauden katukuvulle oli aamuiset jonot lehtikioskien edessä. Päivä päivältä aamun lehti kertoi entistä avoimemmin maan tilasta ja uuden johdon pyrkimyksistä.

”Uskorenie” osoittautui kuitenkin liian helpoksi ratkaisuksi. Nopeuttaminen ei perusteiltaan poikennut edellisten puoluekokousten linjasta. Periaatteessa se oli samaa tieteellis-tekniseen kumoukseen perustuvaa tuotannon nykyaikaistamista. Alkuinnostus kuitenkin nosti tuotantolukuja, mutta niin olivat kaikki aikaisemmatkin uudistukset tehneet.

Uusi pääsihteeri ei kuitenkaan ollut mikään untuvikko. Stavropolin alueen puoluejohtajana hän oli varovaisesti kokeillut suuremman päätösvalan antamista kolhooseille, ja tätä linjaa hän oli jatkanut Brežnevin elintarvikeohjelman valmisteluissa 1982. Gorbatšovin puheet keväällä 1985 heijastivat

siitä syystä ennen kaikkea pohdiskelua siitä, miten nopeasti oli mahdollista edetä ilman suurempia repeämiä puolueen ylimmässä johdossa, ministeriöissä ja aluehallinnossa. Oli pakko mennä syvemmälle, mutta miten nopeasti?

Perestroika ja avoimuus

Helmikuussa 1986 alkanut NKP:n 27. edustajakokous oli sensaatio; todennäköisesti kuitenkin enemmän kokousta seuranneille toimittajille kuin järjestelmälle tai Neuvostoliiton kansalaisille. Poissa oli brežneviläinen menestyspropaganda, poissa kaikki puheet kehittyneestä sosialismista. Läsä oli yritys kuvata tilannetta niin rehellisesti kuin oli mahdollista synnyttämättä liian paljon ristivetoa puolueen riveissä. Jo vuotta myöhemmin Mihail Gorbatšov piti miltei katkeransävyisen puheen, jossa hän totesi perestroikan tehtävien olevan paljon aiempaan todettua syvemmällä. Yhteiskunnassa kaasaantuneet ongelmat olivat paljon vakavampia.

Hänen aikaisemmista puheistaan löytyy useita viittauksia työkollektiivien ja prikaatien itsehallintoon. Puhetapa viittaa Prahan kevääseen ja pyrkimykseen luoda sellainen sosialismin muoto, jossa valtio ja valtiollisuus eivät esiinny tiukan kurin ja pakkovallan vartijana. Mutta mitä pidemmälle perestroika eteni ja mitä vapaammin kansalaiset pystyivät ilmaisemaan halujaan ja toiveitaan, sitä sietämättömämmiltä vanhat rakenteet tuntuivat.

Toukokuussa 1987 keskuskomitea oli valmis seuraavaan askeleeseen. Pitkien neuvottelujen jälkeen hyväksyttiin menettelytapa, joka rajoitetusti sallisi ehdokkaiden välisen kilpailun kesän vaaleissa. Samalla sovittiin, että järjestetään puoluekonferenssi, joka päättää miten tällainen demokratian laajennus toteutuisi.

Talous ja taikausko

Perestroikan tavoitteet ja taloudelliset tosiseikat olivat syvästi ristiriitaiset. 1970-luvun energiakriisi oli kasvattanut Neuvostoliiton vientituloja, mutta suurten kuluttajamaiden vastatoimenpiteet johtivat juuri 1980-luvun puolellavälissä öljyhinnan laskuun. Samaan aikaan NKP päätti lähteä päättäväiseen taisteluun alkoholismia vastaan. Tulos oli valtiontalouden kannalta lähes katastrofaalinen.

Tähän yhdistyi asioita, jotka olivat kaiken kontrollin ulkopuolella. 26. huhtikuuta 1986 Tšernobylin ydinvoimala räjähti. Syyskuussa 1986 risteilijä Admiral Nahimov törmäsi rahtialukseen Mustallamerellä ja yli kolmesataa ihmistä hukkui. Joulukuussa 1988 maanjäristys Armeniassa osoitti myös, miten huonossa kunnossa Neuvostoliiton infrastruktuuri oli. Spitakin

kaupunki tuhoutui täysin, ja kuolonuhreja oli yli 50 000. Kesäkuussa 1989 kahdesta pääasiallisesti lapsia kuljettaneesta junasta singahtaneet kipinät sytyttivät valtavan räjähdysen. Läheisestä putkesta oli vuorokausikaupalla vuotanut petroolikonkondensaattia junaradan halkaisemaan laaksoon. Yli 600 ihmistä kuoli. Taikauskoisuus oli käänntämässä yleisen mielipiteen perestroikaa ja Gorbatšovia vastaan.

Politiikan kenttä muuttuu

Laajeneva julkisuus muutti perestroikapolitiikan pelisääntöjä. Alussa tämä toimi uudistajien puolesta ja politiikan tekijöiksi nousivat sellaiset nimet kuin Aleksander Jakovlev, Fedor Burlatski ja Georgi Šahnazarov. Erityisen taitavaksi tässä uudessa pelissä osoittautui Boris Jeltsin.

Jeltsin oli ollut menestyvä puoluejohtaja Sverdlovskissa (nykyisin Jekaterinburg). Gorbatšov nosti hänet Moskovan puoluekomitean sihteeriksi. Jeltsin osoittautui taitavaksi poliitikoksi ja populistiksi, joka paremmin kuin muut aisti, mitä uusi poliittinen vapaus edellytti.

Kaikki neuvostoliittolaiset tiesivät, että laadukkaat lihatuotteet eivät koskaan ilmestyneet myyntitiskeille. Jokaisella kaupalla ja ravintolalla oli oma musta pörssinsä, jossa laatutuotteet myytiin eteenpäin maksukykyisille ostajille. Jeltsinin tunnetuin operaatio uuden tehtävän alkuaikoina olikin vierailu Gorkikadun herkkukaupassa. Kauppias vastasi oudolle ostajalle, ettei lihaa ole. Siinä vaiheessa Jeltsin veti taskustaan paperin jossa luki, paljonko lihaa kaupalle oli sinä päivänä toimitettu. Skandaali oli valmis ja tarina levisi salamannopeasti. Boris Jeltsinistä tuli hetkeksi jonkinlainen sosialismin Robin Hood.

Vaikeudet Moskovassa olivat kuitenkin omiaan osoittamaan, että sosialismin ongelmat olivat huomattavasti syvemmällä. Päivittäiskauppaa hallitsivat puolirikolliset ketjut, ja kaupunkikomitean kyky hallita tai muuttaa järjestelmää osoittautui olemattomaksi. Jeltsin oli toimillaan haastanut Gorbatšovin ja lähtenyt kilpailemaan kansan suosioista. Sellainen kilpailu oli pääsihteerille vaarallinen. Hänen ainoa keinonsa puolueen taantumuksellisten ja konservatiivien kankeamiseksi pois jarrupolkimen päältä oli juuri hänen kansansuosionsa. Populistinen kilpailija uhkasi siis välittömästi perestroikan epävakaata rakennetta.

Ristiriita päättyi avoimeen välirikoon. Jeltsin erotettiin nöyryyttävällä tavalla Moskovan puoluekomitean ensimmäisen sihteerin virasta. Häntä syytettiin siinä yhteydessä juopottelusta. Näillä syyöksillä ei hänen uraansa kuitenkaan voitu lopettaa. Poliittisen pelin ja julkisuuden säännöt olivat muuttuneet. Tämä kansan asialla oleva Robin Hood oli nyt joutunut valtaapitävien epäsuosioon. Siitä hänen maineensa vain kasvoi.

Paluu kaksoisvaltaan

Perestroikan keskeiseen sanastoon kuului ”demokratia”. Miten demokratia toteutetaan, missä järjestyksessä sitä laajennetaan ja miten vapaasti se saa kasvaa tai peräti rehottaa, siitä ei ollut selkeätä käsitystä eikä siitä myöskään voinut syntyä yksimielisyyttä. Haikailu demokratian puolesta jäi siitä syystä pinnan alla toimenpiteitä ohjaavaksi epämääräiseksi tavoitteeksi, joka toteutui milloin missäkin muodossa. Mutta pinnan alla kyti toinenkin ideologinen pesäke – venäläisyys ja Venäjä.

Jo vuosikymmeniä aikaisemmin osa venäläisistä oli tuntenut olevansa vieraita omassa maassaan. Siihen oli vaikuttanut ainakin kolme tekijää. Lenin oli varoittanut jo vuosisadan alussa venäläisestä sovinismista. Sen pelossa NKP:n rakenteesta oli syntynyt aika merkillinen. Kaikilla muilla Neuvostoliiton osavaltioilla ja autonomisilla alueilla oli oma alapuolueensa. Venäjällä tällaista ei ollut. Venäjälle tuli kyykkäitä kaadereita muualta, ja se synnytti kuvan ilmaismatkustajista, jotka elivät Venäjän resursseilla. Tätä kuvaa vahvistivat propagandistiset uudishankkeet kansallisilla alueilla. Osa niistä oli – kuten esimerkiksi Kamazin jättitehdas – luonteeltaan enemmän kulttuurisia katastrofeja kuin menestyksellistä aluepolitiikkaa.

Mutta eniten venäläisiä huolestutti syntyvyyden aiheuttamat väestölliset muutokset. Kohta he olisivat vähemmistönä omassa maassaan. Demokratian kaipuusta ja venäläisten vähemmistöön joutumisen pelosta syntyi järjestelmän kannalta katsottuna perestroikan kohtalokkain päätös.

Vaalit ja voittajat

Kesäkuussa 1988 pidetyssä 19. puoluekonferenssissa oli päästy yhteisymmärrykseen muun muassa Venäjän kansanedustajien neuvoston vaaleista. Vaalijärjestelmä oli monimutkainen, ja periaatteessa puolue oli varmistanut, että sillä olisi enemmistö ja se pystyisi kontrolloimaan sekä edustajien valintaa että kehityksen kulkua. Vaalit pidettiin keväällä 1990, ja ne osoittivat, että tapahtumat eivät enää olleet puolueen johdon hallinnassa.

Puolueen hallinnon yritykset estää tai hämmentää Boris Jeltsinin vaalikampanjaa epäonnistuivat karkeasti. Mielialat Moskovassa olivat käännytyksessä perestroikaa vastaan, ja Jeltsin sai vaalipiirissään 90 prosenttia äänistä. Tästä ristiriidat vain kärjistyivät. Gorbatšov käytti puoluekoneiston valtaa estääkseen Jeltsinin valinnan kansanedustajien neuvoston puheenjohtajaksi. Taistelu oli katkera ja koski todellista valtaa, sillä voitto olisi antanut Jeltsinille valtakeskuksen josta käsin operoida. Ensimmäisessä ja toisessa äänestyksessä kukaan ei saanut tarvittavaa enemmistöä. Ennen kolmatta äänestyskierrosta Gorbatšov lähti valtiovierailulle Kanadaan ja Yhdysval-

toihin. Samalla Jeltsin liittoutui Gorbatšovia vastustavien kommunistisen puolueen nationalististen taantumuspiirin kanssa. Äänestyksessä Jeltsin valittiin puheenjohtajaksi äänin 535–502.

Jeltsin käytti asemaansa hyväkseen ja vei neuvostossa läpi päätöksen, jolla puheenjohtajan nimike muutettiin. Puheenjohtajasta tuli Venäjän sosialistisen neuvostotasavallan presidentti. Tällä päätöksellä synnytettiin kaksi valtiollista subjektia, jotka pääasiallisesti tukeutuivat samaan kansaan ja samaan territorioon. Kaksoisvalta oli siis syntynyt uudestaan, ja tässä kaksoisvallan keskinäisessä kilpailussa Neuvostoliiton presidentti Gorbatšov oli selvästi alakyynnässä. Hän yritti hoitaa sekä Neuvostoliiton hajoavan ulkopolitiittisen leirin, josta DDR, Tšekkoslovakia ja Unkari olivat jo irtoamassa, että kansallisiin ristiriitoihin tukehtuvan Neuvosto-imperiumin. Epätasaisessa voimankoetuksessa Jeltsin pelasi taitavaa ja kyynistä valtapeliä. Hän lupasi kaikille Neuvostoliiton tasavalloille vapauden ja itsemääräämisoikeuden. Lähes kaikkialla tämä mahdollisuus otettiin innostuneesti vastaan.

Gorbatšovin viimeinen yritys selviytyä oli neuvotella Itsenäisten valtioiden liittosopimus uusiksi. Sitä kuitenkin vastustettiin, koska se päättäisi Venäjän epäsuoran mutta ilmeisen ylivallan ja muuttaisi voimasuhteita normenklaturan sisällä. Ennen kuin liittosopimuksesta ehti tulla totta vallankaappaajat ryhtyivät toimiin. KGB oli salakuunnellut Gorbatšovin, Jeltsinin ja Nursultan Nazarbajevin salaisiksi tarkoitetut neuvottelut Novo Ogarjovossa. Kun Gorbatšov neuvottelujen jälkeen lähti lomalle, salaliittolaiset päättivät toimia. Neuvostoliiton presidentti oli eristettynä huvilallaan Mustanmeren rannalla ja Alfa-ryhmälle oli annettu käsky vangita Boris Jeltsin.

Vallankaappaus epäonnistui kuitenkin surkeasti. Jeltsin ja hänen henkivartijansa Aleksandr Koršakov seisoivat draaman lopussa panssaroidun miehistökuljetusvaunun kannella Moskovan Valkoisen talon edustalla. Asetelma on kuin kopio Leninin saapumisesta Pietarin Suomen asemalle keväällä 1917. Vallankumous oli päättynyt.

Huonot enteet

Tästä alkoi uusi vaihe Venäjän mutkikkaassa historiassa. Enteet eivät olleet erityisen suotuisat. Taistelussaan valtaanpääsystä Boris Jeltsin osoittautui taitavaksi ja häikäilemättömäksi peluriksi. Hän aloitti uuden nousunsa alueiden demokraattisen liikkeen kärkinimenä. Hänen lähellään nähtiin demokraattisen liikkeen veteraaneja ja henkisiä johtajia, kuten Andrei Saharov, Juri Afanasjev, Gavril Popov ja Anatoli Sobtšak. Jeltsin ei kuitenkaan koskaan sitoutunut mihinkään ryhmään tai ohjelmaan. Hän oli osoittautunut puhdasveriseksi poliittiseksi eläimeksi, joka teki salaisia ja epämääräisiä sopimuksia kaikkien hyödyllisten tahojen kanssa. Demokraattien rintama oli jo

tässä vaiheessa hajoamassa, ja se hajosi myös paikallistasolla. Ehkä juuri rintaman hajoaminen paikallistasolla oli tulevaisuuden kannalta kohtalokasta. Demokraattien nousu paikallisessa politiikassa ei synnyttänyt missään vaiheessa stabiileja puolueenkaltaisia rakenteita.

Popov ja Sobtšak olivat paikallisissa vaaleissa valanneet Moskovan ja Pietarin, mutta tekivät nyt, kannattajistaan välittämättä, sopimuksen suurkaupunkien vanhan neuvostoaikaisen virkakoneiston kanssa. Sopimuksen avulla kohtalaisen merkityksetön entinen KGB:n työntekijä Vladimir Putin varmisti paikkansa koneistossa. Samalla tavalla kuin Jeltsin, varmistivat Popov ja Sobtšak ensisijaisesti henkilökohtaisen valtansa perustan. Mikään ei siis muuttuisi.

Lännessä kaikki tapahtumat nähtiin ennen kaikkea kylmän sodan näkökulmasta. Neuvostoliiton viimeisen vuoden aikana Gorbatšov oli usein puhunut sekä sosialismista että Leninin velvoittavasta perinnöstä. Se ei kuulostanut erityisen hyvältä. Jeltsin oli puhunut demokratiasta ja Baltian maiden vapaudesta. Se kuulosti paljon paremmalta.

Venäjän uusi vaihe alkoi harhakuvitelmiensa maailmassa. Pahin harhakuvitelma oli olettaa, että demokratia on yhtä kuin markkinatalous. Toisen harhakuvan Jeltsin oli luonut itse. Lupaamalla kaikille ”niin paljon itsenäisyyttä kuin ne pystyvät ottamaan” hän oli synnyttänyt keskipakoisvoimia, joiden taltuttamiseen tarvittaisiin autoritaarisen yhteiskunnan kaikki vanhat menetelmät.

Uusi yritys

Markkinatalouden varhaisin vaihe edellytti luottamusta. Jacob Fugger ei olisi pystynyt laajentamaan kauppaa- ja lainaverkostoaan Euroopan kaikkiin kolkkiin ilman moraalisesti ja oikeudellisesti sitovia sääntöjä. Tällaisessa vertailussa Venäjän siirtyminen markkinatalouteen vaikutti erityisen onnettomalta. Siihen vaikutti voimakkaasti Boris Jeltsinin perestroikka-kritiikki Neuvostoliiton viimeisten vuosien aikana. Hänen vakiovaatimuksensa Neuvostoliiton kasvavien talousvaikeuksien helpottamiseksi oli nopeutettu siirtyminen markkinatalouteen. Luotiin siis kuvitelma, että kaikki muut asiat olivat itse asiassa kunnossa. Tarvittiin vain markkinat, ja ongelmat ratkeaisivat.

Mutta Jeltsinin kritiikki ei ollut ainoa tai edes pääasiallinen syy siihen, että siirtyminen markkinatalouteen epäonnistui surkeasti. Hän oli karisman- sa ansiosta noussut asemaan, jossa valtaväestö odotti häneltä pelastusta kaikkiin sitä hiertäviin yhteiskunnallisiin ongelmiin. Tässä mielessä hän oli valmistellut maaperää epärealistisille odotuksille.

Venäjän väestöltä ei voitu myöskään odottaa kykyä kriittisesti ja riippu- mattomasti arvioida minkälaisia toimia olisi mahdollista hyväksyä ja minkä- laisia olisi ehdottomasti vältettävä. Esivallan vuosisatoja kestänyt holhous oli juurtunut syvästi.

Toinen, taloussuodistusten vastoin käymisiin mahdollisesti pitempään vaikuttanut syy oli maan taloushallinnossa syntynyt epävirallinen omistus- järjestelmä. Se antoi puoluehallinnon osastoille ja ministeriöille erityisen laajat oikeudet hallita ja vallita valtion ja yritysten omaisuutta. Tämän jo aikaisemmin syvästi korruptoituneen rakenteen kautta alkoi valtionomis- tuksen hallitsematon yksityistäminen. Pahin ja monella tavalla symbolisin kleptokratian anastus kohdistui Neuvostoliiton kultavarantoon. Neljäsosa tästä valtavasta rikkaudesta haihtui ja hävisi jäljettömiin.

Sähköä ja šokkihoitoa

Lääketieteellisissä piireissä on pitkään keskusteltu šokkihoidon todellisesta merkityksestä. Kansainvälisten talousinstituutioiden asiantuntijat ovat kuitenkin syvästi vakuuttuneita sen taloudellisesta siunauksellisuudesta. Siksi oli itsestään selvää, että uudelle Venäjälle oltiin tarjoamassa juuri tätä hoitomuotoa. Elettiin muutenkin neokonservatiivisen talouspolitiikan nousukautta.

Ongelmana oli ylisuuri kysyntä, joka oli kasvanut hallitsemattomaksi jo Neuvostoliiton viimeisinä vuosikymmeninä. Ydin ei ollut niissä rahamäärissä joista Jegor Gaidar kertoo kirjassaan *Государство и эволюция (Valtio ja evoluutio)*. Neuvostoliiton oloissa keskeisillä paikoilla olleet virkamiehet pystyivät keräämään suuria omaisuuksia. Tämän uuden luokan elämäntavat olivat omiaan heikentämään kansalaisten uskoa poliittisiin lupauksiin. Samalla se vahingoitti järjestelmän legitimitettä. Taloudellisesti suurempi ongelma oli tavallisten ihmisten kulutusmahdollisuuksien puutteen takia Sberegatel'naja kassassa lojuvat säästöt.

Jeltsinin ensimmäisen hallituksen ratkaisu oli hintojen vapauttaminen. Presidentti kyllä ymmärsi, että toimenpide tekisi aluksi kipeää, mutta lupasi, että puolen vuoden kuluttua kaikki olisi jo paremmin.

Puoli vuotta myöhemmin neuvostoaikana valittu parlamentti hyväksyi lain yksityistämistä. Lain voimalla valtion omistamat ja yksityistettävät yritykset muutettiin osakeyhtiöiksi ja niiden nimellinen arvo jaettiin kansalaisten lukumäärällä. Tällä laskutoimituksella yksityistämisen arvoksi saatiin 10 000 ruplaa. Tämä oli se summa, joka painettiin yksityistämissekkeihin. Ylivoimaisesti suurin osa niistä päättyi yksityistämistoimien jatkona syntyneisiin ”šekkien investointirahastoihin” – TšIF:hin. Runsaasta 2 000 säätiöstä ani harva johti johonkin järkevään taloudelliseen tulokseen. Suurin osa talletuksista imuroitiin ja käytettiin laittomaan ja henkilökohtaiseen rikastumiseen.

Anatoli Tšubais, joka hallituksen ministerinä vastasi yksityistämisestä ja oli valtionomaisuuden valtiokomitean puheenjohtaja, arveli, että šekki olisi joskus kahden Volga-merkkisen auton arvoinen. Onnellisimmat kansalaiset saivat ehkä jääkaapin tällä valtion painattamalla paperilapulla.

Šokkiterapia ja yksityistämispäätökset johtivat laukkaavaan inflaatioon ja kansalaisten elintason jyrkkään laskuun. Hyväuskoiset kansalaiset joutuivat myös muunlaisten huijausten kohteeksi. Pahin niistä oli Sergei Mavrodin kehittämä.

MMM markkinoiden symbolina

Sergei Mavrodi kuului siihen ryhmään moskovalaisia nuoria ylioppilaita, jotka 1980-luvun pulatalouden aikoina ymmärsivät, että kulutustavaroiden välittä-

misessä on valtava tulevaisuuden mahdollisuus. Farkkujen, nailonsukkien sekä C- ja VHS-kasettien ympärillä pyöri suurkaupungeissa biznes, joka hyötyi tällaisen defitsit-tavaran kysynnästä. Toiminta oli periaatteessa rikollista, mutta hotelleja vartioivat miliisit oli helppo houkutella mukaan vaihtokauppaan.

Mavrodi sai tästä kaupallisesta toiminnastaan pienen tuomionkin, mutta samalla hän oppi, miten kysyntä ja tarjonta toimii. Pitää luoda brändi, kasvattaa odotuksia ja luvata, että huomoinen, tai pahimmassa tapauksessa ylihuominen, on paljon, paljon parempi.

MMM-yhtiönsä Mavrodi oli perustanut jo perestroikan aikoihin. Silloin osa yksityistämisestä tapahtui osuuskuntien kautta. Yhtiön satumainen nousu tapahtui kuitenkin juuri samaan aikaan kun Moskovan metron tunneleissa ostettiin ja myytiin yksityistämiseskkeitä. MMM:n ensimmäinen osakeanti synnytti valtavan kysynnän. Vajaa miljoona osaketta ostettiin muutamassa päivässä. Menestykseen myötävaikutti televisiomainos, jossa Lonja-niminen päähenkilö joi vodkaa ja puhui palturia. Siihen henkilöön kaikki saattoivat samastua.

Mavrodin alullepanemasta pyramidipelistä kasvoi valtava kansanliike. Rahaa virtasi sisään ovista ja ikkunoista. Osakeannit eivät pysyneet mukana valtavassa rahakarussellissa, ja MMM päätti painattaa oman rahan – MMM:n biljetit. Itse asiassa Mavrodi harrasti pelkästään sitä samaa, mitä hallituskin harrasti: jakoi omaisuutta uudestaan käyttämällä hyväkseen naiivin ja kaikkiin lupauksiin uskovan väestön toiveita. Tämän kaikki ymmärsivät, ja juuri siksi Sergei Mavrodista tuli Venäjän yksityistämisen antisankari. Siitä syystä hänet valittiin 1994 duuman jäseneksi. Vasta viisitoista vuotta rikoksen jälkeen Mavrodi sai tuomionsa. Osa syytteistä oli jo vanhentunut ja suuren osan runsaan neljän vuoden tuomiosta hän oli jo istunut tutkintavankeudessa Matroškaja tišinassa.

Politiikan hinta

Yksityistäminen ja šokkiterapia epäonnistuivat karkeasti, ja voidaan ehkä kysyä, voivatko tällaiset operaatiot yleensäkin onnistua? Myöhemmät arviot olettavat, että yksityistämiseen olisi tarvittu 15 vuotta. Empiirisellä tasolla asia jäi kuitenkin selvittämättä. Täysin selvää kuitenkin on, että Venäjä maksoi erittäin korkean poliittisen hinnan siirtymisestään markkinatalouteen.

Syksyllä 1991 vanha neuvostovaltio työnnettiin sivuun. Jeltsin oli kukistanut vallankaappauskomitean ja oli arvovaltansa huipulla. Mikään ei voinut enää pelastaa vanhoja valtarakennelmia tuhoutumasta. Mihail Gorbatšov näytti lähes koulupojalta, kun Jeltsin näytti, mihin allekirjoitus tulee. Joulukuussa Neuvostoliitto oli historiaa.

Raunioille oli jäänyt yksi instituutio, perestroikan aikana luotu Venäjän kansanedustajien neuvosto. Uuden vallan legitimaatiossa neuvosto oli ollut

keskeisessä roolissa. Se edusti selvintä ja laajinta demokraattista valtaa, huolimatta NKP:n aikoinaan toteutuneista yrityksistä luoda hallittavissa oleva pseudoparlamentaarinen elin. Päätöksissään se oli alkuvaiheessa harkitsevin ja kriittisin parlamentti vuonna 1906 kokoontuneen ensimmäisen duuman jälkeen. Ja sen kohtalo oli hyvin samanlainen.

Kansainvälisesti se oli huonossa huudossa. Se oli eittämättä jäänne Neuvostoliiton ajoilta, mutta niin oli melkein kaikki muukin. Jeltsin, Gaidar ja Tšubais olivat kaikki NKP:n kasvatteja siinä missä kommunistisen puolueen johtaja Gennadi Zuganovkin.

Parlamentti hoitaa tehtävänsä

Demokratian teorian mukaisesti parlamentin tehtävä on suojella kansaa toimenpanevan vallan liian diktatorisilta tai kansan etuja loukkaavilta päätöksiltä. Vuoden vanha päätös markkinoiden vapaudesta ei ollut tuottanut Boris Jeltsinin lupamaa hyvinvointia ja talouskasvua, eikä yksityistäminen ollut tuottanut sitä pienomistajien demokraattista joukkoa, josta Anatoli Tšubais oli yksityistämisen alkuvaiheessa teorian oppikirjan mukaisesti puhunut. Parlamentille oli koittanut jarruttamisen aika.

Joulukuussa 1992 kansanedustajat vaativat Jegor Gaidarin hallituksen eroa. Vaatimus oli alkusoitto presidentin ja parlamentin välisen ristiriidan kasvulle. Vaatimus johti nopeasti arvovallalla ladattuun konfliktiin, jossa ensin yritettiin löytää kompromissi. ”Punaisten toimitusjohtajien” ykkösmies, Gazpromin päällikkö Viktor Tšernomyrdin, nousi pääministerin paikalle. Kompromissi oli voimassa kaksi kuukautta. Siinä välissä Jeltsinin esikunta oli ymmärtänyt, että ristiriita oli ratkaistavissa heidän edukseen kansanäänestyksellä. Esikunta oletti, että Jeltsinin arvovalta oli vielä niin ylivoimainen suhteessa parlamenttiin, että kansanäänestys oli voitettavissa.

Parlamentti otti haasteen vastaan ja kielsi kaikenlaiset kansanäänestykset. Samalla se hyväksyi perustuslain muutoksen, joka antoi sille oikeuden asettaa presidentti valtakunnanoikeuden eteen. Jeltsin vastasi ottamalla itselleen poikkeusoikeudet, jotka kulkivat nimellä ”erityinen johtamistapa” (osboyi porjadok uprvalenija). Sen voimalla kansanäänestys vietiin läpi, ja jo äänestysaktiivisuus osoitti, että presidentin arvovalta kesti vielä. Äänestyksen tulos ei kuitenkaan ollut yksiselitteinen, vaikka valtaosa kaikista joukkotiedotusvälineistä yksipuolisesti kannatti presidentin esitystä. Esitys kansanedustajien kongressin hajottamiseksi ei saanut tarvittavaa tukea.

Jännittyneissä olosuhteissa psykologinen sota Moskovan Valkoisen talon ja Kremlin välillä jatkui syksyille asti. Syyskuun 21. päivänä Jeltsin lopetti asetuksella kansanedustajien kongressin. Kolme päivää myöhemmin alkoi kongressin poikkeusistunto. Molemmat tahot valmistelivat kiireisesti uutta

perustuslakiehdotusta, ja kaikki tiesivät varmasti myös, mitä oli tapahtunut Pietarissa syksyllä 1917. Silloin perustuslakia laatinut kokous oli aloittanut työskentelynsä ennen kuin bolševikit hajottivat sen.

Klassinen loppunäytös

Kansanedustajien kongressin poliittinen kokoonpano oli vaihdellut voimakkaasti aina poliittisen tilanteen mukaan. Alussa siinä oli selvä uudistusmielinen mutta eripurainen ryhmittymä, johon kuuluivat sekä jeltsiniläiset että gorbatsšovilaiset. Heidän vastapainonaan olivat vanhoilliset ja yltiöisänmaalliset kommunistit. Näiden leirien välissä olivat pragmaatikot, jotka tekivät päätöksiään tilanteen mukaan. 1991 Jeltsinillä oli kongressissa toimiva enemmistö, jossa ratkaisevat äänet tulivat työläisedustajien ryhmittymästä. Tämä enemmistö haihtui uudistusten osoittaututtua epäonnistuneiksi 1992 ja vuonna 1993 vastarinta koveni. Juuri tästä kehityksestä johtuen Jeltsinin oli vaikeaa toimia kongressin vastahakoista enemmistöä vastaan. Hän oli noussut valtaan sen päätöksellä ja hän oli menettänyt sen luottamuksen omien päätöstensä vuoksi.

Lokakuun alkupäivinä 1993 ei enää ollut paluuta vanhoihin asetelmiin. Jeltsinin ainoaksi mahdollisuudeksi jäi sotilaallinen ratkaisu. Kello seitsemän aamulla lokakuun 4. päivänä 4. Kantemirovin Kaartinpanssaridivisioonan tankit ampuivat kohti Moskovan Valkoista taloa. (Divisioonan virallinen nimi on 4. гвардейская Кантемировская ордена Ленина Краснознаменная имени Ю.В. Андропова танковая дивизия – 4. kaartilainen Kantemirovin, Leninin ja Punalipun kunniamerkeillä palkittu ja J.V. Andropoville nimetty panssaridivisioona.) Siinä oli koko Neuvostoliiton historia panssarinkuoresa. Iltapäivällä kaikki oli ohi.

Seuraava vaihe legitiimin vallan palauttamisessa oli kansanäänestys uudesta perustuslaista. Äänestys pidettiin joulukuun 12. päivänä 1993. Äänestyslipukkeet hävitettiin keskusvaalitoimikunnan julistettua äänestyksen tulokset. Kesti kuitenkin tavattoman kauan ennen kuin tulos julistettiin, ja yleinen arvaus on, että väliaikana teetätettiin puoli miljoonaa uutta ääntä. Samaan aikaan Jeltsin kärsi vakavan takaiskun uuden Valtiollisen duuman (Gosudrastvennaja Duma) vaaleissa. Suurimmaksi puolueeksi nousi Vladimir Žirinovskin oikeistopopulistinen LDPR. Šokkiterapian ja yksityistämisen puolustajat saivat ainoastaan 15 prosenttia annetuista äänistä.

Demokraattinen kokeilu oli päättymäisillään Venäjällä. Käytännössä maa oli siirtynyt presidenttialihallintoon. Sitä ei kuitenkaan haluttu lännessä myöntää. Vielä näytti mahdolliselta, että Venäjän luonnonvarat jäisivät lännen hyödynnettäviksi.

Sota, valta ja turvallisuus

Joulukuussa 1994 alkoi Tšetšenian sota. Sodan juuret olivat syvällä Boris Jeltsinin luomassa järjestelmässä. Tšetšenia oli julistautunut itsenäiseksi Itškerian tšetšeniäiseksi tasavallaksi syyskuussa 1991 ja noudattanut siinä Jeltsinin kehotusta ottaa niin paljon itsenäisyyttä kuin oli mahdollista. Juuri sillä hetkellä paljon oli mahdollista.

Tasavallan johtajaksi nousi Djohar Dudajev. Uuden valtion ideologiana oli merkillinen sekoitus islamismia, sotaisaa ja romanttista itsetuntoa sekä vakaumusta taloudellisesta riippumattomuudesta. Identiteetti rakentui 1800-luvun venäläistämistä vastustaneen Šamiliin sotaisiin saavutuksiin ja klaanien erittäin vahvaan yhteenkuuluvuuteen. Traditio johti tšetšeenien yliedustukseen Neuvostoliiton armeijassa. Heidän häviävän pieni osuutensa armeijan kokonaisvahvuudessa teki kuitenkin tästä yliedustuksesta merkityksettömän joulukuuhun 1994 asti.

Tappava ylimielisyys

Moskovan vallanpitäjät olivat tehneet useita epäonnistuneita yrityksiä lopettaa Itškerian tšetšeenivaltion pyristely keskusvaltiota vastaan. Salamurhat ja kaappaussuunnitelmat olivat kuitenkin epäonnistuneet. Joulukuussa päätettiin kokeilla kunnolla. Taustalla käytiin jo strategista peliä Kaspianmeren öljy- ja kaasuesiintymistä. Yhdysvaltain suunnitelmiin kuului rakentaa öljyputki Turkin läpi Välimeren koilliskolkkaan. Tšetšenian omat öljyvarat eivät enää olleet merkittäviä, mutta uuden öljyputken mahdollinen linjaus teki pienestä maasta strategisesti tärkeän.

Puolustusministeri Pavel Gratšov oli luvannut, että Groznyi valloitetaan ilman suurempia ponnistuksia. Päämäärä saavutettiin, mutta operaatio oli

katastrofaalisen huonosti toteutettu. Sitä seurasi pitkä ja verinen sissisota, jossa Venäjän armeijan taistelumoraali osoittautui melkein olemattomaksi. Sodasta kerrottiin lukuisia tarinoita, joissa venäläisiä sotilaita tapettiin aseilla, joita kapinalliset olivat ostaneet armeijalta.

Molemmat osapuolet syyllistyivät jatkuviin sotarikoksiin. Sieppaukset, kidutukset, murhat ja raiskaukset kuuluivat sodan arkeen. Osa tšetšeenitaistelijoista – heidän joukossa pahamaineinen Šamil Basajev – olivat saaneet sotilasoppinsa Venäjän Abhaasiaan sijoitetuissa joukoissa. He osoittivat oman heimonsa alueiden puhdistuksissa poikkeuksellista raakuutta. Tätä raakalaismaisuutta ihannoitiin Groznyin torilla myydyissä VHS-nauhoituksissa.

Venäjän arvovalta ei kestänyt jatkuvia takaiskuja. Huonosti sujunut operaatio häiritsi valmistautumista Venäjän presidentinvaaleihin. Kannatuslaskelmat osoittivat kaikesta huolimatta, ettei sotaa kannattanut lopettaa ennen vaaleja.

Vaalit ja vaalirahat

Perustuslaillinen kriisi 1993 ja sitä seuranneet äänestykset ja vaalit olivat osoittaneet, että presidentin arvovalta oli huolestuttavasti laskenut. Samaan aikaan Jeltsinin terveydentila huononi. Tästä syystä entistä keskeisemmäksi kysymykseksi nousi yksityistämisen ja markkinatalouden tai basaaritalouden jatkuvuus. Basaaritalous oli noussut taloustyyppin yleisnimitykseksi Viktor Tšernomyrdinin tokaisun jälkeen. Hän oli sanonut olevansa markkinoiden kannalla, mutta ei basaarin.

Vaalitulokset osoittivat myös, että heilahtelut olivat huomattavia. Ainoa puolue, jonka kannatus oli kohtalaisen stabiili, oli Zuganovin johtama Venäjän federaation kommunistinen puolue. Yhdessä Agraaripuolueen kanssa vaaliliitto saisi vähintään 30 prosenttia äänistä ja olisi siten melkein automaattisesti mukana presidentinvaalin toisella kierroksella. Oikeistoliberaalien kannattaessa Zuganovia Jeltsin häviäisi kommunisteille. Oli siis pakko löytää uusia ratkaisuja. Juuri tässä mielessä vuoden 1993 perustuslaillinen kriisi ja presidentinvaalit 1996 olivat tärkeitä käännekohtia Venäjän poliittisen järjestelmän muuttumisessa.

Šokkiterapian synnyttämä inflaatio, tuontitavaroiden ylivoima markkinoiden vapaudessa, yksityistämisen insider-rikokset ja yleinen korruptio olivat synnyttäneet tilanteen, jossa paluu vuonna 1991 – tai edes perestroikan aikana – vallinneeseen poliittiseen vapauteen oli mahdoton. Ensimmäinen vastaus tähän ongelmaan tuli oligarkkien rahavirroista.

Tšubaisin suunnitelma

Anatoli Tšubais oli Venäjän 90-luvun inhotuin poliitikko. Poliittiselle kulttuurille oli monessa mielessä tunnusomaista, että Tšubaisin murhayritykseen ilmeisesti syyllistynyt upseeri nousi kansan sankariksi ja valittiin duuman jäseneksi. Tšubais oli kyvykkäin kaikista nuoremman polven uudistajista. Hänen omat rakennelmansa eivät koskaan johtaneet suuriin skandaaleihin, vaikka kilpailijat yrittivät kaikin keinoin selvittää, mitä hänen yrityksensä Montes Aures (Kultavuoret) harrasti.

Todennäköisesti Tšubais ymmärsi hyvin varhaisessa vaiheessa, että kaikki oligarkit olivat saman ongelman edessä. Vallanvaihto tarkoittaisi mitä suurimmalla todennäköisyydellä, että kaikki tai suurin osa heistä joutuisi rikosoikeudelliseen vastuuseen toiminnastaan. Kaikki tiesivät, että rikosoikeudellinen vastuu oli Venäjällä venyvä käsite ja että se venyisi helpoiten vallanpitäjien suuntaan.

Tšubaisin johdolla toteutettiin vaalikampanja, jossa ei rahoja säästetty. Venäjän poliittinen maisema oli hyvin epävakaa ja oli siis mahdollista hallintokoneiston avulla polkaista maasta uusia puolueita, jotka vastasivat ajan henkeä vanhoja paremmin. Menetelmää oli menestyksellisesti kokeiltu Tšernomyrdinin ympärille luodulla Naš Dom Rossia – Kotimme on Venäjä -puolueella. Vaalikampanja osoitti toisenkin tosiseikan: hallitsemalla joukkotiedotusvälineitä oli täysin mahdollista hallita koko poliittista prosessia. Kaikki ne menetelmät, joista myöhemmin tuli Vladimir Putinin valtarakennelman peruspilareita, olivat jo käytössä 1996 presidentinvaaleissa. Ainoa ero oli siinä, että Jeltsinin vaalikampanja vielä näytti jotakuinkin demokraattiselta. Venäjän näennäisdemokraattisen järjestelmän kriisiytyessä tulisi välttämättömäksi institutionalisoida menetelmät.

Vaalien tulos ja opetukset

Vaalien ensimmäinen kierros oli kesäkuun 16. päivänä 1996. Tuloksista oli vedettävissä eräitä tärkeitä johtopäätöksiä.

Kommunistien kannatus oli pysähtynyt. Hyvin hoidetusta vaalikampanjasta huolimatta heidän kannatuksensa ei voinut nousta paljon yli 30 prosenttiin. Paluuta vanhaan eivät Venäjän kansalaiset halunneet.

Hyvin hoidetulla julkisuudella melkein kuka tahansa oli nostettavissa politiikan parrasvaloihin – ja Kukli-ohjelman tähdeksi. Aleksandr Lebedin nousu on tästä hyvä esimerkki. Lebed oli vanha tekijä. Jo perestroikan aikoihin hän oli edustajakokouksessa herättänyt huomiota möreällä äänellään. Avoin kysymys onkin, kuka tai ketkä nostivat Lebedin presidentinvaalitaistoon? Kaikki merkit viittaavat FSB:iin. Vaalien jälkeen hänellä ei ollut orga-

nisaatiota tai tukiverkostoa, jolla hän olisi voinut toimia itsenäisesti. Hän toimi siis vaaleissa mustana hevosena ja keräsi sellaisia ääniä, jotka muuten olisivat saattaneet mennä kommunisteille. Esille nostaminen ja sen jälkeinen pudotus kuului Kremlin menetelmiin. Tämän käsittelyn sai kokea myös Nižni Novgorodin pormestariksi valittu Boris Nemtsov. Samoin kävi äkillisesti pääministeriksi nostetulle Sergei Kirijenkolle.

Melkein välittömästi vaalien jälkeen Boris Jeltsin häipyi julkisuudesta. Hänen sydänvikansa oli vakava, ja hänelle suoritettiin laaja sydänleikkaus. Sen jälkeen Jeltsin oli pelkkä julkisivu. Jo aikaisemmin Moskovassa kiersi huhuja siitä, että turvallisuuspalvelu FSB oli syvästi huolestunut maan kehityksestä. Nyt sillä oli ainoastaan yksi huoli.

Elokuussa 1998 Venäjä ajautui devalvaatioon. Kuvio oli mahdollisimman ruma. Viime hetkellä neuvoteltiin maalle kansainvälinen dollarilaina. Niillä rahoilla Jeltsinin perhe ja oligarkit kuittasivat ruplasaataviaan. Sen jälkeen vasta devalvoitiin. Julkisuudessa ainoastaan Andrei Illarionov uskalsi haastattelussa sanoa, että maa oli ajautumassa devalvaatioon.

Elokuu 1998 merkitsi yhden kauden loppumista Venäjällä. Presidentti Jeltsinin arvovallan viimeiset rippeet olivat hävinneet, samalla kun devalvaatio söi heidän SperBankin säästönsä. Vanha turvallinen Sbergatel'naja Kassa oli muuttunut uuden markkinatalouden pankiksi.

Neuvostoliittolaisen satusedän Arkadi Gaidarin lapsenlapsi Jegor kai voi muististaan, mitä hän oli oppinut lukiessaan Karl Marxin *Pääoman*. Nyt tapahtui Venäjällä, mitä Marx oli kutsunut alkuperäiseksi kasaantumiseksi. Se syntyi verta tihkuen jokaisesta huokosestaan.

Tuli Tšetšenian ratkaisun vuoro. Siihen tarvittiin FSB:n taitoja.

Korttialot ja tavalliset

Devalvaation seurauksena pääministeri Sergei Kirijenko joutui eroamaan. Kyynisimmät olettivat, että älykkäänä ihmisenä Kirijenko oli tietoinen kansainvälisestä uhkapelistä ja joutui vain soittamaan muiden kirjoittamien nuottien mukaan. Aikanaan sekin asia selviää.

Uudeksi pääministeriksi nousi Jevgeni Primakov, ja yhtäkkiä mielialat maassa muuttuivat. Verrattuna nuoreen edeltäjänsä Primakov edusti isoisälistä turvallisuutta, ja mielipidetutkimukset osoittivat, että Primakov oli vuorostaan nousussa ja uhkaamassa valmiiksi piirrettyjä kuvioita. Toukokuussa 1999 Primakov erotettiin pääministerin tehtävistä. Hänen seuraajakseen nousi Sergei Stepašin, jonka kausi ei kuitenkaan jäänyt pitkäaikaiseksi. Elokuun 9. päivänä FSB:n päälliköksi edennyt Vladimir Putin nimitettiin uudeksi pääministeriksi.

Moskova muuttui 9. ja 13. päivänä syyskuuta. Viikon sisällä kaksi voimakasta räjähdystä tuhosi kaksi asuintaltoa. Viranomaiset tiesivät heti

ilmoittaa, että asialla olivat tšetšeeniterroristit. Ilmoitukset olivat jossain määrin uskottavia. Olivathan tšetšeenit aikaisemminkin syyllystyneet terroritekoihin, joskaan ei näin suuruusuntaisiin. Välittömästi uuteen sotaan Tšetšeniassa johtanut hyvin suunniteltu kampanja sai syyskuun 22. päivänä oudon käänteen. Rjazanissa paikallinen asukas näki, miten kaksi miestä kantoi säkkejä asuintaloon. Poliisi hälytettiin paikalle ja tutkimuksissa todettiin, että kellarissa oli ainekset samanlaiseen pommiin kuin Moskovassa. Myöhemmin kolme miestä otettiin kiinni. Kaikilla oli FSB:n henkilökortit. Tässä vaiheessa valtakunnan korkein johto puuttui asioiden kulkuun. Rjazanilaisia kiitettiin tarkkaavaisuudesta. Operaatiohan oli järjestetty kansalaisten valppauden terästämiseksi ja säkeissä oli ainoastaan sokeria.

Mielialat muuttuivat jälleen. Jäät ovat lähteneet liikkeelle, suuri kombinaattori Ostap Bender olisi tokaissut.

Syyskuussa poikkeustilaministeri Sergei Šoigu perusti uuden poliittisen puolueen Medvedin. 37 kuvernööriä oli komennettu tukemaan sitä. Duuman vaaleissa joulukuussa uusi puolue sai melkein yhtä paljon ääniä kuin kommunistit. Boris Jeltsin luopui vallasta, ja virkaatekeväksi presidentiksi nousi Vladimir Putin.

Lyhyt demokraattinen kokeilu oli lopullisesti ohi. Perustuslakia ei enää tarvinnut juurikaan muuttaa. Jeltsinin läpirunnoma versio vuodelta 1993 kelpasi hyvin. Tarvittiin vain vähän hienosäätöä, kuten alun perin alueiden asettamien Federaationeuvoston jäsenten määrääminen Kremlistä käsin.

Edellinen kokeilu oli jäänyt vielä lyhyemmäksi. Silloinkin vaalilakia muutettiin hallitsijan tarpeiden mukaan. Seuraava tulee ehkä 90 vuoden kuluttua.

Tulevaisuuden vaikea ennuste

Venäjän tulevaisuuden arvioiminen on ymmärrettävistä syistä osoittautunut hyvin vaikeaksi. Välittömästi vanhan järjestelmän kaatumisen jälkeen poliitikot, tutkijat ja asiantuntijat olivat hyvin optimistisia. Richard Layard kirjoitti yhdessä John Parkerin kanssa 1996 kirjan *The Coming Russian Boom*. Kaksi vuotta myöhemmin Venäjän talous romahti, ja Moskovassa pidetyssä lehdistötilaisuudessa Layard myönsi, että arvio oli mennyt pahasti pieleen. Kukaan muukaan ei ole osunut oikeampaan. Geoffrey Sachs ja Anders Åslundin ohjeet olivat yhtä katastrofaalisia. Yksityistämissekit osoittautuivat oivalliseksi tavaksi huiputtaa kansalaisia, joiden luottamus yhteiskunnan instituutioihin oli jo ennestään heikko.

Lännen ultraliberalististen taloustieteilijöiden ja Venäjällä kadun ihmisten näivi usko markkinoiden ehdottomaan siunauksellisuuteen perustuivat äärimmäisen yksinkertaistettuun maailmankuvaan, jonka pohjalta oli vaikeata tai mahdotonta ymmärtää Venäjän menneisyyttä ja arvioida sen tulevaisuutta.

Mutta mistä malli?

Venäjän kansalaisilla on uskonnonomainen suhde politiikkaan. Siihen heitä oli opetettu Neuvostoliiton puitteissa ja sitäkin aikaisemmin. Vallankumouksen sankarit olivat pyhimyksiä, joita piti hartaasi ihannoida. Pitkät jonot Leninin mausoleumin edessä olisivat yhtä hyvin voineet seistä Kazanin ihmisiä tekevän Jumalanäidin ikonin ilmestystä odottamassa.

Perestroikan alussa he uskoivat Mihail Gorbatšoviin. Sitten Jeltisiniin ja markkinoihin. Mutta markkinat eivät olleet abstrakti järjestelmä vaan esineellinen todellisuus. Ja kun tämä esineellinen todellisuus ei enää toiminut arkipäivän ihmeitä tekevällä tavalla, ihmiset lakkasivat uskomasta siihen ja etsivät uskollleen uutta kohdetta.

Tässä mielessä markkinatalous on valistuksen pitkän projektin tulos, jossa mystiikka ja sakraalisuus hitaasti haihtuvat.

Yhtiöliberaalisten talousmiesten vika on siinä, että he näkevät demokratian jonkinlaisena markkinoiden ja valtion voimasuhteiden vektorina. He puhuvatkin ensisijaisesti omistamisen oikeudesta (property rights). Kun tämä omistamisen oikeus on taattu, demokratia nousee kuin pyhä henki Andrei Rublevin ikonista.

Mutta siinä vaiheessa kun tavallisten ihmisten säästöt hävisivät Sper-Bankin holveista, ei yksikään talousmies puolustanut kansalaisten oikeutta omistukseen. Hehän olivat vain sijoittaneet omaisuutensa väärään paikkaan ja joutuivat kärsimään markkinoiden heille langettamaa oikeudenmukaista rangaistusta. Rahat eivät olleet omistusoikeuden suojaa nauttivaa pääomaa.

Monimutkaisempi yhteiskunta

Käytännössä moderni yhteiskunta on kolmijakoinen. Siinä on valtio, markkinat ja kansalaisyhteiskunta. Tämä kolmijakoinen yhteiskuntarakenne on jatkuvassa liikkeessä ja muutoksessa. Valtio tottelee poliittista ohjausta paremmin tai huonommin riippuen aina siitä, miten energinen, valpas ja ajanmukainen kansalaisyhteiskunta on. Markkinat välittävät tavaroita ja palveluksia ja joutuvat dynamiikkansa tähden etsimään alati uusia kohteita tavaraksi muuttamisen logiikan mukaan. Tässä se törmää sekä valtioon että kansalaisyhteiskuntaan, ja ihmisten demokraattisilla päätöksillä määritellään, missä nämä rajat kulloinkin kulkevat.

Demokratian kannalta kansalaisyhteiskunta on ehdottomasti tärkein. Ilman sitä demokratia näivettyy ja alistuu joko valtiolle tai markkinoille. Samalla kansalaisyhteiskunta joutuu pitämään mielessä, että se ei tule toimeen pelkästään valtiollisen vastakkainolon kautta. Kansalaisyhteiskunta tarvitsee markkinat uudistuaakseen ja pysyäkseen virkeänä.

Tällaisen mallin valossa Venäjän tulevaisuus ei näytä kovin valoisalta. Maassa on hajallaan oleva kansalaisyhteiskunta, jonka rakenteet eivät ole kyllin voimakkaita pystyäkseen vastustamaan valtion tai markkinoiden kovaa valtaa.

Paluu Stolypinin malliin

FSB on edeltäjiensä – KGB, Tšeka ja tsaarin poliisihallinto – tavoin vain osoitus valtiovallan ylivallassa. Siitä luopuminen on välttämätöntä, mutta se ei tapahdu itsestään vaan ainoastaan kypsän kansalaisyhteiskunnan vaatimuksesta.

Asioita mutkistaa toinen ulottuvuus. Globalisaatio antaa maailman mittakaavassa väliaikaisen ylivoimaisen taloudelle. Siitä ei aina seuraa hyvää. Tavallaan Venäjä on palannut Stolypinin luomaan kehitysmalliin, jossa ”suverenin demokratian” tunnuksella ylläpidetään ensisijaista oikeutta puuttua talouden kehitykseen. Tällä tavalla luodaan uudestaan ”yhdistettyä alkehittyyttä” ja uskotellaan, että valtion kahlitsevat markkinavoimat pysyvät luomaan hallitusti sitä, mitä länessä luotiin suunnittelemattomasti vuosisatojen aikana.

Kouriintuntuvien esimerkki tästä ovat tuulesta temmatut puheet nyt syntyvästä venäläisestä keskiluokasta. Se niin kutsuttu keskiluokka, joka nyt pääsee osalliseksi öljyntuotannon suurista rahavirroista, ei tietenkään ole sukua sille ahertavalle keskiluokalle, joka rakensi sekä markkinat että kansalaisyhteiskunnan 1800-luvun loppupuolella.

Teoria ja todiste

Helsingin Sanomien pääkirjoituksen otsikko elokuun 17. päivänä 2008 oli osuva. ”Hyökkäys Georgiaan osoitti: Venäjä on vaarallisella tiellä.” Pääkirjoituksessa oli myös muutamia viittauksia siihen, milloin Venäjä lähti tälle vaaralliselle tielle, mutta pääkirjoittaja vierittää kuitenkin lopussa syyn yksinomaan Venäjän toimijoiden niskoille. Arvio on puutteellinen tai – pahimmissa tapauksessa – hieman epärehellinen.

Vuonna 1991 elimme vielä vahvasti kylmän sodan viileässä varjossa. Vaikka liennytyskehitys oli lähtenyt liikkeelle Mihail Gorbatšovin ja Ronald Reaganin neuvotteluissa, olivat käsitykset kansainvälisen politiikan rakenteista kiinni 1950-luvulla synnytyissä mustavalkoisissa mielikuvissa. Ytimenä oli vakaumus siitä, että vastakkainasettelu oli ennen kaikkea ideologinen: toisella puolella totalitaarinen kommunismi, toisella demokraattinen länsi.

Kylmän sodan mielipiteet

Lännen demokraattisuuden osittainen ulkokultaisuus ei ole tämän luvun aihe. Perspektiivi on kuitenkin hyvä pitää mielessä. Neuvosto-Venäjän syntyessä Euroopassa oli ainoastaan yksi maa, jossa miesten ja naisten yleinen ja yhtäläinen äänioikeus oli voimassa. Lokakuun vallankumouksen aikaan se maa ei ollut edes itsenäinen.

Tämän esityksen puitteissa riittänee huomautus siitä, että Guatemalan demokraattisesti valittu hallitus kukistettiin Yhdysvaltain keskustiedustelupalvelu CIA:n järjestämällä kaappauksella. Kaappausta seuranneissa murhissa – josta osa kuului CIA:n alkuperäisiin suunnitelmiin – kuoli arvioiden mukaan 100 000 ihmistä.

Molemmin puolin oli siis olemassa toisenlaisia arvoja ja arvostuksia kuin kauniisti julistetut, ja molemmin puolin rautaesirippua meitä oli tie-

toisesti kasvatettu pelon ilmapiirissä. Pelon tarkoitus oli pitää liittolaiset lujina ja uskollisina. Kylmän sodan suunnittelukokouksissa vastenmielisin sana oli neutralismi. Kylmä sota ei kummallakaan puolella sietänyt kriittistä pohdintaa ja vastavirtaista ajattelua.

Kuolinpesän perintö

Neuvostoliiton poliittisessa kulttuurissa oli kuitenkin toinenkin taso, joka painettiin visusti taka-alalle: suurvallan ideologia. Suurvallan virallinen ideologia voi olla kommunistinen tai demokraattinen, mutta toimintatapoihin sisältyy – joskus peitetympin – suurvallan kylmä geopolittinen laskelmointi. Näin oli tietenkin myös Neuvostoliiton osalta. Ylisuuri ja huonoilla yhteyksillä varustettu valtio joutui melkein pakosta uudestaan keskittämään kaiken päätösvalan. Se tarkoitti demokratian sortamista ja vanhaan suurvaltarooliin ajautumista. Mutta euforisessa juhlinnassa Berliinin muurin ja neuvostojärjestelmän kaatumisen yhteydessä unohtuivat realiteetit.

Uudesta Venäjistä piti tulla tavallinen demokraattinen maa, joka poikkeaisi Lichtensteinista, Portugalista tai Suomesta pelkästään kokonsa puolesta. Ja kaiken tämän piti markkinavoimien aikaansaada. Se oli tietenkin tavatonta tyhmyyttä ja lyhytnäköisyyttä. Olen aikaisemmissa luvuissa yrittänyt osoittaa, että markkinatalouden ja demokratian tuonti Venäjälle epäonnistui karkeasti. Helsingin Sanomien pääkirjoitus kuvaa tätä kautta näin: ”...1990-luku oli venäläisille nöyryytysten, köyhtymisen ja rosvokapitalismin aikaa.”

Oikein kuvattu, mutta samalla on hälvennetty unohdukseen se tosiseikka, että tämän nöyryytyksen, köyhtymisen ja rosvokapitalismin alituisena innoittajana oli länsi. Ei tarvitse lukea kuin Anders Åslundin tai Jegor Gaidarin omahyväisiä kuvauksia onnistuneesta yksityistämisestä vakuuttuakseen siitä, että uusi ja naiivi Venäjä ajettiin kuilun partaalle juuri näillä kauhistuttavan lyhytnäköisillä ja vahvasti ideologisoituneilla neuvoilla.

Harvardin professori Jeffrey Sachs, joka myös yritti antaa neuvoja, totesi tästä talousuudistusten alkuvaiheesta, että ”me käyttäydymme ikään kuin olisimme auttamassa ja he käyttäytyivät ikään kuin he olisivat uudistamassa”. Sachs erosi tehtävästään.

Kolmen kirjaimen yksimielisyys

Uudistusnäytelmää seurasi vuoden 1998 kriisi, joka taas pelästytti länsimaita kommunismin haamulla. Olin juuri niinä vuosina Moskovassa ja jouduin päivästä toiseen kuulemaan, miten huolestuneet länsimaiset johtajat Bill

Clintonista Paavo Lipposeen puhuivat stabiiliuden merkityksestä. Tärkeintä ei ollut enää demokratia vaan tasapaino. Johtavat länsimaiset poliitikot kulkivat Wienin kongressin melkein 200 vuotta vanhoja polkuja – ja josta yksi takapiruista, Henry Kissinger, oli kirjoittanut väitöskirjansa.

Yhtä huolestuneita kuin länsimaiset johtajat olivat KGB:ssä kasvateutut FSB:n miehet. Huhuja tästä huolestumisesta liikkui Moskovan kaduilla, mutta pelkistä huhuista on paha tehdä uutisjuttuja.

Lopputulos oli kuitenkin tämä: FSB:n miehet pääsivät (takaisin) valtaan. Mutta valta tarvitsee aina legitimoivan ideologiansa. Ja ainoa siinä tilanteessa kelvollinen ideologia oli suurvaltaideologia. Se yhdisti niin kommunisteja, Vladimir Žirinovskin liberaali-demokraatteja kuin valtiollisen byrokratian edustajia. Ja FSB:tä. Kysyinkin Gennadi Zuganovilta, miten tällainen Leninin pilkkaama šovinismi sopii kommunistiselle puolueelle. Hän vilkaisi minua vihaisesti ja totesi, että aate oli Leninin ajoista kehittynyt.

Alussa tämä uusi suurvaltaideologinen Venäjä ei tuntunut erityisen vaaralliselta. Valtion budjetti oli keskipienen eurooppalaisen maan luokkaa ja haasteet valtavia. Tapahtui kuitenkin toinen käänne. Ja kolmas.

Vakauden hinta ja öljyn

Toinen käänne oli energian hintakehitys. Globalisoituvaa maailmaa kulutti yhtäkkiä öljyä ja kaasua aivan toista vauhtia kuin aikaisemmin. Tämä käänne tapahtui itse asiassa hyvinkin nopeasti. Vajaassa neljässä vuodessa öljyn hinta nelinkertaistui. Vielä 1999 Venäjä neuvotteli Pariisin klubin kanssa velkajärjestelyistä. Kuusi vuotta myöhemmin vuonna 2005 maksettavaksi määrätty Suomen osuus maksettiin kertausummana. Yhtäkkiä oli sekä ideologia että rahaa.

Kolmas käänne oli sotilasstrateginen. Winston Churchillin esittämä ja Josif Stalinin halukkaasti hyväksymä prosenttipaperi Euroopan jaosta oli vuosien 1989 ja 1991 välisenä aikana menettänyt merkityksensä. Silloin oli kuitenkin epäselvää, mitä se käytännössä tarkoittaisi. Tässä mielessä vuosi oli myös Naton kriisivuosi. Nato löysi kuitenkin nopeasti itselleen uuden ja globaalimman tehtävän. Rooman kokouksessa järjestö totesi että ”turvallisushaasteet voivat nousta taloudellisesta, poliittisesta ja yhteiskunnallisesta epävakauksesta”. Järjestöstä tuli koko maailman yhteiskunnallisen vakauden valvoja isovelji. Vaatimus tuli ennen kaikkea Yhdysvalloilta.

Neuvostojärjestelmän runtelemaat baltialaiset osavaltiot ja entiset Varsovan-liiton jäsenmaat Keski-Euroopassa hakeutuivat ymmärrettävistä syistä Naton suojaan. Alussa rakenteellinen yhteistyö Venäjän kanssa näyttikin sujuvan kohtalaisen kitkattomasti. Sitten tuli Jugoslavia ja Yhdysvaltain ohjuskilpi.

Panslavismin vanha symboli

Jugoslavia oli pysynyt koossa Josip Broz Titon arvovallalla ja voitetun partisaanisodan saavutuksilla. Kylmän sodan kiemurtelevissa menoissa maa sai erikoiskohtelun jouduttuaan ristiriitoihin Stalinin kanssa. Vaikka maan sisäiset jännitteet olivat melkoiset sekä sosiaalisesti että kulttuurisesti, ei niihin lännen puolesta suuremmin kajottu. 1990-luvun uudessa uljaassa Euroopassa maa oli kuitenkin kummajainen, joka oli tuomittu hajoamaan. Ja Jugoslavian hajoaminen ei voinut olla synnyttämättä suurserbialaista nationalismia. Sitä oli ollut pinnan alla jo toistasataa vuotta.

Symbolisella tasolla olimme vanhan ilmiön edessä. Venäjän voitokas sota 1877–78 Osmanivaltaa vastaan oli synnyttänyt hyvin voimakkaan suurenäläisen ja suurserbialaisen kansallistunteen. Serbialla oli siis merkitys, jota ei lännessä helposti osattu ymmärtää.

Melkein samanaikaisesti käytiin Yhdysvalloissa presidentinvaalikamp-pailu, jossa republikaaninen ehdokas George W. Bush nosti vaaliteemaksi ohjuskilven rakentamisen. Vaikkakin ohjuskilven retoriikka puhuu järjestelmän välttämättömyydestä taistelussa rosvovaltioita vastaan, ei voi kieltää, että GMD (Ground-Based Midcourse Defense) on kasvanut samasta suunnitelmasta, joka Ronald Reaganin aikana kulki nimellä Tähtien sota (SDI – Strategic Defense Initiative). Suunnitelma on koko ajan ollut Yhdysvaltain republikaanisten presidenttien ja presidenttiehdokkaiden erityisessä suojelussa. Reaganin Tähtien sota yhdistettiin aikoinaan ”pahuuden valtakuntaan”. Juuri tässä mielessä Venäjän pelot, että GMD onkin suunnattu sitä vastaan, ovat perusteltuja. Itämeren etelärannalle sijoitettu ohjusjärjestelmä ei viittaa ihan lähistölle sijoittuvaan rosvovaltioon.

Voidaan siis sanoa, että vanhat epäluulon rakenteet hallitsevat Yhdysvaltain ja Venäjän suhteita, ja vaikkakin EU:lla on toisenlaisia etuja valvottavanaan Venäjällä, Brysselin linjan epämääräisyys johti Yhdysvaltain käsitusten dominanssiin.

Suuri šakkilauta

Zbigniew Brzezinski on lukuissa esityksissään kuvannut maailman varsinaista kriisipesäkettä. Hän kutsuu sitä ”laajemmaksi Lähi-idäksi”. Alueella sijaitsevat valtiot ovat epästabiileja ja epädemokraattisia, mutta niillä on eräs luonnonvara, joka tuottaa paljon rahaa. Tämän öljyn ympärillä käydään suuren šakkilaudan strategista peliä.

Tämän pelin vähiten miellyttävä piirre on, että se synnyttää niitä talouskehityksen haasteita, josta Naton piirissä keskusteltiin jo Roomassa 1991. Keskustelu jatkui Latviassa pidetyssä Naton huippukokouksessa. Richard

Lugar, joka silloin oli Yhdysvaltain senaatin ulkoasianvaliokunnan varapuheenjohtaja, esitti, että öljyturvallisuus tulisi ottaa Naton erityiseksi huoleksi. Hänen esityksensä sisälsi vaatimuksen, että jäsenmaan öljyturvallisuuden vaarantaminen olisi viidennen pykälän asia.

Lugar ei tietenkään laskenut leikkiä. Rand Corporationin Yhdysvaltain puolustusvoimille valmistuneissa selvityksissä sanotaan hyvin suorasuikaisesti, että uhka joka kohdistuu maan strategiaan etuihin Lähi-idän alueella pakottaa sotilaalliseen väliintuloon. Eurooppalaisessa kontekstissa asia koskee mitä suurimmassa määrin Venäjää.

Imperiumin rakenteet

Atlanttinen liitto on siis edelleen vahvasti kiinni asenteissa, jotka juurtuivat syvälle kylmän sodan aikana. Se on rakenteellinen osa kansainvälistä politiikkaa. Mutta on toinenkin rakenteellinen jännite. Vanha tsaristinen Venäjä laajentui 1700- ja 1800-luvuilla itään ja etelään. Osa tästä laajentumisesta tapahtui muodollisen vapaaehtoisesti. Georgia tarvitsi suojelua ja hallitsijasuku allekirjoitti sopimuksen. Osa Kaukasuksen kirjavista kansallisista ryhmistä ja alueista ei ollut edes valtiollisesti järjestäytyneitä. Ne vain joutuivat venäläisten alaisuuteen. Ja kehittivät kansallisen itsetuntonsa Neuvostoliiton kovan valvonnan puitteissa.

Tästä kirjavasta joukosta kasvoi esiin järjestelmä, jossa jokainen ryhmä pelasi Moskovan kortilla strategista peliään muita ryhmiä vastaan. Tämä ilmiö on vanha, ja olemme itse olleet siinä mukana. Suomalaiset upseerit osallistuivat Varsovan kukistamiseen ja suomalainen eliitti käytti Pietarin tietä omien etujen puolustamiseksi nousevaa keskiluokkaa ja työväestöä vastaan. Samalla tavalla osseetit ja abhaasit käyttäytyvät nyt pientä georgialaista keskusvaltiota vastaan. Se sopii erityisen hyvin FSB:n kasvateille Moskovassa.

Kaukasuksen alue on siis kirjava ja sijaitsee muutenkin kriisialttiin ”laajemman Lähi-idän” välittömässä läheisyydessä. Alueelta löytyy kolmisenkymmentä kansallista ryhmää tai kansallisuutta. Erimielisyyksien lietsominen tässä kulttuurisessa, etnisessä ja uskonnollisessa monimuotoisuudessa ei ole erityisen vaikeaa. Juuri näin tuleva tšetšeeniterroristi Šamil Basajev sai sotilaskoulutuksensa Venäjän joukoissa Abhasiassa.

Kun ohjuskilvestä ei ollut mahdollista neuvotella ja kun Jugoslavian kriisi päättyi Kosovon itsenäisyysjulistukseen, syntyi strategisessa pelissä oudonlainen siirtopakko. Venäjä joutui oman suurvaltaroolinsa tähden osoittamaan tyytymättömyyttään, mutta sitä ei voinut osoittaa Länsi-Euroopassa.

Tyytymättömyys johtuu monesta seikasta. Ulkoministeri Sergei Lavrov on kirjoittanut analyttisen kirjoituksen kansainvälisten järjestöjen verkostosta. Tyytymättömyys nousee muunmuassa siitä, että vaikutusvaltaisimmat

järjestöt WTO, Maailmanpankki, Nato ja Etyj ovat tiukasti anglosaksien hallinnassa. Tämän hegemonian murtamiseksi Venäjä tekee paljon työtä ja toivoo tukea Kiinalta ja Intialta. Tämäkin on tietenkin osa suuren šakkilaudan äärellä käytävästä pelistä. Ja tässä pelissä avuksi tuli nationalistinen johtaja Georgiassa.

Kolme kirjainta taas?

Joukkotiedotusvälineiden kielenkäyttö oli hyvin varhaisessa vaiheessa latistunut kylmän sodan aikaiseen mustavalkoisuuteen. Poliitikassa oli vain hyviä tai pahoja, demokraatteja tai demokratian vastustajia. Miheil Saakašvilistä käytettiin jatkuvasti määrittelemätöntä demokraatti-nimitystä, vaikka hänen puhetapansa vaikutti lähinnä äärioikeistolaiselta tai nationalistiselta.

Tällä hetkellä tiedämme tapahtumien kehityksestä ainoastaan sen, mitä meidän halutaan tietävän. Se on kaikissa tapauksissa riittämätöntä. Emme tule vielä muutamaa kymmeneen vuoteen tietämään, mitä salaiset palvelut harrastivat ennen sotatoimien alkua. Varmuudella voidaan vain tietää, että kaikki kolmen kirjaimen instanssit olivat hyvin aktiivisesti mukana.

Saakašvili lupasi jo vaalikampanjansa aikana palauttaa Abhasian ja Etelä-Ossetian Tbilisin hallintaan. Yhdysvallat oli puolestaan kirstänyt tilannetta lupaamalla tukea ja mahdollista Nato-jäsenyyttä. Kukaan ei juurikaan tuhlannut aikaa miettiäkseen, miten Kaukasuksen kansojen oikeuksia voitaisiin ratkaista periaatteellisemmalta pohjalta. Sitä olisi pitänyt miettiä jo 1991, mutta Etyj ei siihen kyennyt. Periaatteet – kansallisten ryhmien ja kansallisuuksien oikeus päättää omien sosiaalisten, etnisten ja kulttuuristen erityispiirteiden säilymisestä – koskevat sekä Venäjää että Georgiaa.

Elokuun 20. päivänä 2008 Venäjän Nato-suurlähettiläs Dmitri Rogozin totesi, että Venäjä ei aio taipua lännen vaatimuksiin ja tulitaukosopimuksen tulkintaan. Venäjän parlamentti, joka vanhoista stabiliteettivaatimuksesta johtuen on nyt erityisen stabiilisti Kremlin ohjauksessa, valmistautuu tunnustamaan Abhasian ja Etelä-Ossetian. Se johtaa ainoastaan tilanteen kiristymiseen.

Taustalla käydään edelleen suuren šakkilaudan äärellä ihmeellistä ja vaarallista peliä. Vuonna 2011 Etyjin puheenjohtajaksi nousee Kazakstan ja Nursultan Nazarbajev. Etyjin päätös syntyi ilmeisesti Yhdysvaltain myötävaiikutuksella ja jotkut olivat jo haistelevinaan öljyn ja kaasun hajua. Samalla alkoi Venäjällä keskustelu Etyj-jäsenyyden tarpeellisuudesta.

Jos joskus syttyy suuri sota, se syttyy tällä alueella ja käydään energjavaroitusta. Pahimmassa tapauksessa Georgian kriisi oli sen sodan ensimmäinen vaihe.

Helsingin Maunulassa 24. elokuuta 2008

Kirjallisuusluettelo

Luettelo sisältää ainoastaan tärkeimmät lähteet eikä ole tyhjentävä.

Yleisteoksia

Ed A. Hewlett. *Reforming the Soviet Economy: Equality versus Efficiency*. The Brookings Institution, Washington DC, 1988.

I.V. Karatsuba, I.V. Kurukin, N.P. Sokolov. *Vybiraja svaju istoriju. "Razvilki" na puti Rossii: ot rurikovitšei do oligarhov*. Kolibri, Moskva, 2005.

P. N. Miljukov. *Vospominanija*. Moskva, 1991.

Richard Pipes. *Russian Conservatism and Its Critics. A Study in Political Culture*. New Heaven, 2005.

Anthony C. Sutton. *Western Technology and Soviet Economic Development I-III*. Hoover Institution, Stanford, CA, 1973.

Istoria Vsesojusnoi Kommunističeskoj Partii (Bolševikov). Kratkii Kurs, Moskva, 1938.

Venäjän vallankumoussykli

Abraham Ascher. *The Revolution of 1905 I. Russia in Disarray*. Stanford, CA, 1988.

Abraham Ascher. *The Revolution of 1905 II. Authority Restored*. Stanford, CA, 1992.

Robert Paul Browder and Alexander F- Kerensky. *The Russian Provisional Government 1917. Documents I – III*. Stanford, CA, 1961.

Orlando Figes. *A People's Tragedy, The Russian Revolution 1891–1924*. New York, 1997.

Peter Holquist. *Making War, Forging Revolution. Russia's Continuum of Crisis, 1914–1921*. Cambridge, MA, 2002.

Roberta Thompson Manning. *The Crisis of the Old Order in Russia. Gentry and Government*. Princeton, NJ, 1982.

Bruce W. Menning. *Bayonets before Bullets. The Imperial Russian Army, 1861–1914*. Bloomington, IN, 1992.

Bruce W. Menning & David Schimmelpenninck van der Oye (edit.). *Reforming the Tsar's Army. Military Innovation in Imperial Russia from Peter the Great to the Revolution*. Washington, DC, 2004.

Robert B. McKean. *St. Petersburg Between the Revolutions. Workers & Revolutionaries June 1907 – February 1917*. New Heaven, 1990.

George Katkov. *Russia 1917. The February Revolution*. Westport, CT, 1967.

Richard Pipes. *Struve, Liberal on the Left 1870–1905*. Cambridge, MA, 1970.

Richard Pipes. *Struve, Liberal on the Right, 1905–1944*. Cambridge, MA, 1980.

Richard Pipes. *The Russian Revolution*. New York, 1991.

Alexander Rabinowotch. *The Bolsheviks Come to Power. The Revolution of 1917 in Petrograd*. Ann Arbor, MI, 2004.

Richard Stites. *Revolutionary Dreams: Utopia Vision and Experimental Life in the Russian Revolution*. 1988.

Allan K. Wildman. *The End of the Russian Imperial Army, The Old Army and the Soldiers Revolt*. Princeton, NJ, 1980.

Allan K. Wildman. *The End of the Russian Imperial Army: The Road to Soviet Power and Peace*. Princeton, NJ, 1987.

Vehi/Iz Glubiny. Moskva, 1991.

Sisällissota, 20-luku ja NEP

Lesley Chamberlain. *Lenin's Private War: The Voyage of the Philosophy Steamer and the Exile of the Intelligentsia*. New York, 2007

Alexander Erlich. *The Soviet Industrialization Debate 1924–1928*. Cambridge, MA, 1960.

R. W. Davies. *The Industrialisation of Soviet Russia 1–3*. London, 1980.

R. W. Davies (edit.). *From Tsarism to the New Economic Policy. Continuity and Change in the Economy of the USSR*. Ithaca, NY, 1990.

Merel Fainsod. *Smolensk under Soviet Rule*. Cambridge, MA, 1958.

Hiroaki Kuromiya. *Stalin's Industrial Revolution. Politics and Workes, 1928–1932*. Cambridge, 1988.

Michael Occlshaw. *Dances in Deep Shadows. Britain's Cladestine War in Russia 1917–1920*. London, 2006.

Richard Pipes. *Russia under the Bolshevik Regime 1919–1924*. London, 1995.

Simon Pirani. *The Russian Revolution in Retreat, 1920–24: Soviet Workers and the New Communist Elite*. London, 2008.

David R. Stone, Hammer & Rifle. *The Militarization of the Soviet Union, 1926–1933*. Lawrence, KN, 2000.

30-luku ja suuri terrori

Robert Conquest. *The Great Terror, A Reassessment*. London, 2008

J. Arch Getty. *Origins of the Great Purges. The Soviet Communist Party Reconsidered, 1933–1938*. Cambridge, 1985.

J. Arch Getty and Oleg V. Naumoc. *The Road to Terror. Stalin and the Self-Destruction of the Bolsheviks, 1932–1939*. New Haven, 1999.

Narodnij Komissariat Justitsii SSSR. *Sudebnyi Ottšjot po Delu Antisovjetskogo "Pravo-Trotsikstskogo Bloka"*. Moskva, 1938.

Simon Sebag Montefiori. *Stalin. The Court of the Red Tsar*. New York, 2004.

Sähköinen lähde: <http://www.hronos.km.ru/biograf/ryutin.html>

Sähköinen lähde: <http://vehi.net/index.html>

Sähköinen lähde: http://www.rusarchives.ru/evants/exhibitions/phliner_doc.shtml

Sähköinen lähde: <http://www.memo.ru/history/1937>

Toinen maailmansota

John Erickson. *The Road to Stalingrad. Stalin's War with Germany*. New York, 1975.

John Erickson. *The Road to Berlin. Stalin's War with Germany*. London, 1983.

Karl-Heinz Frieser (Herausgeber). *Militärhistorisches Forschungsamt, Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg, Band 8. Die Ostfront 1943/44*. München, 2007.

G. F. Krivosheev (edit). *Soviet Casualties and Combat Losses in the Twentieth Century*. London, 1997.

Geoffrey Roberts. *Stalin's Wars. From World War to Cold War, 1939–1953*. New Haven, 2006.

B.V. Sokolov. *The Cost of War: Human Losses for the USSR and Germany, 1939–1945*. The Journal of Slavic Military Studies, Vol. 9, No. 1 (March 1996), 152–193.

B.V. Sokolov. O sootnošenii poter' v ljudjah i boievoj tehnikе na Sovetsko-Germanskoi fronte v hode Velikoi otetšestvennoi voiny. Voprosi Istorii.

Sodanjälkeinen aika

Aleksandr Fursenko & Timothy Naftali. *The Inside Story of an American Adversary. Krushchev's Cold War*. Norton & Co. New York, 2007

John Lewis Gaddis. *The United States and the Origins of the Cold War 1941–1947*. New York, 1972.

John Lewis Gaddis. *The Long Peace. Inquiries into the History of the Cold War*. New York, 1987.

Jegor Gaidar (toimituskunnan puheenjohtaja). *Ekonomika Perekhodnogo Perioda. Otšerki Ekonomičeskoj Politiki Postkommunističeskoj Rossii 1991–1997*. Moskva, 1998.

Arto Luukkanen. *Projekti Putin. Uuden Venäjän historia 1996–2008*. WSOY, Helsinki, 2008.

W. W. Rostow. *The Division of Europe after World War II: 1946*. Austin TX, 1981.

Lilija Ševtsova. *Režim Borisa Jeltsina*. Moskva, 1999.

Michael Urban (with Vyacheslav Igrunov and Sergei Mitrokhin). *The Rebirth of Politics in Russia*. Cambridge, UK, 1997.

Randall B. Woods & Howard Jones. *Dawning of the Cold War. The Unites States' Quest for Order*. Athens GA, 1991.

Anders Åslund. *Russias's Capitalist Revolution. Why Market Reform Succeeded and Democracy Failed*. Wasngington DC, 2007.

Sähköinen lähde: http://en.wikisource.org/wiki/The_Long_Telegram

Sähköinen lähde: <http://www.trumanlibrary.org/4-1.pdf>

Venäjä on aina ajankohtainen – hyvässä ja pahassa. Krimin sodan jälkeen Aleksanteri II avasi tien uudistuksille ja suuriruhtinaskunnan enemmistön kielellisille oikeuksille. Seuraava hallitsija ryhtyi venäläistämään imperiumin alusmaita. Sitä seuraava johti maansa sotaan Japania vastaan. Onneton sota oli kuitenkin Suomelle onnellinen – sekä taloudellisesti että poliittisesti.

Tätä samaa kaavaa tapahtumat ovat noudattaneet senkin jälkeen. Onneton vallankumous 1917 avasi mahdollisuuksien ikkunan suuriruhtinaskunnalle, jolla ei enää ollut suuriruhtinasta.

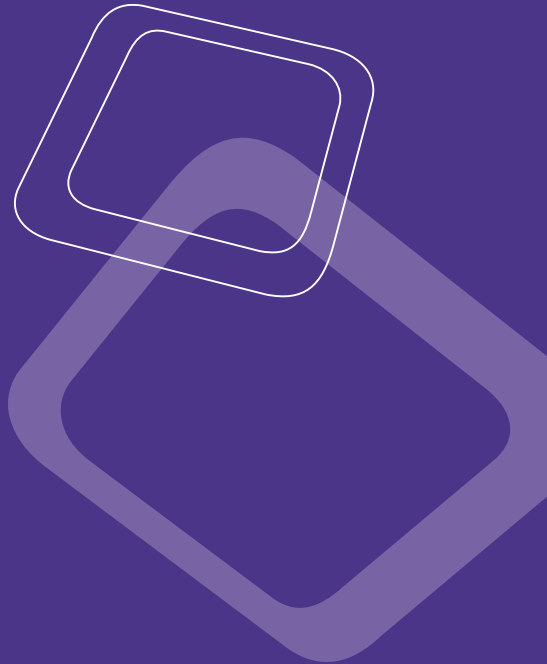
Venäjän/Neuvostoliiton heikkoudet ovat muuttuneet Suomen mahdollisuuksiksi niin kaupassa ja teollisuudessa kuin kansainvälisessä politiikassakin. Samalla naapurin ratkaisut ovat muodostuneet Suomen politiikan haasteiksi.

Venäjä/Neuvostoliitto on myös jakanut mielipiteitä eikä tämä jako mitenkään ole noudattanut tavallisia poliittisia rajoja.

Nils Torvalds on toiminut Yleisradion ruotsinkielisen toiminnan kirjeenvaihtajana sekä Moskovassa että Washingtonissa. Laaja kokemus sekä intohimoinen historianharrastus on antanut hyvän

näkökulman naapurin monopoliviseen ja ristiriitaiseen kehitykseen. Tämän ristiriitaisen historian rakenteisiin Torvalds pureutuu ja yrittää löytää sen järjen, jonka olemassaolon runoilija ja ulkoministeriön virkamies Fjedor Tjutšev kielsi.

Kaukasuksen elokuinen sota 2008 nosti taas nämä ristiriitaisuudet esille.

SITRA

Suomen itsenäisyyden juhlarahasto

Itämerentori 2, PL 160, 00181 Helsinki, www.sitra.fi
Puhelin (09) 618 991, faksi (09) 645 072

ISBN 978-951-563-636-2
ISSN 1457-5728
URL: <http://www.sitra.fi>